

III

PUGGALA-PAÑÑATTI-
ATTHAKATHĀ

FROM THE PAÑCAPPAKARANATTHAKATHĀ (ASCRIBED TO
BUDDHAGHOSA).

Edited by DR. GEORG LANDSBERG and MRS. RHYS DAVIDS.

FOREWORD.

THIS is the first European edition of the *Commentary* on the fourth book of the *Abhidhamma-Piṭaka*. The text has been edited as follows: A transliteration was made by the first-named editor from—

S¹, a palm-leaf Singhalese MS. procured for the Pali Text Society in 1888 by Mr. E. R. J. Gooneratne, J.P., Wāsala Mudaliyar of Galle;

S², a paper Singhalese MS., copied in 1884 at Kalutara, Ceylon, for Professor Rhys Davids;

B, the Pyi Gyi Mandyne Press edition, Rangoon, in Burmese character.

This Roman letter transcript was then revised for press by the last-named editor.

It is of interest to note that the author refers to “the *Pali*,” the *Mahā-Atthakathā*, and also to presumably his own works:—the *Anguttara Commentary* (though not by its current title, *Manorathapūraṇī*) and *Visuddhi-magga*.—THE EDITORS.

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMASAMBUDDHASSA.

Nīpunatthaṃ pakaraṇaṃ dhātubhedappakāsaṇaṃ¹
satthā Dhātukathaṃ² nāma desayitvā surālaye,
anantaraṃ tassa jino paññattibhedadīpanaṃ
āha Puggalapaññattiṃ³ yaṃ loke aggapuggalo.
tassā⁴ saṃvaṇṇanokāso yasmā dāni upāgato,
tasmā naṃ vaṇṇayissāmi. Taṃ suṇātha samāhitā ti.

Cha paññattiyo khandhapaññatti—pe—puggalapaññattiti
ayaṃ tava puggalapaññattiyā uddeso.

Tattha *chāti* gaṇanaparicchedo. Tena ye dhamme idha
paññāpetukāmo⁵ tesaṃ gaṇanavasena sankhepato paññatti-
paricchedaṃ dasseti.

Paññattiyo ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tattha
ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapetīti āgataṭṭhāne das-
sanā-pakāsanā-paññatti nāma. Supaññattaṃ mañcapīṭhan ti
āgataṭṭhāne ṭhapanā-nikkhipanā-paññatti nāma. Idha ubha-
yam pi vaṭṭati. *Cha paññattiyo* ti hi cha paññāpanā cha
dassanā pakāsanā ti pi cha⁶ ṭhapanā⁶ nikkhipanā ti pi
idha adhippetāṃ eva. Nāma-paññatti hi te te dhamme
dasseti pi tena tena koṭṭhāsena ṭhapeti pi. *Khandha-*
paññatti ādi pana sankhepato tesaṃ paññattīnaṃ sarūpa-
dassanaṃ. Tattha *khandhānaṃ khandhā* ti paññāpanā
dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā khandhapaññatti⁷
nāma. *Ayatanānaṃ āyatanānti dhātūnaṃ dhātuyo* ti
saccānaṃ saccānti indriyānaṃ indriyānti puggalānaṃ
puggalā ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhi-
panā puggalapaññatti nāma.

Pālimuttakena pana Aṭṭhakathāyena aparā pi cha
paññattiyo : vijjamānapaññatti, avijjamānapaññatti, vijja-

¹ S², B. pakāsano. ² S². omits dhātu. ³ S¹. paññatti.

⁴ S¹. tassa. ⁵ S². viññāpetu-.

⁶ S¹. *substitutcs* paṭṭhapanā.

⁷ S¹. omits khandha-

mānena avijjamānapaññatti, avijjamānena vijjamānapaññatti, vijjamānena vijjamānapaññatti, avijjamānena avijjamānapaññattiti.¹ Tattha kusalākusalass' eva saccikattha-paramatthavasena vijjamānassa sato sambhūtassa dhammassa paññāpanā vijjamānapaññatti nāma. Tathā avijjamānassa lokaniruttimattasiddhassa itthipurisādikassa paññāpanā avijjamānapaññatti nāma. Sabbākārena pi anupalabbhaneyyassa vā cāvattumattass' eva² pañcamasaccādikassa³ titthiyānaṃ anupakatipurisādikassa vā paññāpanā pi avijjamānapaññatti yeva. Sā pana sāsanāvacarā na hotīti idha na gahitā. Iti imesaṃ vijjamānavijjamānānaṃ vikappanavasena sesā veditabbā.

Tevijjo chalabhiñño ti ādisu hi tisso vijjā cha ca⁴ abhiññā vijjamānā⁴ puggalo avijjamāno, tasmā tisso vijjā assāti tevijjo. Cha abhiññā assāti cha⁴ abhiñño ti evaṃ vijjamānena avijjamānassa⁵ paññāpanato evarūpāvijjamānena avijjamānapaññatti nāma. Itthirūpaṃ purisarūpan ti ādisu pana itthipurisā avijjamānā rūpaṃ vijjamānaṃ, tasmā itthiyā rūpaṃ itthirūpaṃ, purisassa rūpaṃ purisarūpan ti evaṃ avijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā⁶ avijjamānena⁶ vijjamāna-paññatti⁶ nāma. Cakkhusamphasso sotasamphasso ti ādisu cakkhusotādayo pi phasso pi vijjamāno yeva, tasmā cakkhumhi samphasso cakkhuto jāto samphasso cakkhussa vā⁷ phalabhūto samphasso cakkhusamphasso ti evaṃ vijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā vijjamānena vijjamānapaññatti nāma. Khattiyaputto brāhmaṇaputto setthiputto ti ādisu khattiyādayo pi avijjamānā, putto pi, tasma khattiyassa putto khattiyaputto ti evaṃ avijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā⁸ avijjamānena⁸ avijjamānapaññatti nāma.

Tāsu imasmiṃ pakarane purimā tisso va paññattiyo⁹ labbhanti: *khandhapaññatti . . . pe . . . indriyapaññattīti*,

¹ Cf. *Abhidhammattha-sangaha*, VIII., § 14.

² S¹. vā vatthu°; S². vā na vatthu°.

⁴ Cf. *Compendium Phil.* p. 200, n. 2.

⁶ S². *substitutes* rūpāvijjamānapaññatti.

⁸ S¹, S². rūpāvijjamānena.

³ S². pañcamassādikassa.

⁵ S¹, S². vijjamānassa.

⁷ S¹, S². *omit* vā.

⁹ S². paññattiyeva.

imasmiṃ hi t̥hāne vijjamānass' eva paññāpitattā vijjamāna-
paññatti labbhati.¹ *Puggalapaññattiti* pade avijjamāna-
paññatti. Parato pana *tevijjo, chalabhiñño* ti ādisu² vijja-
mānena³ avijjamānapaññatti labbhati ti.

Atthakathāmuttakena⁴ pana ācariyanayena aparā pi cha
paññattiyo: upādāpaññatti, upanidhāpaññatti,⁵ samodhāna-
paññatti, upanikkhattapaññatti,⁶ tajjāpaññatti, santati-
paññattiti.

Tattha yo rūpavedanādihi ekattena⁷ vā⁷ aññattena⁷ vā⁷
rūpavedanādayo viya saccikaṭṭha-paramatṭhena anupa-
labbhasabhāvo pi rūpavedanādibhedo khandhe upādāya
nissāya kāraṇaṃ katvā sammato satto,⁸ tāni tāni angāni
upādāya ratho gehaṃ mutṭhi uddhanan ti ca te te yeva
rūparasādayo⁹ upādāya ghaṭo,¹⁰ paṭo, candasuriyaparivattā-
dayo upādāya kālo, disā, taṃ taṃ bhūtanimittaṃ¹¹ c'eva
bhāvanānisaṃsaṃ ca upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā
sammataṃ tena ten' ākārena upaṭṭhitaṃ uggahanimittaṃ
paṭibhāganimittan ti ayaṃ evarūpā upādāpaññatti nāma.

Paññāpetabbatṭhena c'esā paññatti nāma, na paññāpana-
ṭṭhena. Yā pana tass' atthassa paññāpanā, ayaṃ avijja-
mānapaññatti¹² yeva. Yā paṭhamadutiyādīni upanidhāya
dutiyaṃ, tatiyaṃ ti ādikā aññamaññaṃ ca upanidhāya
dīghaṃ rassaṃ, dūraṃ, santikaṃ ti ādikā paññāpanā, ayaṃ
upanidhāpaññatti¹³ nāma.

Api c'esā upanidhāpaññatti¹³ tadaññāpekkhūpanidhā,
hatthagatūpanidhā,¹⁴ sampayuttūpanidhā, samāropitūpan-
idhā, avidūragatūpanidhā,¹⁵ paṭibhāgūpanidhā, tabbahutū-
panidhā,¹⁶ tabbisitṭhūpanidhā ti ādinā bhedenā anekappa-
kāra. Tattha dutiyaṃ, tatiyaṃ ti ādikā va tadaññaṃ
apekkhitvā vuttatāya¹⁷ tadaññāpekkhūpanidhā¹⁷ nāma.
Chattapaṇi,¹⁸ satthapaṇi¹⁸ ādikā hatthagataṃ upanidhāya

¹ S¹. labbhanti. ² S¹, S². *omit* ādisu. ³ S¹, S². avijjamānena.
⁴ S¹. pamuttakena. ⁵ S². upanītapaññatti. ⁶ S². upanikkhatta-
⁷ S¹. ekattena aññena vā. ⁸ S¹. *omits* satto; S². sammato attho.
⁹ B. rūpādayo. ¹⁰ S¹, S². saṭo. ¹¹ S¹. bhuttimittaṃ.
¹² S². vijjamāna-. ¹³ S¹, S². upanidhāya°. ¹⁴ S². hatthakat-
¹⁵ S². avidūregat-. ¹⁶ S¹, S². taddhahul-
¹⁷ S². vuttatāyanaññaṃ pekkhuy panidhā. ¹⁸ S². -paṇi.

vuttatāya hatthagatūpanidhā nāma. Kuṇḍali, sikhari,¹ kiritīti ādikā sampayuttaṅ upanidhāya vuttatāya sampayuttūpanidhā nāma. Dhaññasakaṭaṅ, sappikumbho ti ādikā samāropitaṅ upanidhāya vuttatāya samāropitūpanidhā nāma. Indasālaguhā, piyaṅguguhā,² serisakan³ ti ādikā avidūragataṅ upanidhāya vuttatāya avidūragatūpanidhā nāma. Suvanṇavaṅṇo usabhagāvīti ādikā paṭibhāgaṅ upanidhāya vuttatāya paṭibhāgūpanidhā nāma. Padumasaro⁴ brāhmaṇagāmo ti ādikā tabbahulaṅ upanidhāya vuttatāya tabbahutūpanidhā nāma. Maṇikaṭakaṅ vajirakaṭakan⁵ ti ādikā tabbiviṭṭhaṅ upanidhāya vuttatāya tabbisitthūpanidhā nāma.

Yā pana tesāṅ tesāṅ samodhānaṅ apekkhitvā tidaṅḍaṅ, aṭṭhapadaṅ, dhaññarāsi, puppharāsīti ādikā paññāpanā, ayaṅ⁶ samodhānapaññatti⁶ nāma.

Yā purimassa purimassa upanikkhipitvā⁷ dve tīṇi cattāriti ādikā paññāpanā, ayaṅ upanikkhittapaññatti nāma

Yā taṅ taṅ dhammasabhāvaṅ apekkhitvā pathavī,⁸ tejo, kakkhalatā, uṇhatā ti ādikā paññāpanā, ayaṅ tājāpaññatti nāma.

Yā pana santaticchedābhāvaṅ apekkhitvā⁹ asītiko, nāvutiko ti ādikā paññāpanā, ayaṅ santatipaññatti nāma.

Etāsu pana tājāpaññatti vijjamānapaññatti yeva. Sesā avijjamānapaññatti-¹⁰ pakkhañ c'eva avijjamānena avijjamānapaññatti-¹¹ pakkhañ ca bhajanti.

Aṭṭhakathāmuttakena ācariyanayen' eva aparā pi cha paññattiyo: kiccapaññatti, saṅṭhānapaññatti,¹² lingapaññatti, bhūmipaññatti, paccattapaññatti, asankhatapaññattīti. Atthabhāṇako,¹³ dhammakathiko¹⁴ ti ādikā kiccavasena paññāpanā kiccapaññatti nāma. Kiso,¹⁵ thūto,¹⁶ parimaṇḍalo, caturasso ti ādikā saṅṭhānavasena¹⁷ paññāpanā saṅ-

¹ S¹., S². omī sikhari.

² S¹. piyanhuguhā; S². viya huṅkuguhā. ³ B. seri; S². serissakaṅ.

⁴ B. padumassaro.

⁵ S¹. vapirakaṭakaṅ.

⁶ S¹. asamodhāna-.

⁷ S¹. uparikkhipitvā.

⁸ B. pathavī.

⁹ S¹. omīts apekkhitvā.

¹⁰ S¹. vijjamāna-; B. omīts paññatti.

¹¹ B. omīts paññatti.

¹² S¹., S². saṅṭhāna; B. saṅdhāna-.

¹³ S²., B. Tattha bhāṇako.

¹⁴ S¹., S². kaṭiko.

¹⁵ S². kisso.

¹⁶ S². dhulo.

¹⁷ B. saṅdhāna-.

ṭhānapaññatti nāma. Itthi,¹ puriso ti ādikā² lingavasena paññāpanā lingapaññatti nāma. Kāmāvacarā, rūpāvacarā, arūpāvacarā,³ Kosalakā, Madhurā⁴ ti ādikā bhūmivasena paññāpanā bhūmipaññatti nāma. Tisso, Nāgo, Sumanō ti ādikā paccattaṇ⁵ nāma karaṇamattavasena paññāpanā paccattapaññatti nāma. Nirodho, nibbāna ti ādikā asankhatadhammassa paññāpanā asankhatapaññatti nāma. Tattha ekaccā bhūmipaññatti asankhatapaññatti ca vijjamānapaññatti⁶ yeva. Kiccapaññatti vijjamānena avijjamānapakkhaṇ bhajati. Sesā avijjamānapaññattiyo nāma.

Idāni yasaṇ paññattinaṇ uddesavāre⁷ sankhepato sarūpa-dassanaṇ kataṇ, sankhepato yeva tāva⁸ tāsāṇ vatthūṇ vibhajitvā dassanavasena tā dassetaṇ kittāvatā ti ādini āha.

Tattha pucchāya tāva evam attho veditabbo. Yā⁹ ayaṇ khandhānaṇ khandhā ti paññāpanā, dassanā, ṭhapanā, sākittakena hotīti kathetukamyatā-pucchā.

Parato kittāvatā āyatanāna ti ādisu pi es' eva nayo.

Vissajjane pi evam attho veditabbo. Yattakena¹⁰ paññāpanena sankhepato pañcakkhandhā ti vā pabhedato rūpakkhandho . . . pe . . . viññānakkhandho ti vā tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā catubhūmikā¹¹ ti vā evarūpa-paññāpanā hoti, ettakena khandhānaṇ khandhā ti paññatti hoti.

Tathā yattakena¹² paññāpanena sankhepato dvādas' āyatanāni vā pabhedato cakkhāyatanā¹³ . . . pe . . . dhammāyatanā¹⁴ ti vā tatrāpi dasāyatanā kāmāvacarā, dvāyatanā catubhūmikā¹⁵ ti vā evarūpaṇ paññāpanaṇ hoti, ettakena āyatanānaṇ āyatanāni ti paññatti hoti.

Yattakena paññāpanena sankhepato aṭṭhārassa dhātuyo ti

¹ B. Itthi. ² S¹, S². omīti ādikā. ³ S¹. omīti arūpāvacarā.

⁴ S². -purā. ⁵ S², B. paccatta. ⁶ S ., B. vijjamānaṇ.

⁷ S¹. -vārena. ⁸ S¹, S². yeva.

⁹ S¹. omīti yā . . . paññāpanā. ¹⁰ S¹. Yattakena.

¹¹ S¹, S². -bhūmakā.

¹² S¹. yatthā yattakena ; S². tathā yatthakena.

¹³ S¹. khandhāyatanāṇ.

¹⁴ S¹, S². dhammāyatanāni.

¹⁵ S². bhūmakā.

vā pabhedato cakkhudhātu . . . pe . . . manoviññādhātūti
vā¹ tatrāpi soḷasa dhātuyo kāmāvacarā,² dve dhātuyo catu-
bhūmakā ti vā¹ evarūpaṅ paññāpanaṅ hoti, ettakena
dhātūnaṅ dhātūti paññatti hoti.

Yattakena paññāpanena sankhepato cattāri saccānīti vā
pabhedato dukkhasaccaṅ . . . pe . . . nirodhasaccaṅ ti vā
tatrāpi dve saccā lokiyā,³ dve lokuttarā ti vā evarūpaṅ
paññāpanaṅ hoti, ettakena saccānaṅ⁴ saccānīti paññatti
hoti.

Yattakena paññāpanena sankhepato bāvīsat'⁵ indriyānī-
ti vā pabhedato cakkhundriyaṅ . . . pe . . . aññatāvindriyaṅ⁶
ti vā tatrāpi das' indriyāni kāmāvacarāni,⁶ nav' indriyāni
missakāni,⁷ tīn' indriyāni⁸ lokuttarānīti vā evarūpaṅ
paññāpanaṅ hoti, ettakena indriyānaṅ⁹ indriyānīti¹⁰ pañ-
ñatti hoti.

Ettāvata sankhepato vatthuaṅ vibhajivā dassanavasena
pañca paññattiyo dassitā honti.

Idāni vitthārato vatthuaṅ vibhajivā dassanavasena pug-
galapaññattiṅ dassetuaṅ samayavimutto, asamayavimutto¹¹ ti
ādīm āha. Sammāsbuddhena hi tile visārayamanena¹²
viya vāke hīrayamānena¹³ viya ca, heṭṭhā Vibhangappa-
karaṇe¹⁴ imāsaṅ pañcannaṅ paññattinaṅ¹⁵ vatthubhūta
khandhādayo nippadesena¹⁶ kathitā ti tena te idha¹⁷ eka-
desen' eva kathesi. Chaṭṭhā puggalapaññatti heṭṭhā
akathitā va. Idhāpi uddesavāre¹⁸ ekadesen' eva kathitā,
tasmā taṅ vitthārato kathetukāmo samayavimutto¹⁹ asama-
yavimutto²⁰ ti ekakato patthāya yāva dasakā mātikaṅ
thapesīti.

PUGGALAPAÑÑATTIMĀTIKĀ NIṬṬHITĀ.²¹

¹ S². omits vā.

² S². -o.

³ S¹., S². lokikā.

⁴ S¹. omits saccānaṅ.

⁵ S¹. dvā vīsati ; S². vā vīsati.

⁶ B. aññat°.

⁷ S¹. -vacarāni ; S². -vacarānaṅ.

⁸ S². pissakāni.

⁹ S¹., S². indriyāni.

¹⁰ S¹., S². omits indriyāni ti.

¹¹ S². omits asamayavimutto.

¹² S¹., S². rayamane.

¹³ S². ramitena.

¹⁴ B. -pakaraṇe. See Vibhanga, I.-V.

¹⁵ S². paññatti.

¹⁶ S². nappadesena.

¹⁷ S¹. tenedha.

¹⁸ S². udesa.

¹⁹ S². -putto.

²⁰ S². omits asamayavimutto.

²¹ S¹. omits puggalapaññatti-niṭṭhitā ; S². substitutes puggalapaññatti
tāva tikā niṭṭhitā.

Idāni yathā ṭhapitaṃ mātikaṃ ādito paṭṭhāya vibhajitvā dassetuṃ,

1. *Katamo ca puggalo samayavimutto* ti ādim āha. Tattha *idhāti* imasmiṃ sattaloke. *Ekacco puggalo* ti eko puggalo. *Kālena kālan* ti ettha bhummavasena¹ attho veditabbo. Ekekasmiṃ kāle ti vuttaṃ hoti. *Samayena samayaṃ* ti idaṃ purimass' eva vevacanaṃ. *Attha vimokkhe* ti rūpāvacarā² attha samāpattiyo. Tāsaṃ hi³ paccanika-⁴ dhammehi⁵ vimuccanato vimokkho ti nāmaṃ.⁶ *Kāyenāti* vimokkha-sahajātena nāma kāyena. *Phusitvā*⁷ viharatīti paṭilabhitvā iriyati. Katamasmiṃ pan' esa kāle vimokkhe⁸ phusitvā⁹ viharatīti? Samāpattiṃ samāpajjitukāmassa hi kālo nāma atthi, akālo nāma atthi.¹⁰ Tattha pāto va sarīrajaggaṇakālo vattakaraṇakālo ca samāpajjanassa akālo nāma. Sarīraṃ pana paṭijaggitvā vattaṃ katvā vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa¹¹ yāva piṇḍāya gamanākālo nāgacchati,¹² etasmiṃ antare samāpajjanassa kālo nāma.

Piṇḍāya gamanākālaṃ pana sallakkhetvā nikkhantassa cetiyavandanakālo bhikkhusaṅghaparivuttassa¹³ vitakkamālake¹⁴ ṭhāne kālo piṇḍāya gamanākālo gāme caraṇakālo āsanāsālāya yāgupānakālo vattakaraṇakālo ti ayaṃ pi samāpajjanassa akālo nāma. Āsanāsālāya pana vivitte okāse satiyā va bhattakālo nāgacchati, etasmiṃ pi antare samāpajjanassa kālo nāma. Bhattaṃ pana bhuñjanakālo viharagamanakālo pattacivarapaṭisāmanakālo divāvattakaraṇakālo paripucchādānakālo, ayam pi samāpajjanassa akālo nāma. Yo akālo, sveva asamayo. Taṃ sabbam pi ṭhapetvā avasese kāle¹⁵ kāle samaye samaye¹⁵ vuttappakāre

¹ S². bhūma-.

³ B. Tāsaṃ hi.

⁶ S¹., S². dhamme ti

⁷ S¹., S². phussitvā.

⁹ S¹., S². phassitvā.

¹¹ S². sannisinnassa.

¹³ S². parivuttassa.

¹⁴ B. vitakkamālake.

¹⁵ S¹. avasese kāle samaye vuttappakāre, etc.

² B. *adds* arūpāvacarā.

⁴ S¹., S². vipaccanika-.

⁶ S². nāma.

⁸ S¹., S². vimokkhā.

¹⁰ S². *omits* akālo nāma atthi.

¹² S¹. na āgacchati.

atthavimokkhe sahaĵātanāma kāyena paṭilabhitvā viharanto,¹ *idh' ekacco puggalo . . . pe² . . . viharatīti vuccati.*

Api c'esa saphassakehi sahaĵātanāmadhammehi sahaĵātadhamme phuseti³ yeva nāma, upacārena appanaṇa phuseti³ yeva nāma. Purimāya⁴ appanāya aparanaṇa phuseti³ yeva. Yena hi saddhiṇa ye dhammā sahaĵātā, tena te paṭiladdhā nāma honti, phassena pi phuṭṭhā⁵ yeva nāma honti. Upacāram pi appanāya paṭilabhakaraṇam eva. Tathā purimā appanā aparanaṇa. Tatrāssa evaṇa tehi⁶ sahaĵātehi sahaĵātānaṇa phusanā⁷ veditabbā. Paṭhamajjhānaṇa hi⁸ vitakkādīhi pañcangikaṇa. Thapetvā tāni angāni sesā atirekā⁹ paṇṇāsa dhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāma kāyena paṭhamajjhānasamāpatti-vimokkhaṇa phassitvā paṭilabhitvā viharati. Dutīyaṇa jhānaṇa¹⁰ pītisukhacittakaggatāhi tivangikaṇa.¹¹ Tatiyaṇa sukhacittakaggatāhi duvangaṇa. Catutthaṇa upekkhā-cittakaggatāhi duvangaṇa. Tathā ākāsañācāyanaṇa . . . pe . . . nevasaññānāsaññāyanaṇa ca. Tattha thapetvā tāni angāni sesā atireka-paṇṇāsa dhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāma kāyena nevasaññānāsaññāyanaṇasamāpattivimokkhaṇa phusitvā paṭilabhitvā viharati.

Paññāya c' assa divā ti vipassanā-paññāya sankhāragataṇa, maggapaññāya¹² sankhāragataṇa¹³ catusaccadhamme¹⁴ passitvā. *Ekacce āsavā parikkhīṇā hontīti* upaddhupaddhā paṭhamamaggādi vajjhā āsavā parikkhīṇā honti.

Ayaṇa vuccati puggalo samayavimutto ti ettha atthasamāpattilābhi¹⁵ puthujjanaṇa tena nāma kāyena phassitvā viha-

¹ S¹. viharato.

² S¹. omits pe.

³ S¹., S². phasseti.

⁴ S¹. purimakaṇa ; S². purimaka.

⁵ S². phuṭṭho.

⁶ S¹., B. omits tehi.

⁷ S¹., S². phassanā.

⁸ B. -jjhānaṇa hi.

⁹ B. atireka.

¹⁰ S¹. dutīyajhānā.

¹¹ S¹. tivaggikaṇa.

¹² S¹. mahagga- ; S². maggaṇa paññāya.

¹³ S¹. inserts after sankhāragataṇa : mahaggapaññāya ; B. omits sankhāragataṇa.

¹⁴ S¹. omits catu-.

¹⁵ S¹. -lābhiṇa.

ratīti vattaṇ vattati. Pāliyaṇ pana ekacce āsavā parikkhānā ti¹ vuttaṇ. Puthujjanassa ca² khīṇāsavā nāma n'atthi, tasmā so na gahito. Attha-samāpattilābhi³ khīṇāsavo⁴ pi tena nāma kāyena phusitvā viharatīti vattum vattati. Tassa pana aparikkhīṇāsavā nāma natthi, tasmā so pi na gahito. *Samayavimutto* ti pana tiṇṇaṇ sotāpanna-sakadāgāmi - anāgāmiṇaṇ⁵ yev' etaṇ nāman ti vedītabbaṇ.

Asamayavimuttaniddese purimasadisāṇ vuttanāyena' eva vedītabbaṇ. *Asamayavimutto* ti pan' ettha sukkhavi-passakakhīṇāsavass'⁶ etaṇ nāmaṇ sukkhavi-passakā pana sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmino attha-samāpattilābhino ca khīṇāsavā puthujjanā ca imasmiṇ duke na labbhanti, dukamuttakapuggalā nāma honti, tasmā satthā attano buddhasubuddhatāya⁸ hetthā gahite ca agahite ca sankadhitvā saddhiṇ piṭṭhivattakehi⁹ tantīṇ āropento *sabbe pi ariyapuggalā* ti ādim āha.

Tattha *ariye vimokkhe*¹⁰ ti kilesehi ārakattā ariye¹¹ ti sankhaṇ gate lokuttaravimokkhe.¹² Idaṇ vuttaṇ hoti, bāhirānaṇ hi atthannaṇ samāpattinaṇ samāpajjantassa¹³ samayo pi atthi, asamayo pi atthi.¹⁴ Maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā n'atthi. Yassa saddhā balavati¹⁵ vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādantassa bhuñjantassa maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti n'atthi. Iti maggavimokkhena vimuccanassa¹⁶ samayo vā asamayo vā natthīti hetthāgahite ca agahite ca sankadhitvā¹⁷ imaṇ piṭṭhivattakaṇ¹⁸ tantīṇ āropesi dhammarāja. Samāpattilābhi puthujjano imāya pi tantiyā agahito va. Bhajāpiyamāno

1 S². -pādi.

3 S². lābhi.

5 S². -inaṇ.

6 S¹. sukka-.

8 S¹. subuddhabuddhatāya; S². subuddhatāya.

9 S¹. baddhakehi.

11 S¹, S². ariyo.

13 S¹, S². samāpajjanassa.

15 S¹. balavati; S². phalavati.

16 S². omits; S¹. vimuccantassa.

17 S¹. sankadhitte vā.

2 S¹, S². omīti ca.

4 S¹, S². khīṇāsavaṇ.

7 S². nāma.

10 S¹. vimokke.

12 S¹. lokuttare. . . .

14 S², B. omīti atthi.

18 S¹. vadḍhakaṇ.

pana samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ vasena samāyavimuttabhāvaṃ¹ bhajeyya.

3, 4. Kuppadhammākuppadhammaniddesesu² yassa adhigato samāpattidhammo kuppati³ nassati, so kuppadhammo. *Rūpasahagatānaṃ* ti rūpanimittasankhātena rūpena sahatānaṃ, tena saddhiṃ pavattānaṃ⁴ na vinā rūpārammaṇānaṃ catunnaṃ rūpāvacarajhānānaṃ ti attho. *Arūpasahagatānaṃ* ti rūpato aññaṃ na rūpan ti arūpaṃ,⁵ arūpena sahatānaṃ tena saddhiṃ pavattānaṃ na⁶ vinā arūpārammaṇānaṃ⁷ catunnaṃ arūpāvacarajhānānaṃ ti attho. *Na nikāmalābhī* ti pañcaḥ' ākārehi āciṇṇavasitāya icchitākārena aladdhattā na nikāmalābhī. Appagunasamāpattiko ti attho. *Na akicchalābhī*⁸ ti kicchalābhī⁹ dukkhālābhī. Yo āgamanamhi kilese vikkhambhento upacāraṃ pāpento appanaṃ pāpento cittamañjūsaṃ labhanto dukkhena¹⁰ kicchena sasankhārena kilamanto taṃ sampadaṃ pāpunituṃ sakkoti, so na akicchalābhī nāma. *Na*¹¹ *akasivalābhī* ti avipulalābhī.¹² Samāpattiṃ appetvā addhānaṃ pharituṃ¹³ na sakkoti. Ekaṃ dve¹⁴ cittavāre¹⁵ vattetvā sahasā va vuṭṭhātiti attho. *Yatthicchakan* ti yasmiṃ okāse samāpattiṃ appetvā nisīdituṃ icchati. *Yadicchakan* ti kaṣiṇajhānaṃ vā āpāpānaṃ vā brahmvihārajhānaṃ vā asubhajhānaṃ vā ti yaṃ yaṃ samāpattiṃ appetvā nisīdituṃ icchati. *Yāvaticchakan* ti addhānaparicchena yattakaṃ kālaṃ icchati. Idaṃ vuttaṃ hoti yattha yattha yaṃ yaṃ samāpattiṃ yattakaṃ addhānaṃ samāpajjitum pi vuṭṭhātum pi icchati, tattha tattha taṃ taṃ samāpattiṃ tattakaṃ addhānaṃ¹⁶ samāpajjitum pi vuṭṭhātum pi na sakkoti. Candaṃ vā suriyaṃ¹⁷ vā ulloketvā

¹ S¹. -vimutti-. ; S². samāpattibhāvaṃ.

³ S¹., S². insert ca.

⁵ S². omits ti arūpaṃ.

⁷ S¹. omits arūp-.

¹⁰ B. omits dukkhena.

¹² S¹., S². substitute ādi vipulalābhī.

¹³ S¹., S². harituṃ.

¹⁵ S². sattavāre.

¹⁷ B. sūriyaṃ.

² S¹. kuppadhammādisu.

⁴ S¹. pavattāna-.

⁶ S¹. omits na.

⁹ S¹., S². kicca-.

¹¹ S¹., S². omit na.

¹⁴ S¹., S². ekañce.

¹⁶ S². omits addhānaṃ.

imasmiṇ cande vā suriye vā ettakaṇ ṭhānaṇ gate vuṭṭahis-sāmiti paricchinditvā jhānaṇ samāpanno yathā-paricchedena vuṭṭhātuṇ na sakkoti antarā va¹ vuṭṭhāti, samāpat-tiyā appaṇatāyāti. *Pamādam āgammāti* pamādaṇ paṭicca. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ evavidho² *puggalo kuppadhammo* ti vuccati.

Idaṇ pana aṭṭha-samāpattilābhino puthujjanassa sotā-pannassa sakadāgāmino ti tinnāṇ puggalānaṇ nāmaṇ. Etesaṇ hi samādhīpāripanthikā³ vipassanāpāripanthikā ca dhammā na suvikkhambhitā na suvikkhālītā tena tesāṇ samāpatti nassati parihāyati. Sā ca kho neva silābhedena nāpatti-vitikkamena na garukamokkhadhammo⁴ pan' esa appamattakena pi kiccakaraṇiyena vā vattābhedaṇamatta-kena⁵ vā nassati.

Tatr' idaṇ vatthu: Eko kira thero samāpattiṇ valañjeti.⁶ Tasmīṇ piṇḍāya gāmaṇ pavitṭhe dārakā pariveṇe kīlītvā pakkamiṇsu. Thero āgantvā pariveṇaṇ⁷ sammajjitabbaṇ ti cintetvā va asamajjitvā⁸ va vihāraṇ⁹ pavisitvā samā-pattiṇ appessāmiti nisīdi. So appetuṇ asakkonto, kiṇ¹⁰ nu¹⁰ kho āvaraṇaṇ ti silaṇ āvajjanto¹¹ appamattakam pi vitikka-maṇ adisvā vattābhedo nu kho atthīti olokeno pariveṇassa asammatṭhabhāvaṇ¹² ñatvā sammajjitvā¹³ pavisitvā nisi-danto samāpattiṇ appento va nisīdi.

Akuppadhammaniddese vuttapaṭipakkhavasen' eva¹⁴ ve-ditabbo. *Akuppadhammo* ti idaṇ pana aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmiṇ c' eva khīṇāsavassa cāti dvinnāṇ puggalānaṇ nāmaṇ.¹⁵ Tesāṇ hi samādhīpāripanthikā¹⁶ vipassanāpāri-panthikā ca dhammā suvikkhālītā suvikkhambhitā. Tena

¹ S¹. ca; S². *nihil.*

² S². *omits* vidho.

³ S². samādhāpāripanthikā; B. -pāribandhakā.

⁴ B. S². nāgarikacokkha°.

⁵ S². vattābhemattakena.

⁶ S². samāpattimalañjeti.

⁷ S¹. pariveṇe.

⁸ S². asamāpajjitvā; S². sammajjitvā.

⁹ S¹. vihārā.

¹⁰ S¹, S². kinnu.

¹¹ S¹, S². avajjento.

¹² S¹. bhāvābhāvaṇ.

¹³ S². savaajjitvā.

¹⁴ S¹, S². -vasena.

¹⁵ S¹, S². nāma.

¹⁶ S¹. -panthika; S². -bandakā; B. -bandhakā.

tesaṃ bhassa-sanganikārāmādi¹ kiccena vā aññena vā yena kenaci attano anurūpena² pamādena vītināmento nam³ pi³ samāpatti na kuppati,⁴ na⁴ nassati.⁴ Sukkhavipassakā⁵ pana sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmi-khīnāsavā imasmiṃ dukena labbhanti, dukamuttakapuggalā⁶ honti, tasmā sathā attano buddhasubuddhatāya⁷ hetthā gahite ca agahite ca sankaddhitvā imasmim pi duke saddhiṃ piṭṭhivattakehi⁸ tantiy āropento *sabbe pi ariyapuggalā* ti ādim āha. Aṭṭhannaṃ hi samāpattinaṃ kuppanaṃ nassanaṃ bhavēyya lokuttaradhammassa pana sakiṃ paṭividdhassa kuppanaṃ nassanaṃ nāma n'atthi. Taṃ sandhāy' etaṃ vuttaṃ.

5, 6. Parihānadhamma-aparihānadhammaniddesāpi kuppadhammākuppadhammaniddesavasen' eva veditabbā. Kevalaṃ hi idha⁹ puggalassa pamādaṃ paṭicca dhammānaṃ parihānam pi aparihānam pi gahitaṃ ti idaṃ pariyāya desanāmattam eva nānaṃ. Sesaṃ sabbattha¹⁰ tādisam eva.

7. Cetanā-bhabbaniddese *cetanā-bhabbo* ti cetanāya aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. *Sace anusañceteti* sace samāpajjati. Samāpattiṃ hi samāpajjanto anusañceteti nāma, so na parihāyati, itaro parihāyati.

8. Anurakkhaṇābhabbaniddese *anurakkhaṇābhabbo* ti anurakkhaṇāya aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. *Sace anurakkhatiti* sace anupakāradhamme pahāya upakāradhamme sevanto samāpajjati.¹¹ Evaṃ hi paṭipajjanto anurakkhati nāma, so na parihāyati, itaro parihāyati. Ime dve pi samāpattiṃ ṭhapetuṃ thāvaraṃ kātuṃ paṭibalā.¹² Cetanābhabbato pana anurakkhaṇābhabbo balavatāro. Cetanābhabbo hi upakārānupakāradhamme na jānāti, ajānanto upakāradhamme nudati nīharati, anupakāradhamme sevati. So te sevanto samāpattito parihāyati. Anurakkhaṇābhabbo upakāranupakāradhamme jānāti, jānanto anupa-

¹ S¹. sangaṇikādi.

² S¹. ananurūpena.

³ S¹. nāma pi; S². taṃ pi.

⁴ S¹. na kuppati *only*.

⁵ S². -vipassanā.

⁶ B. *inserts* nāma.

⁷ S¹. subuddhabuddhatāya; S². subuddhatāya.

⁸ S¹. -vaddhakehi.

⁹ S¹. *omits* idha.

¹⁰ S¹, S². sabbāṃ.

¹¹ S². samāpajji.

¹² S¹, S². paṭibalaṃ.

kāradhamme nudati niharati upakāradhamme sevati. So te sevanto samāpattito na parihāyati.

Yathā hi dve khettpālā eko paṇḍurogena sarogo akkhamo sītādīnaṇ, eko arogo sītādīnaṇ saro. Sarogo heṭṭhā kuṭiṇ¹ n'otarati rattāraṅkhaṇ divāraṅkhaṇ vijahati. Tassa divā sūkamorādayo² khettaṇ otarivā sālisīsaṇ khādanti, rattīṇ migasūkarādayo pavisitvā khalaṇ³ tacchitamattaṇ³ chetvā gacchanti. So attano pamattakāraṇā puna⁴ bijamattam pi na labhati.⁵ Itaro rattāraṅkhaṇ divāraṅkhaṇ na vijahati. So attano appamattakāraṇā ekakarīsato cattāri pi aṭṭha pi sakatāni labhati. Tattha sarogo khettpālo viya cetanābhabbo daṭṭhabbo.⁶ Arogo viya anurakkhaṇabhabbo daṭṭhabbo. Sarogassa attano pamādena puna bijamattassa⁷ pi alabbhanaṇ⁸ viya cetanābhambassa upakāraṇupakāradhamme ajānitvā upakāre pahāya anupakāre sevantassa samāpattiyā parihānaṇ.⁹ Itarassa attano appamādena ekakarīsamattato cattāri¹⁰ aṭṭha sakatauddharaṇaṇ viya anurakkhaṇābhambassa upakāraṇupakāradhamme jānitvā anupakāre pahāya upakāre sevantassa samāpattiyā aparihānaṇ veditabbaṇ. Evaṇ cetanābhambato anurakkhaṇābhabbo va samāpattīṇ thāvaraṇ kātuṇ balavatāro ti veditabbo.

9. Puthujjananiddese *tīni saṇyojanānīti ditṭhisāṇyojanasilabbata - pārāmāsasāṇyojana - vicikicchāsāṇyojanāni*.¹¹ Etāni hi phalakkhaṇe pahīnāni nāma hontī. Ayaṇ pana phalakkhaṇo¹² pi na hotīti dasseti. *Tesaṇ ca dhammānaṇ ti tesaṇ saṇyojanadhammānaṇ. Maggakkhaṇasmiṇ hi tesaṇ pahānāya paṭipanno nāma hoti. Ayaṇ pana maggakkhaṇe pi na hoti. Ettāvataṇ vissatṭhakammaṭṭhāno*¹³ *thūla*¹⁴ *bāla*¹⁵ *puthujjano va idha kathito ti veditabbo.*

¹ S¹, S². kaṭiṇ. ² S¹, S². sūkamorādayo ; B. sūkamorādayo.

³ S². kalatacchitamattā ; S². khalaṇ tacchitacchitamattaṇ.

⁴ S¹. omits puna. ⁵ S¹, S². labbhati.

⁶ S², B. omits daṭṭhabbo.

⁷ S¹. mattakassa. ⁸ S¹. alabbhanaṇ.

⁹ S². *inserts hoc loco* : veditabbaṇ, evaṇ cetanābhambato.

¹⁰ S¹. omits cattāri. ¹¹ S¹. omits ditṭhi . . . vicikicchāsāṇyojanāni.

¹² B. -kkhaṇe. ¹³ S². vissatṭhikammaṭṭhāno.

¹⁴ S¹, S². thūla. ¹⁵ S². omits bāla.

10. Gotrabhūnidde *yesaṃ dhammānaṃ* ti *yesaṃ* gotrabhū-
ñāṇena saddhiṃ uppannāṇaṃ paropaññāsa kusaladhammā-
naṃ. *Ariyadhammassāti*¹ lokuttaradhammassa.² *Avak-*
kanti hotti okkanti nibbatti pātubhāvo hoti. *Ayaṃ vucca-*
tīti ayaṃ nibbānārammaṇena ñāṇena sabbaputhujjana-
sankhaṃ puthujjanagottaṃ puthujjanamaṇḍalaṃ puthujja-
napaññattiṃ³ atikkamitvā ariyasankhaṃ ariyagottaṃ ariya-
maṇḍalaṃ ariyapaññattiṃ okkamanato gotrabhū-puggalo
nāma vuccati.

11. Bhayūparataniddese bhayena uparato ti *bhayūparato*.
Satta pi sekhā puthujjanā ca⁴ bhāyitvā bhāyitvā pāpato
oraman ti⁵ pāpaṃ na karonti. Tattha puthujjanā dug-
gatibhayaṃ, vaṭṭabhayaṃ, kilesabhayaṃ, upavādashayaṃ ti
cattāri bhayāni bhāyanti. Te subhāyitabbatṭhena duggati
yeva bhayaṃ duggatibhayaṃ.⁶ Sesesu pi es' eva nayo.
Tattha puthujjano sace tvaṃ pāpaṃ karissasi cattāro apāyā
mukhaṃ vivaritvā ṭhitacchāta⁷-ajagarasadisā, tesu dukkhaṃ
anubhavanto kathaṃ bhavissatīti duggatibhayaṃ bhāyitvā
pāpaṃ na karoti. Anamatagga-saṅsāravatṭaṃ⁸ yeva pana
vaṭṭabhayaṃ nāma. Sabbam pi akusalaṃ kilesabhayaṃ
nāma. Garahā pana upavādashayaṃ nāma. Tāni pi bhā-
yitvā puthujjano pāpaṃ na karoti. Sotāpannasakadāgāmi-
anāgāmino pana tayo sekhā duggatiṃ atītattā sesāni tīṇi
bhayāni bhāyitvā pāpaṃ na karonti. Maggatṭhakasekhā
āgamanavasena vā asamucchinnabhayattā vā bhayūparatā
nāma honti.

12. Khīṇāsavo imesu catūsu bhayesu ekam pi na bhāyati.
So hi sabbaso samucchinnabhayo, tasmā abhayūparato ti
vuccati. Kiṃ pana so upavādam pi na bhāyatīti? Na⁹
bhāyati.⁹ Upavādaṃ pana rakkhatīti vattun vaṭṭati.
Donuppalavā¹⁰ pi gāme khīṇāsavatthero viya.

¹ S¹. Ariyassa dhammassāti ; B. Ariyamaggassāti.

² S², B. lokuttaramaggassa. ³ S². -aṇ.

⁴ S¹, S². va. ⁵ S¹, S². orambhi.

⁶ S¹, S². omīti duggatibhayaṃ. ⁷ S¹. ṭhitajāta.

⁸ S². anavat. ⁹ S¹, S². omīti na bhayati.

¹⁰ S¹. donuppalavā ; S². donuppalāṃ vā.

13. Abhabbagamananiddese¹ sammattaniyāmāgama² na³ abhabbo³ ti abhabbāgamaṇo. *Kammāvaraṇenāti* pañca vidhena ānantariyakamma. *Kilesāvaraṇenāti* niyatamicchādiṭṭhiyā. *Vipākāvaraṇenāti* ahetuka - duhetuka paṭisandhiyā. *Assaddhā* ti buddhadhammasanghesu saddhārahitā. *Acchandikā* ti kattukamyatā-kusalachandarahitā. Te ṭhapetvā Jambudīpaṇ itaradīpattayavāsino veditabbā.⁴ Tesu hi manussā acchandikabhāvaṇ⁵ pavitṭhā⁶ nāma. *Duppaññā* ti bhavangapaññārahitā. *Abhabbā* ti appatīladdhamaggaphalūpanissayā. *Niyāmaṇ* ti magganīyamaṇ sammattaniyamaṇ. *Okkamitun* ti etaṇ⁷ kusalesu dhammesu sammattasankhātaṇ niyāmaṇ okkamitun pavisitun tattha paṭiṭṭhātun abhabbā.

14. Bhabbāgamananiddese vuttapaṭipakkhanayena veditabbā. Evaṇ imasmiṇ duke ye ca puggalā pañc' ānantariyakā,⁸ ye ca niyatamicchādiṭṭhikā, yehi ca ahetuka-duhetukā paṭisandhigahitā, ye ca buddhādīnaṇ na saddahanti, yesaṇ ca kattukamyatā-chando⁹ n'atthi, ye ca aparipunnabhavangapaññā, yesaṇ ca maggaphalānaṇ upanissayo n'atthi, te sabbe pi sammattaniyamaṇ¹⁰ okkamitun abhabbā viparītābhabbā ti vuttā.

15, 16. Niyatāniyatāniddese *ānantarīkā* ti ānantarīkakammamasamangino. *Micchādiṭṭhikā* ti niyatamicchādiṭṭhisamangino. Sabbe pi te te nirayassa atthāya niyatattā *niyatā* nāma. *Attha* pana *ariyapuggalā* sammābhāvāya uparūparimaggaphalatthāya c'eva anupādāparinibbānatthāya ca niyatattā *niyatā* nāma. *Avasesā puggalā* pana anibaddhagatikā, yathā ākāse khittadaṇḍo paṭhaviyaṇ patanto aggena vā majjhena vā mūlena vā patissatīti na ñāyati,¹² evameva asukagatiyā nāma nibbattissantīti niyamābhāvā *aniyatā* nāma ti veditabbā. Yā pana Uttarakurukānaṇ niyatagati-

¹ S¹. Bhabbāgamaṇa.

² S¹. -agamaṇo ; S². sammattaṇ . . . gamaṇaṇ.

³ S¹. omits.

⁴ S¹. -o.

⁵ S². acchinnaka.

⁶ S². pavitṭhaṇ.

⁷ S². etesu.

⁸ S¹, S². ānantariyakārakā.

⁹ S¹. sabhāvacchando.

¹⁰ S². sammattaniyāmā.

¹¹ B. viparita°.

¹² S. ii, 184 ; v, 439. ˆ

katā vuttā,¹ na¹ sā niyatadhammavasena. Micchattasammattaniyatā dhammā yeva hi niyatā nāma. Tesañ ca vasenāyaṃ puggalanīyāmo² kathito ti.

17, 18. Paṭipannakaniddese *maggasamangino* ti maggaṭṭhakapuggalā, tehi phalattāya paṭipannattā *paṭipannakā* nāma. *Phalasamangino* ti phalapaṭilābhasamangitāya phalasangino. Phalapaṭilābhato paṭṭhāya hi te phalasamāpattiṃ asamāpannā pi *phale tṭhitā* yeva nāma.

19. Samasīsīniddese *apubbay acariman* ti apure apacchā, ekappahāren' evāti attho. *Pariyādānan* ti parikkhāyo. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ puggalo *samasīsī* nāma vuccati. So pan' esa tividho hoti : iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsī ti. Tattha yo cankamanto va vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā cankamanto va parinibbāti, Padumathero³ viya. Tṭhitako va vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā tṭhitako va parinibbāti Koṭapabbatavihāravāsī⁴ Tissathero viya. Nisinno va vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nisinno va parinibbāti, nipanno va vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattam patvā nipanno va parinibbāti, ayaṃ iriyāpathasamasīsī nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge⁵ yeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā ten' eva rogena parinibbāti, ayaṃ rogasamasīsī nāma. Kataro jīvitasamasīsī nāma? Sīsan ti terasa sīsāni : palibodhasīsāṃ⁶ ca taṇhā, bandhanasīsāṃ ca māno, parāmāsasīsāṃ ca diṭṭhi, vikkhepasīsāṃ ca uddhaccaṃ, kilesasīsāṃ ca avijjā, adhimokkhāsīsāṃ ca saddhā, paggasīsāṃ ca viriyaṃ, upaṭṭhānasīsāṃ ca sati, avikkhepasīsāṃ ca samādhi, dassanasīsāṃ ca paññā, pavattasīsāṃ ca jīvitindriyaṃ, gocarasīsāṃ ca vimokkho, sankhārasīsāṃ ca nirrodho ti.

Tattha kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati. Pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Avijjā⁷-pariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti.

¹ S². vuttānaṃ.

³ S¹. paramathero.

⁵ S¹. antāroge ; S². attano roge.

⁶ S¹., S². palabodha-

² B^o. niyamo.

⁴ S². Keṭa-

⁷ S¹. avijjaṃ.

Jīvitindriya - pariyādāyakaṇ cittaṇ avijjaṇ pariyādātuṇ na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṇ cittaṇ aññaṇ, jīvitindriya-pariyādāyakaṇ cittaṇ¹ aññaṇ.² Yassa c' etaṇ sīsadvayaṇ³ samaṇ pariyādānaṇ gacchati, so jīvitasamasīsī nāma. Kathaṇ idaṇ samaṇ hotīti? Vārasamatāya.⁴ Yasmiṇ hi vāre maggavuṭṭhānaṇ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāṇe paṭiṭṭhāya bhavaṇaṇ otarivā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya idaṇ ubhayasīsapariyādānaṇ samaṇ hoti nāma. Tenāyaṇ puggalo jīvitasamasīsī ti vuccati. Ayam eva ca idha adhippeto.

20. Thitakappaniddese⁵ ṭhito kappo ti ṭhitakappo. Ṭhitakappo⁶ assa atthīti *ṭhitakappī*. Kappaṇ ṭhapetuṇ samattho ti attho. *Uddayhana-velā assāti* jhāyanakālo bhavēyya. *Neva tāvāti yāva esa*⁷ maggasamangipuggalo sotāpattiphalāṇ na sacchikaroti ten'⁸ eva⁸ tāva kappo jhāyēyya. Jhāyamāno pi ajjhāyivā⁹ va tiṭṭheyya. Kappavināso hi nāma mahāvīkāro mahāpayogo koṭisatasahassacakavālassa jhāyanavasena mahālokavināso. Ayam pi evaṇ mahāvināso tiṭṭheyya vāti¹⁰ vadati. Sāsane pana dharamāne ayaṇ kappavināso nāma n'atthi, kappavināse sāsanaṇ n'atthi gatakoṭike hi kāle kappavināso nāma hoti.¹¹ Evaṇ sante pi satthā antarāyābhāvaṇ¹² dīpetuṇ idaṇ kāraṇaṇ āhari. Idam pi bhavēyya. Maggasamangino pana phalassa antarāyo na sakkā kātun ti. Ayaṇ pana puggalo kappaṇ ṭhapento kittakaṇ kālaṇ ṭhapeyyāti. Yasmiṇ vāre maggavuṭṭhānaṇ hoti, atha bhavaṇaṇ āvaṭṭentaṇ maṇodvārāvajjanaṇ uppajjati. Tato tīṇi anulomāni, ekaṇ gotrabhucittaṇ, ekaṇ maggacittaṇ, dve phalacittāni, pañca pac-

¹ S¹, S². *omit* cittaṇ.

³ sīsavaṇ c' ayaṇ.

⁵ B. ṭhitakappiniddese.

⁶ S¹. ṭhitakappe; S². *omits* ṭhitakappo.

⁷ S¹. ca; S². sa.

⁹ S¹. ajjāyivā. ¹⁰ S¹, S². cāti.

¹² S¹. antarabhāvaṇ; S². anantarāsābhāvaṇ.

² S¹. aññā.

⁴ S¹. samathā.

⁸ B. neva.

¹¹ S¹. honti.

cavekkhanañānānīti¹ ettakaṃ kālaṃ t̥hapeyya. Imaṃ² paṇ atthaṃ bāhirāya āgantukūpamāya pi evaṃ dīpayiṃsu. Sace hi sotāpattimaggasamangissa matthakūpari yojanikaṃ³ ghanaseḷaṃ tivattāya rajjuyā bandhitvā olambeyya,⁴ ekasmiṃ vaṭṭe chinne dvīhi olambeyya,⁵ dvisu chinnesu ekena olambeyya,⁶ tasmim pi chinne abbhakūṭaṃ⁷ viya ākāse tiṭṭheyya, na tveva tassa puggalassa maggānantarassa phalassa antarāyaṃ⁸ kareyyāti. Ayaṃ pana dīpanā parittā, purimā va mahantā.

Na kevalaṃ pana sotāpattimaggat̥tho va kappāṃ t̥hapeti, itare maggasamangino pi t̥hapenti yeva. Tena⁹ Bhagavā heṭṭhā gahitaṃ ca agahitaṃ ca sabbāṃ sankaddhitvā sadhiṃ piṭṭhivattakapuggalehi¹⁰ imaṃ tantīṃ āropesi:—*Sabbe pi maggasamangino puggalā t̥hitakappino ti.*

21, 22. Ariyaniddese kilesehi ārakattā *ariyā*. Sadeva-kena lokena araṇiyattā¹¹ *ariyā*. Ariyat̥tho nāma parisuddhat̥tho ti parisuddhattā pi ariyā. Sesā aparisuddhatāya *anariyā*.

23-25. Sekkhaniddese *maggasamangino* maggakkhaṇe, *phalasangino* phalakkhaṇe, adhisīlasikkhādikā¹² tisso pi sikkhā sikkhanti yevāti *sekkhā*. Arahantā¹³ pana arahattaphalakkhaṇe tisso sikkhā sikkhitā, puna tassa sikkhanakiccaṃ n'atthīti *asekkhā*. Iti satta ariyā sikkhantīti *sekkhā*.¹⁴ Khināsavā aññassa santike silādīnaṃ sikkhitattā sikkhita-asekkhā nāma. Buddhā paccakabuddhā sayambhūtātāya¹⁵ asikkhita¹⁶-asekkhā nāma. Sesapuggalā neva sikkhanti na sikkhitāti *neva sekkhā*¹⁷ *nāsekkhā*.

26, 27. Tevijjāniddese paṭhamaṃ pubbenivāsa-dibbacakkhuṇṇāṃ nibbattetvā pacchā arahattaṃ patto pi paṭhamaṃ

¹ S². jhānānīti.

² S². idha.

³ S². samangikūpari-

⁴ S¹. olambeyyaṃ; S². olampateyyaṃ.

⁵ S². olampeyya.

⁶ S¹. olambane; S². olampeyya; B. °yeva.

⁷ S². appakutaṃ.

⁸ S². anantarayaṃ.

⁹ S¹. tenāha.

¹⁰ S¹. °vaddhaka-

¹¹ S². ariyaniyattā.

¹² S². -dakā.

¹³ S². arahantā.

¹⁴ S¹. *inserts* Sabbe.

¹⁵ S¹, S². sayambhutāya.

¹⁶ S². asikkhana.

¹⁷ S¹, S². *sekhā throughout.*

arahattaṇ patvā pacchā pubbenivāsa-dibbacakkhuñāṇanibbattako pi *tevijjo* yeva nāma. Suttantakathā pana pariyāyadesanā, abhidhammakathā nippariyāyadesanā ti imasmiṇ ṭhāne āgamanīyam¹ eva dhuraṇ, tasmā paṭhamāṇ dve vijjā nibbattetvā pacchā arahattaṇ patto va idha adhippeto.

Chalabhiññe pi es' eva nayo.

28. Sammāsambuddhaniddese *pubbe ananussutesūti* pacchimabhāve saccappaṭivedhato² pubbe aññassa kassaci santike assutaṇpubbesu. Tato purimesu pana bhavesu sabbaññubodhisattā³ buddhasāsane pabbajitvā tīni Piṭakāni⁴ uggaḥetvā gatapaccāgatavattaṇ āruya⁵ kammaṭṭhānaṇ anuloma⁶-gotrabhuṇ⁷ āhacca ṭhapenti,⁸ tasmā pacchimabhāvasmiṇ yeva anācariyakabhāvaṇ sandhāya etaṇ vuttaṇ. Tadā⁹ hi tathāgato pūritapāramitattā¹⁰ aññassa santike sāmāṇ ananussutesu sankhatāsankhatadhammesu idaṇ dukkhaṇ . . . pe . . . ayaṇ dukkhanirodhagāminipaṭipadā ti attapaccakkhena ñāṇena cattāri *saccāni abhisambujjhati*. Tattha cāritasmiṇ¹¹ ca catusaccasambodhisankhāte arahattamagge *sabbaññutaṇ pāpuṇāti*. *Phalesu*¹² ca vasībhāvan ti sabbaññutañāṇaṇ c'eva phalesu ca ciṇṇavasībhāvaṇ pāpuṇāti. Buddhānaṇ hi sabbaññutañāṇassa c'eva dasabalañāṇassa ca adhigamanatthāya aññaṇ katabbaṇ nāma n'atthi. Yathā pana ubhato sujātassa khattiyakumārassa abhisekappattito paṭṭhāya idaṇ nāma issariyaṇ anāgatan ti na vattabbaṇ, sabbaṇ āgatam eva hoti, evameva buddhānaṇ arahattamaggassa āgamanato paṭṭhāya ayaṇ nāma guṇo na āgato na paṭividdho na paccakkho ti na vattabbo. Sabbe pi sabbaññugunā āgatā paṭividdhā paccakkhakatā va honti. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ evaṇ pāramipūraṇāsiddhānubhāvena ariyamaggena paṭividdha-sabbaññugūṇo puggalo *sammāsambuddho* ti vuccatī.

¹ B. āgamanīyam ² S¹. pavivedhato.

³ S¹., B. sabbaññubodhisatto.

⁴ S². sikkhāni.

⁵ S¹. āruyaṇ.

⁶ S². B. anulomaṇ.

⁷ S². gotrabhū.

⁸ S¹. paṭṭhapenti.

⁹ S². tathā.

¹⁰ S². purimāpāramitattā; B. -pāramittā.

¹¹ S¹. cāti tasmīṇ.

¹² S¹. *says hoc loco*: phalesu ca vasībhāvan ti sabbaññutañāna dve va phalesu ciṇṇavasībhāvaṇ pāpuṇāti.

29. Paccekabuddhaniddese pi *pubbe ananussutesūti* pade pubbevuttanayen' eva attho veditabbo. Paccekabuddho pi hi pacchimabhava anācariyako attukkaṅsikañānen'¹ eva paṭividdhasacco sabbaññutañ c'eva phalesu ca ciṅṅavasībhāvaṇ na² pāpunāti.

30. Ubhatobhāgavimuttaniddese *aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatīti aṭṭha samāpattiyo saha jātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. Paññāya c' asesa disvā* ti vipassanāpaññāya sankhāragataṇ maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāro pi *āsavā khīṇā honti : ayaṇ vuccatīti ayaṇ* evarūpo *puggalo ubhatobhāgavimutto* nāmāti vuccati. Ayaṇ hi dvīhi bhāgehi dve³ vāre⁴ vimutto ti ubhatobhāgavimutto. Tatrāyaṇ theravādo Tipiṭaka-Cūlanāgatthero⁴ tāva āha samāpattiyā vikkhāmbhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimutto ti ubhato⁵ bhāgehi dve vāre vimutto⁶ ti. Tipiṭaka-Mahādhammarakkhitatthero⁶ nāma nissitako eso ti vatvā.

Acci yathā vātavegena khittā,
Upasivāti Bhagavā,
Atthaṇ paḷeti⁷ na upeti sankhyaṇ,⁸
Evaṇ muni nāmakāyā vimutto
Atthaṇ paḷeti⁹ na upeti sankhyan ti¹⁰

vatvā suttaṇ āharitvā¹¹ nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto ti āha. Tipiṭaka-Cūlabhayatthero pan' āha samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṇ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṇ vimutto ti ubhatobhāgavimutto ti. Ime pana tayo pi therā paṇḍitā, tiṇṇam¹² pi vāde kāraṇaṇ dissatīti

¹ S². attukaṅsaka-.

² S¹. omits na.

³ S². vāra.

⁴ Cf. Vin., v. 3.

⁵ S¹., S². hoc loco : ubhatobhāgavimutto.

⁶ Of the several Dhammarakkhitas met with in Pali books, none is met with in the Piṭakas save in the Vin. Cy. The one in the Mhvaṅsa and Dīp. is alone called Thera.

⁷ S¹. palo ti. ; B. paḷeti.

⁸ S¹., S². sankhyaṇ.

⁹ S¹. phaleti.

¹⁰ S.N. 1074.

¹¹ S². omits suttaṇ āharitvā.

¹² S¹. na taṇ pi.

tinnaṅ pi vādaṅ tantīṅ katvā ṭhapayaṅsu. Sankhepato pana arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimutto ti ubhohi bhāgehi vimuttattā ubhatobhāgavimutto. So catunnaṅ arūpāsamāpattīnaṅ¹ ekekato vuṭṭhāya sankhāre sammasitvā arahattaṅ pattānaṅ catunnaṅ nirodhā²-vuṭṭhāya arahattaṅ pattassa³ anāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Tattha purimā cattāro samāpattīsīsaṅ⁴ nirodhaṅ na samāpajantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmitaṅ samāpajitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṅ vaḍḍhetvā arahattaṅ patto ti nipariyāyena ubhatobhāgavimuttasetṭho nāma. Nanu ca arūpāvacaraṅjānaṅ pi upekkhā-cittekaggatāhi duvāṅgikaṅ rūpāvacaracattūthajānaṅ pi, tasmā tam⁵ pi padatṭhānaṅ katvā arahattaṅ pattena ubhatobhāgavimuttena bhavitabban ti? Na bhavitabbaṅ. Kasmā? Rūpakāyato avimuttattā. Taṅ hi kilesakāyato va⁶ vimuttaṅ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṅ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti. Arūpāvacaraṅ pana nāmakāyato ca vimuttaṅ rūpakāyato cāti tadeva pādakaṅ kāvā arahattaṅ patto ubhatobhāgavimutto hotīti veditabbo.

31. Paññāvimuttaniddese *paññāya vimutto* ti paññāvimutto. So sukkhavipassako⁷ catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṅ pattā cattāro cāti pañcavidho hoti. Etesu hi eko pi aṭṭhavimokkhalābhī na hoti. Ten' eva na heva kho aṭṭha vimokkhe ti ādim āha. Arūpāvacaraṅjānesu pana ekasmiṅ sati ubhatobhāgavimutto yeva nāma hotīti.

32. Kāyasakkhiniddese *ekacce āsavā* ti heṭṭhimamaggattaya-vajjhā. *Ayaṅ vuccatīti* ayaṅ evarūpo puggalo *kāyasakkhī* ti vuccati. So hi phutṭantaṅ⁹ sacchikarotīti kāyasakkhī. Jhānaphassaṅ paṭhamaṅ phusati, pacchā nirodhaṅ nibbānaṅ sacchikarotīti pi kāyasakkhī.⁸ So sotāpattiphalatṭhaṅ adīṅ katvā yāva arahattamaggaṭṭho¹⁰ chabbidho hoti.

¹ S¹. aṭṭhas.

³ S¹., S². patta.

⁵ S¹. tasmīṅ.

⁷ S². sukka^o.

⁹ S¹., S². puṭṭhantaṅ.

² S¹. nirodhaṅ.

⁴ S¹. sīsa-.

⁶ S¹., S². ca.

⁸ B. sakkhi.

¹⁰ S²., B. -ṭṭhā.

33. Ditṭhippattaniddese *idaṃ dukkhaṃ ti idaṃ dukkhaṃ*, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ. Samudayādīsu pi es' eva nayo. *Yathābhūtaṃ pajānāti* tṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe dukkhasaccan ti yāthāva¹ sarasato pajānāti. Taṇhā pana dukkhaṃ janeti nibbatteti pabhāveti, tato taṇ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ *ayaṃ dukkha-samudayo ti yathābhūtaṃ pajānāti*. Yasmā pana idaṃ dukkhaṃ ca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasamanti appavattiṃ gacchanti, tasmā naṃ *ayaṃ dukkhanirodho ti yathābhūtaṃ pajānāti*. Ariyo pana aṭṭhangiko maggo taṇ dukkhanirodhaṃ gacchati. Tena taṇ *ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā ti yathābhūtaṃ pajānāti*.

Ettāvata nānākkhane saccavavattānaṃ² dassitaṃ. Idāni ekakkhane dassetuṃ *Tathāgatappaveditā* ti ādim āha. *Tattha Tathāgatappaveditā* ti mahābodhimaṇḍe nisiditvā Tathāgadena paṭividdhā viditā pākaṭikata. *Dhammā* ti catusaccadhammā. *Vo ditṭhā hontīti* sudiṭṭhā hontī. *Vo caritā* ti sucaritā. Tesu anena³ paññā suṭṭhu carāpitā⁴ hotīti attho. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo *ditṭhipatto* ti vuccati. Ayaṃ hi ditṭhantaṃ patto. Dukkhaṃ sankhārā sukho nirodho ti nānaṃ hoti ditṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ passitaṃ⁵ paññāyāti ditṭhipatto. Ayaṃ pi kāyasakkhī viya chabbidho va hoti.

34. Saddhāvimuttaniddese *no ca kho yathā ditṭhipattas-sāti*⁶ yathā ditṭhipattassa āsavā parikkhīnā, na evaṃ saddhāvimuttassāti attho. Kiṃ pana nesāṃ kilesappāhane nānattaṃ atthīti? N'atthi. Atha kasmā saddhāvimutto ditṭhipattaṃ na pāpunāti? Āgamanīyanānattena.⁷ Ditṭhipatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appa-dukkena appakasirena akilamanto va sakkoti. Saddhā-

¹ Cf. *JPTS.*, 1889, p. 208.

² S¹. -vattanaṃ; B. -vattānaṃ.

³ S¹. tena paññā.

⁴ S². suṭṭhutarāpitā.

⁵ S¹, S². phassitaṃ.

⁶ S². *omits* yathā ditṭhipattassāti.

⁷ B. Āgamanīya°.

vimutto pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā ditṭhippattaṃ na pāpuṇāti.

Api ca tesañ paññāya pi nānattaṃ atthi yeva. Ditṭhippattassa hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāññaṃ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati. Saddhāvimuttassa vipassanāññaṃ no tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, tasmā pi so ditṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Yathā hi dvīsu taruṇesu sippaṃ dassentesu ekassa hatthe tikkhiṇo asi, ekassa kuṇṭho. Tikkhiṇena asinā kadali¹ chijjamānā saddaṃ na karoti. Kuṇṭhena chijjamānā kaṭa-kaṭāti² saddaṃ karoti. Tattha tikkhiṇena asinā saddaṃ akarontiyā eva kadaliyā chedanāṃ viya ditṭhippattassa tiṇṇam maggānaṃ vipassanāññaṃ tikkhiṇasūravippasannabhāvo. Kuṇṭhena asinā saddaṃ karontiyā pi kadaliyā chedanāṃ viya saddhāvimuttassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāññaṃ atikkhiṇasūrappasannabhāvo veditabbo. Imaṃ pana nayaṃ no ti paṭikkhipitvā āgamaṇiyanānatten' eva saddhāvimutto ditṭhippattaṃ na pāpuṇāti sannitṭhānaṃ kataṃ.³ Āgamatṭhakathāsu pana vuttaṃ etesu hi saddhāvimuttassa pubbhāgamaggakhaṇe saddahantassa okappentassa viya adhimuccantassa⁴ viya ca kilesakkhayo hoti. Ditṭhippattassa pubbhāgamaggakhaṇe kilesacchedakaññaṃ adandhaṃ⁵ tikkhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma nātittikkhiṇena⁶ asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti,⁷ asi na siḅhaṃ vahati, saddo suyati, balavataro⁸ vāyāmo kattabbo hoti, evarūpā saddhāvimuttassa pubbhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisiten' eva⁹ asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti. Asi siḅhaṃ vahati, saddo na suyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti.¹⁰

¹ S¹, S². kadaliṃ.

² B. omits one kaṭa-.

³ S¹. kathaṃ.

⁴ S¹, S². omit adhimuccantassa.

⁵ S². adantaṃ.

⁶ S¹, S². omit ati-.

⁷ S¹, S². chinnaṭṭhānamatṭhaṃ.

⁸ S¹, S². phalavataro.

⁹ S¹, S². substitute for sunisiten' eva, jīnati asitena asinā.

¹⁰ B. phalava-; S¹, S². omit balava . . hoti.

Evarūpā diṭṭhippattassa pubbhāga maggabhāvanā vedittabbā ti.

Ayaṇ-vuccatīti ayaṇ evarūpo puggalo *saddhāvimutto* ti vuccati. Ayaṇ hi saddahanto vimutto ti *saddhāvimutto*. Ayam pi kāyasakkhī viya chabbidho hoti.

35. Dhammānusārīniddese *paṭipannassāti* iminā sotāpattimaggattho dassito. *Adhimattan*¹ ti balavaṇ. Paññaṇ vāhetīti *paññāvāhī*. Paññā imaṇ puggalaṇ vāhatīti *paññāvāhī* ti pi vuttaṇ hoti. *Paññā pubbangaman* ti paññaṇ purecārikaṇ katvā. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ evarūpo puggalo *dhammānusārīti* vuccati. So hi paññāsankhātena dhammena sarati anusaratīti *dhammānusārī*. Sotāpatti maggatthass' ev' etaṇ nāmaṇ. Phale² pana² patte² diṭṭhippatto nāma hoti.

36. Saddhānusārīniddese pi saddhaṇ³ vāhetīti³ *saddhāvāhī*. Saddhā imaṇ puggalaṇ vāhatīti *saddhāvāhī* ti pi vuttam eva. *Saddhāpubbangaman* ti saddhaṇ purecārikaṇ katvā. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ evarūpo puggalo *saddhānusārīti* vuccati. So hi saddhāya sarati anusaratīti *saddhānusārī*. Sotāpattimaggatthass' ev' etaṇ nāmaṇ. Phale pana patte *saddhāvimutto* nāma hoti. Lokuttaradhammaṇ hi nibbattentānaṇ dve dhurāni nāma, dve abhinivesā nāma, dve sīsāni nāma. Tattha saddhādhuraṇ paññādhuraṇ ti dve dhurāni nāma. Eko pana bhikkhu samathābhinivesena abhinivisati, eko vipassanābhinivesenāti ime dve abhinivesā nāma. Eko ca matthakaṇ pāpunanto ubhatobhāgavimutto hoti, eko paññāvimutto ti imāni dve sīsāni nāma. Yehi keci lokuttaradhammaṇ nibbattenti, sabbe te ime dve dhamme dhuraṇ katvā imesu dvīsu ṭhānesu abhinivisitvā imehi dvīhi ṭhānehi vimuccanti. Tesu yo bhikkhu aṭṭha-samāpattilābhī paññaṇ⁴ dhuraṇ katvā samathavasena abhiniviṭṭho aññataraṇ arūpasamāpattiṇ padatṭhānaṇ katvā vipassanaṇ patṭhapetvā arahattaṇ pāpunāti, so sotāpattimaggakkhāne dhammānusārī⁵ nāma. Parato pana chasu ṭhānesu kāyasakkhī nāma. Arahattaphale patte ubhatobhāgavimutto nāma.⁶ Aparo

¹ S². adhimuttaṇ.

² S². phalena pana patto.

³ S¹. saddhā vā hotīti; S². saddhaṇ vā hotīti.

⁴ S¹. paññā.

⁵ S¹. saddhānusārī.

⁶ S². *inserts* purecārikaṇ katvā.

paññaṇ eva dhuraṇ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasankhāre vā rūpāvacarajhānesu vā aññatarāṇ sammasitvā¹ arahattaṇ pāpunāti, ayam pi sotāpattimaggakkhaṇe yeva dhammānusārī nāma. Parato pana chasu thānesu diṭṭhippatto nāma. Arahatte patte paññāvimutto nāma. Idha dve nāmāni apubbāni. Tāni purimehi saddhiṇ pañca honti. Aparo aṭṭha-samāpattilābhī saddhaṇ dhuraṇ katvā samādhivasena abhiniviṭṭho aññatarāṇ arūpa-samāpattiṇ padaṭṭhānaṇ katvā vipassanaṇ paṭṭhapetvā arahattaṇ pāpunāti, ayaṇ sotāpattimaggakkhane saddhānusārī nāma. Parato chasu thānesu kāyasakkhī yeva nāma. Arahatte patte ubhatobhāgavimutto yeva² nāma. Idha ekaṇ eva nāmaṇ apubbaṇ. Tena saddhiṇ purimāni pañca cha honti. Aparo saddhaṇ eva dhuraṇ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasankhāre vā rūpāvacarajhānesu³ vā aññatarāṇ sammasitvā arahattaṇ pāpunāti, ayam pi sotāpattimaggakkhane saddhānusārī nāma. Parato chasu thānesu saddhāvimutto nāma. Arahatte patte paññāvimutto nāma. Idhāpi ekam eva nāmaṇ apubbaṇ. Tena saddhiṇ purimāni cha satta honti. Ime satta puggalā loke aggadakkhiṇeyyā nāmāti.

37. Sattakkhattuparamaniddese *sattakkhattun* ti satta vāre. Sattakkhattuparamā bhavūpapatti attabhāvagahaṇaṇ assa tato paraṇ aṭṭhamaṇ bhavaṇ na ādiyati *sattakkhattuparamo*. *Sotāpanno hotīti*⁴ ettha soto ti ariyamaggo. Tena samannāgato sotāpanno nāma. Yath' āha⁵: soto soto ti hi Sāriputta vuccati. Katamo nu kho Sāriputta soto ti? Ayam eva hi bhante ariyo aṭṭhangiko maggo soto, seyyathidaṇ sammādiṭṭhi . . . pe . . . sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpanno ti Sāriputta vuccati. Katamo nu kho Sāriputta sotāpanno ti? So hi bhante iminā ariyena aṭṭhangikena maggena samannāgato, svāyaṇ āyasmā evaṇnāmo evaṇgotto iti vā ti evaṇ maggakkhaṇe pi sotāpanno nāma hoti.

¹ S². samusitvā ; S². arahattaṇ.

² S¹, S². ye ca.

³ B. °āvacarajjhānesu.

⁴ In the P.-P. text (*P.T.S.* § 37) *supply* sotāpanno hoti *after* parikkhayā.

⁵ S. v. 347.

Idha pana maggena phalassa nāmaṃ dinnan ti phalakkhaṇe sotāpanno adhippeto. *Avinipātadhammo* ti vinipātasankhātaṃ apāyaṃ upapattivasena anagamanasabhāvo.¹ *Niyato* ti magganīyāmena niyato. *Sambodhiparāyano* ti bujjhanakabhāvaparāyano. So hi paṭiladdhamaggena bujjhatīti sambodhiparāyano. Upari tihi maggehi avassaṃ bujjhissatīti² sambodhiparāyano. *Deve ca manusse cāti devalokaṃ ca manussalokaṃ ca. Sandhāvitvā saṃsaritvā* ti paṭisandhivasena aparāparaṃ gantvā. *Dukkhaṃ antaṃ karotīti vatta-* dukkhaṃ pariyaṃ parivaṭṭamaṃ³ karoti. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo *puggalo sattakkhattuparamo nāma vuccati.* Ayaṃ pana kālena devalokassa⁴ kālena manussalokassa vasena missakabhavena kathito ti veditabbo.

38. Kolānkolaniddese kulato kulaṃ gacchatīti *kolānkolo.* Sotāpatti phalāsacchikiriyato hi paṭṭhāya nice kule upapatti nāma n'atthi, mahābhogakulesu yeva nibbattatīti attho *Dve vā tīni vā kulānīti* deva-manussavasena dve vā tayo vā bhava. Iti ayam pi missakabhaven'eva kathito. Desanā-mattam eva c' etaṃ dve vā tīni vā ti. Yāva chatṭhabhavā saṃsaranto pana kolānkolo va hoti.

39. Ekabijīniddese⁵ khandhabijaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃ yeva khandhabijaṃ atthi, ekaṃ atthābhāvagahaṇaṃ, so ekabijī nāma. *Mānusaṃ bhāvan* ti idaṃ pan'ettha desanā-mattam eva. Devabhāvaṃ nibbattetīti pi pana vattun vattati yeva. Bhagavatā gahitaṃ nāma vasen'eva c' etāni etesaṃ nāmāni. Ettakaṃ ṭhānaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolānkolo, ettakaṃ ekabijīti Bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ sattakkhattuparamo, ayaṃ kolānkolo, ayaṃ ekabijīti n'atthi. Ko pana tesāṃ etaṃ pabbhaṇaṃ niyametīti? Keci tāva therā pabbhaṇaṃ niyametīti vadanti, keci paṭhamo maggo, keci upari-tayo maggā, keci tīnaṃ maggānaṃ vipassanā ti.

Tattha pabbhaṇaṃ niyametīti vāde⁶ paṭhamamaggassa upanissayo kato⁷ nāma hoti, upari-tayo maggā nirupanissayā uppannā ti vacanaṃ āpajjati. Paṭhamamaggo

¹ S¹, S². āgamana°.

² B. *inserts* vā.

³ S². parivaṭṭamaṃ.

⁴ S¹, S². *omit* devalokassa . . . veditabbo.

⁵ S¹. °desena.

⁶ S¹. pade.

⁷ S¹. tato.

niyametīti vāde upari-tiṇṇaṇ maggānaṇ niraṭṭhakatā āpajjati. Upari-tayo maggā niyamentīti vāde paṭṭhamamagge anuppanne yeva upari-tayo maggā uppannā ti āpajjati. Tiṇṇam maggānaṇ vipassanā niyametīti vādo¹ pana yujjati.² Sace hi upari-tiṇṇaṇ maggānaṇ vipassanā balavati hoti, ekabīji nāma hoti. Tato mandatarāya kolankolo. Tato mandatarāya sattakkhattuparamo ti. Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato punappunaṇ vaṭṭasmiṇ yeva vicarati sandissati.³ Anāthapiṇḍikasetṭhi, Visākhā upāsikā, Cūlaratha-Mahārathā devaputtā, Aneka-vannadevaputto, Sakko devarājā, Nāgadatto devaputto ti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke⁴ sodhetvā Akanitṭhe⁵ thatvā⁵ parinibbāyissanti, ime idha⁶ na gahitā. Na kevalaṅ c' ime; yo⁷ pi manusse yeva sattakkhattuṇ saṅsaritvā arahattaṇ pāpuṇāti, yo pi devaloke nibbatta devesu yeva sattakkhattuṇ aparāparaṇ saṅsaritvā arahattaṇ pāpuṇāti, ime pi idha na gahitā. Missakabhavavāsen' eva pan' ettha sattakkhattuparamakolankolo mānussakabhavanibbattako yeva ca ekabīji gahito ti veditabbo.

Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhābhāvaṇ āpajjati. Saddhāduren' eva cattāro sattakkhattuparamā, cattāro kolankolā,⁸ cattāro ekabijino ti dvādasa honti. Sace paññāya sakkā nibbattetuṇ, ahaṇ lokuttaradhammaṇ nibbattessāmiti evaṇ paññaṇ dhuraṇ katvā sattakkhattuparamādibhāvaṇ pattā pi paṭipadāvasena dvādas' evāti ime catuvīsati sotāpannā ihaṭṭhaka⁹-nijjhānikavāsen' eva imasmiṇ thāne kathitā ti veditabbā.

40. Sakadāgāminiddese paṭisandhivasena sākiṇ āgacchati ti sakadāgāmī. *Sakid-evāti* ekavāraṇ yeva. *Imaṇ lokāṇ āgantvā* ti iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā eko va gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṇ patvā idh' eva parinibbāti, ekacco idha patvā devaloke parinibbāti, ekacco devaloke patvā tatth' eva parinibbāti, ekacco deva-

¹ Sic S¹.

² S¹. yujjhati.

³ S². sannissati.

⁴ B. devalokaṇ.

⁵ S¹. omits Akanitṭhe thatvā; S². Kaniṭṭhe thatvā.

⁶ S². pana.

⁷ S¹. sā yo; S². so.

⁸ S². -a; S¹. o.

⁹ S¹. idhaṭṭhaka°.

loke patvā idhūpapajjivā parinibbāti. Ime cattāro pi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjivā parinibbāyati, ayaṃ eko va idha gahito ti veditabbo. Sesam ettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ hetthā *Dhammasangahatthakathāyaṃ* lokuttarakusalaniddese vuttam eva.¹ Imassa pana sakadāgāmino ekabījīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ ti? Ekabījissa ekā va paṭisandhi. Sakadāgāmissa dve paṭisandhiyo. Idaṃ tesāṃ nānākaraṇaṃ ti.

41. Anāgāminiddese *orambhāgiyaṇaṃ saṃyojanānaṃ* ti oran vuccati kāmadhātu. Yassa imāni pañca bandhanāni appahināni honti, so bhavagge nibbatto pi gilītabalīso maccho² viya dīghasuttakena pāde bandhakāko viya tehi bandhanehi ākadḍhiyamāno kāmadhātuyaṃ yeva pavattatīti³ pañca bandhanāni orambhāgiyānīti vuccanti. Hetthābhāgiyāni hetthākoṭṭhāsikanīti attho. *Parikkhayā* ti tesāṃ bandhanānaṃ parikkhayena. *Opapātiko* ti upapātayoniko.⁴ Iminā 'ssa gabbhaseyyā paṭikkhittā. *Tattha parinibbāyī* ti tattha Suddhāvāsaloke parinibbāyitā. *Anāvattidhammo tasmā lokā* ti paṭisandhigahaṇavasena tasmā lokā idha anāvattanasabhāvo. Buddhadassana-theradassana-dhammasavanānaṃ pan'atthāya 'ssa⁵ āgamaṇaṃ anivāritaṃ. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evaṃvidho puggalo paṭisandhivasena puna anāgamanato *anāgāmi* nāma vuccati.

42. Antarāparinibbāyiniddese *upapannaṃ vā samanantarā* ti upapannasamanantarā vā hutvā. *Appattaṃ vā vemajjhaṃ āyupamānaṃ*⁶ ti āyupamānavemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā ariyamaggaṃ sañjanetīti attho. *Vā-saddavikappato* pana vemajjhaṃ pattan ti pi attho veditabbo. Evaṃ tayo antarāparinibbāyino siddhā honti. *Upariṭṭhimānaṃ*⁷ *saṃyojanānaṃ* ti upari-pañcannaṃ uddhambhāgiyaṇaṃyojanānaṃ atthannaṃ vā kilesānaṃ. *Pahānāyāti*⁸ etesaṃ pajahaṇatthāya maggaṃ sañjaneti. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo āyuvemajjhassa antarā yeva parinibbāyanato *antarā-parinibbāyī* ti vuccati.

¹ ? Reference to Commentary on Dhammasaṅgaṇi, §§ 362-364—*viz.*, Atthasālinī, pp. 234 ff.

² S². -ā.

³ S¹. pattitī.

⁴ S². opapātiyoṇiko.

⁵ S². omits.

⁶ PP. āyupa°.

⁷ S¹, S². upariṭṭhi imānaṃ.

⁸ S¹. pahāyānā ti.

43. Upahacca-parinibbāyiniddese *atikkamitvā vemajjhaṇ āyuppamānaṇ* ti āyuppamānavemajjhaṇ *atikkamitvā upahacca vā kālakiriyaṇ* ti upagantvā kālakiriyaṇ, āyukkha-
yassa āsanne *ṭhatvā*¹ ti attho. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ eva-
rūpo puggalo Avihesu tāva kappasahassappamānassa āyuno
pañcakappasatasankhātaṇ vemajjhaṇ *atikkamitvā chaṭṭhe*
vā kappasate *sattamaṭṭhamanavamaṇaṇ vā aññatarasmiṇ*
dasame yeva vā kappasate *ṭhatvā arahattaṇ patvā kilesa-*
parinibbānena parinibbāyanato upahacca-parinibbāyī ti
vuccati.

44, 45. Asankhāra-sasankhāraparinibbāyiniddesesu, asan-
khārena appadukkhena adhimattapayogaṇ² akatvā va kile-
saparinibbānena parinibbānadhammo ti asankhāraparinib-
bāyī. Sasankhārena dukkhena kasirena addhimattapayo-
gaṇ katvā va kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammo
ti sasankhāra-parinibbāyī.

46. Uddhaṇsotaniddese uddhaṇvāhibhāvena³ uddham
assa tanhāsotaṇ vattasotaṇ vā ti *uddhaṇsoto*. Uddhaṇ vā
gantvā patilabhitabbato uddham assa maggasotan ti ud-
dhaṇsoto. *Akanitthaṇ gacchatīti* Akanitthagāmī. Avihā
cuto Atappaṇ gacchatīti ādisu Avihe kappasahassaṇ vasanto
arahattaṇ pattuṇ asakkuṇitvā Atappaṇ gacchati. Tatrāpi
dve kappasahassāni vasanto arahattaṇ pattuṇ asakkuṇitvā
Sudassaṇ gacchati. Tatrāpi cattāri kappasahassāni va-
santo arahattaṇ pattuṇ asakkuṇitvā Sudassiṇ gacchati.
Tatrāpi attha kappasahassāni vasanto arahattaṇ pattuṇ
asakkuṇitvā Akanitthaṇ gacchati. Tattha vasanto ariya-
magggaṇ sañjanetīti⁴ attho. Imesaṇ pana anāgāmīnaṇ pa-
bhedaajānanatthaṇ uddhaṇsoto Akanitthagāmī ti catukkaṇ
veditabbaṇ. Tattha yo Avihato paṭṭhāya cattāro devaloke
sodhetvā Akanitthaṇ gantvā parinibbāti, ayaṇ *uddhaṇsoto*
Akanitthagāmī nāma. Yo pana hetthā tayo devaloke
sodhetvā Sudassidevaloke *ṭhatvā parinibbāti*, ayaṇ uddhaṇ-
soto, na Akanitthagāmī nāma. Yo ito Akanitthaṇ eva
gantvā parinibbāti, ayaṇ na uddhaṇsoto, Akanitthagāmī

¹ S¹. ṭhapetvā.

² S¹., S². adhimuttappayogaṇ.

³ S¹. uddhaṇbhāgi.

⁴ S¹. upanetīti.

nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tath' eva parinibbāti, ayaṇ na uddhaṇsoto, na Akanitṭhagāmī nāmāti. Evam ete aṭṭha cattārīsa² anāgāmino honti. Kathaṇ? Avihesu¹ tāva tayo antarā-parinibbāyino, eko upahacca-parinibbāyī, eko uddhaṇsoto te asankhāra-parinibbāyino pañca, sasankhāra-parinibbāyino pañcāti dasa honti. Tathā Atappā-Sudassā-Sudassīsūti cattāro dasakā cattārīsaṇ.² Akanitṭhe pana uddhaṇsoto n'atthi. Tayo pana antarāparinibbāyino, eko upahacca-parinibbāyī. Te asankhāra-parinibbāyino cattāro, sasankhāra-parinibbāyino cattāro ti aṭṭha. Evaṇ aṭṭhacattārīsaṇ honti. Te sabbe pi papaṭikopamāya dīpitā. Divasaṇ santattānaṇ³ pi hi āraṇṇaṭṭhakapipphalakanakacchedanāṇaṇ⁴ ayomukhe haññamāne papaṭikā uppajjitvā va nibbāti, evarūpo paṭhamo antarā-parinibbāyī vedītabbo. Kasmā? Uppannasamanantarā va kilesaparinibbānena parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṇ langhitvā nibbāti, evarūpo dutiyo antarā-parinibbāyī vedītabbo. Kasmā? Vemajjhaṇ apatvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṇ langhitvā nivattamānā paṭhaviyaṇ anupahacca talā⁶ hutvā parinibbāyati, evarūpo tatiyo antarā-parinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṇ patvā anupahacca parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṇ langhitvā paṭhaviyaṇ patitvā upahacca talā⁵ hutvā nibbāyati, evarūpo upahacca parinibbāyī vedītabbo. Kasmā? Kālakiriyaṇ upagantvā āyugatiṇ khepetvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā paritte tīṇakattṭhe patitvā taṇ parittaṇ tīṇakattṭhaṇ jhāpetvā nibbāti, evarūpo asankhārāparinibbāyī vedītabbo. Kasmā? Appayogena lahusāya gatiyā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā vipule tīṇakattṭha-

¹ B. avihe.

² B. cattālīsa.

³ S¹. *substitutes for* °opamāya . . . santattānaṇ : °opamādīpitā, disasantattānaṇ ; S². °opamāyadīpitā divasasantattānaṇ.

⁴ S¹. āraṇṇaṭṭhakapipphalakanakaccheda- ; S². āraṇṇadapibbalakanacaccheda-.

⁵ S². jāla.

puñje pativā taṇ vipulaṇ tiṇakatthapuñjaṇ jhāpetvā nibbāti, evarūpo sasankhārāparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Sappayogena alahusāya gatiyā parinibbāyanato. Aparā mahantesu tiṇakatthapuñjesu patati. Tattha mahantesu tiṇakatthesu jhāyamānesu vitacchitangāro vā jālā vā uppatitvā¹ kammārasālaṇ jhāpetvā² gāmanigamanagararattaṇ jhāpetvā samuddantaṇ patvā nibbāti, evarūpo udhāṇsoto Akaniṭṭhagāmi datthabbo. Kasmā? Aneka-bhavabijavipphāraṇ³ phussaphussabyantiṇ³ katvā parinibbāyanato. Yasma pana āraṇṇakādibhedāṇ⁴ khuddakaṇ pi mahantaṇ pi ayokapallaṇ eva, tasmā sutte sabbavāresu ayokapallaṇ tveva vuttaṇ.

Yath' āha⁵: Idha bhikkhave bhikkhu evaṇ paṭipanno hoti no c' assa, no ca me siyā, nābhavissa, na me bhavissati, yad atthi yaṇ bhūtaṇ, taṇ pajahāmīti upekkhaṇ paṭilabhati. So bhava na rajjati, sambhave na rajjati. Ath' uttariṇ' padaṇ santaṇ sammappaññāya passati, tañ ca khvassa padaṇ na⁶ sabbena sabbāṇ sacchikataṇ hoti. Tassa na sabbena sabbāṇ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbāṇ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbāṇ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṇ orambhāgiyānaṇ saṇyojanānaṇ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasasantatte ayokapalle⁷ haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā⁸ nibbāyeyya, evam eva kho bhikkhave bhikkhu evaṇ paṭipanno hoti, no c' assa . . . pe . . . antarā-parinibbāyī hoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṇ paṭipanno hoti, no c' assa . . . pe . . . antarā-parinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave bhikkhu⁹ divasavantatte ayokapalle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā nibbāyeyya, evaṇ eva khobhikkhave bhikkhu evaṇ paṭipanno hoti, no c' assa . . . pe . . . antarā-parinibbāyī hoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṇ paṭipanno hoti, no c' assa . . . pe . . . an-

¹ S¹. ummapatitvā.

² S¹. lajjhāpetvā.

³ S². añekabijavappadaphussabbyanti.

⁴ S¹. āraṇṇik-.

⁵ A. iv. 70 ff.

⁶ S¹. omits na.

⁷ A. text: °kapāle.

⁸ S¹., S². omit uppatitvā.

⁹ S²., B. omit bhikkhu.

tarā-parinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasasantatte ayokapalle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā anupahacca talā¹ nibbāyeyya, evam eva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . antarā-parinibbāyī hoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . upahacca-parinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasasantatte ayokapalle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā upahacca talā¹ nibbāyeyya, evam eva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . upahacca-parinibbāyī hoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . parikkhayā asankhāra-parinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasasantatte ayokapalle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā paritte tinapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggim pi janeyya dhūmam pi janeyya, aggim pi janetvā dhūmam pi janetvā taṃ eva parittaṃ tinapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya, evam eva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . parikkhayā asankhāra-parinibbāyī hoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . sasankhāra-parinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasasantatte ayokapalle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā vipule² tinapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggim pi janeyya³ . . . *pe* . . . taṃ eva vipulaṃ tinapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā parinibbāyeyya, evam eva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . sasankhāra-parinibbāyī hoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti, no c' assa . . . *pe* . . . parikkhayā ud-dhaṅsoto hoti Akanitthagāmī. Seyyathāpi bhikkhave divasasantatte ayokapalle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā mahante tinapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggim pi janeyya . . . *pe* . . . tam eva mahantaṃ tinapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā gaccham⁴ pi daheyya dāyam pi daheyya gaccham pi dahitvā dāyam

¹ S². jālā.

³ S¹, S². janetvā.

² S¹, S². mahante.

⁴ S¹. kacchiṃ.

pi dahitvā haritantaṃ vā¹ selantaṃ vā udakantaṃ vā rama-
ṇīyaṃ vā bhūmibhāgaṃ āgamma anāhārā parinibbāyeyya,
evam eva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti,
no c' assa . . . pe . . . parikkhayā uddhaṃsoto hoti
Akaṅṭhagāmiti.

47-50. Sotāpattiphala-sacchikiriyāya-paṭipannādiniddesā
uttānatthā vā. *Ayaṃ vuccati puggalo arahā* ti ettha pana
dvādasa arahanto veditabbā. Kathaṃ? Tayo hi vimok-
khā: suññato animitto, appaṇihito ti. Tattha suññata-
vimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho
hoti. Tathā animitta-appaṇihitavimokkhehīti evaṃ dvādasa
arahanto veditabbā. Iti ime dvādasa arahanto viya
dvādas' eva sakadāgāmino, catuvīsati sotāpannā, aṭṭha-
cattālisa anāgāmino ti ettakā puggalā ito muñcitvā bahid-
dhānuppajjanti, imasmiṃ yeva sabbaññubuddhasāsane up-
pajjantīti.

EKAKANIDDESO NIṬṬHITO.

Dukaniddese: 1-4. *kodhano* ti kujjhanasīlo mahākodho.
Evaṃ puggalaṃ pucchitvā pi dhammena puggalaṃ dassetuṃ
tatha *katamo kodho* ti ādim āha. Upanāhīniddesādīsu pi es'
eva nayo. *Kodho kujjhanāti* ādīni heṭṭhā vuttān' eva.²
Tathā upanāhīniddesādīsu pubbakālaṃ kodho ti ādīni.
Ayaṃ kodho appahīno ti ayam ettha³ kodho³ vikkham-
bhanappahānena vā tadangappahānena vā samucchedap-
pahānena vā appahīno.

Parato upanāhādīsu pi (2-4) es' eva nayo.

5-9. Ahirikaniddesādīsu *iminā ahirikenāti* iminā evaṃ pa-
kārena ahirikadhammena samannāgato. *Anottappenāti*
ādīsu pi es' eva nayo.

10. *Ajjhattasanyojano* ti ajjhatabandhano. Bahiddhā
sanyojano ti bahiddhā bandhano. Te ubho pi vacchaka-
sālūpamāya dīpetabbā. Vacchakasālāyaṃ hi antobaddho⁴

¹ S¹, S². haritaṃ vā patthaṃ vā.

² B. vuttatthān' eva.

³ S¹, S². ettako.

⁴ B. °-bandho.

anto yeva sayitavacchako viya idhatthaka-sotāpanna-sakadāgāmino. Tesañ hi bandhanam¹ pi idh' eva sayam pi idh' eva. Antobaddho pana bahisayitavacchako viya rūpārūpabhava sotāpannasakadāgāmino. Tesañ hi bandhanam eva idha. Sayañ pana brahmaloke tthitā.² Bahibaddho³ bahisayitavacchako viya rūpārūpabhava anāgāmī. Tassa hi bandhanam pi bahiddhā sayam pi bahiddhā va. Bahibaddho³ pana antosayitavacchako viya idhatthakanāgāmī. Tassa hi bandhanañ rūpārūpabhavesu sayañ pana idha tthito.

11-19. Akkodhananiddesādīsu *pahīno* ti vikkhambhanapahānena vā tadangappahānena vā samucchedappahānena vā pahīno.

20. Dullabhaniddese *dullabhā* ti na sulabhā. *Pubbakārī* ti paṭhamam eva kārako. *Katavedī* ti katañ vedeti viditañ pākatañ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agāriyesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma. Puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesañ kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma. Antevāsika-saddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni tesañ kurumānā katavedino nāma. Tesañ āvibhāvatthāya upajjhāya-posaka-Soṇatherādīnañ vatthūni kathetabbāni. Aparo nayo parena akato yeva upakāre attani-katañ upakārañ anapekkhitvā kārako pubbakārī, seyyathāpi mātāpitaro c' eva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho, sattānañ tanhābhūhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattiñ attani-katañ upakārañ upakārato⁴ jānanto vediyanto kataññū-katavedī, seyyathāpi mātāpitu-ācariyupajjhāyesu sammāpaṭipanno. So pi dullabho, sattānañ avijjābhūhūtattā. Api ca akāranavacchalo pubbakārī sakāranavacchalo kataññū-katavedī. Karissati me ti evam ādi kāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī. Karissati me ti evam ādi kāraṇasāpekkhakiriyo kataññū-katavedī. Tamo jotiparāyano pubbakārī. Joti jotiparāyano kataññū-katavedī. Dēsetā pubbakārī. Paṭipajjitā kataññū-katavedī. Sadevake loke arahay

¹ S¹. bahibandhanañ

² S¹. .o.

³ B. °-bandho.

⁴ S¹. upakārako.

sammāsambuddho pubbakārī. Ariyasāvako kataññū-katavedī ti.

Dukanipātaṭṭhakathāya¹ pana *pubbakārī* ti paṭhamaṃ upakārassa kārako; *kataññū-katavedī* ti tena kataṃ ñātvā pacchākārako. Tesu pubbakārī iṇaṃ demīti saññaṃ karoti; pacchākārako iṇaṃ jirāpemīti saññaṃ karoti ettakam eva vuttaṃ.

21. Suttappayaniddese *duttappayā* ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulaṃ vā nissāya vasamāno cīvare jinne² tehi dinnāṃ cīvaraṃ nikkhipati na paribhuñjati, punappunaṃ dinnam pi gahetvā nikkhipat' eva. Yo ca ten' eva nayena laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti parassa deti, punappunaṃ laddham pi tath' eva karoti. Ime dve puggalā sakatehi pi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkā ti *duttappayā*.

22. Sutappayaniddese na *vissajjetīti* attano akatvā parassa na deti. Atireke pana sati na nikkhipati parassa deti. Idaṃ vuttaṃ hoti yo pana bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jinṇacīvaro sātakaṃ labhitvā cīvaraṃ katvā paribhuñjati, na nikkhipati, aggalaṃ datvā pārupento pi puna diyyamāne sahasā na paṭiggaṇhati. Yo ca laddhaṃ laddhaṃ attanā paribhuñjati, paresaṃ na deti. Ime dve pi sukkena sakkā tappetuṃ ti *sutappayā nāma*

23, 24. *Āsavā* ti kilesā. Na *kukkucāyitabbāṃ kukkucāyatīti* na *kukkucāyitabbayuttakaṃ kukkucāyati*. Sūkaramaṇsaṃ labhitvā acchamaṇsaṃ ti *kukkucāyati*, migamaṇsaṃ dipimaṇsaṃ ti *kukkucāyati*. Kāle sante yeva kālo n'atthīti appavāretvā pavārito 'smīti patte rajasmaṇ apatite yeva patitan ti attānaṃ uddissa macchamaṇse akate yeva, maṃ uddissa katan ti *kukkucāyati*. *Kukkucāyitabbāṃ na kukkucāyatīti* *kukkucāyituṃ yuttaṃ na kukkucāyati*, acchamaṇsaṃ labhitvā sūkaramaṇsaṃ ti na *kukkucāyati* . . . *pe* . . . attānaṃ uddissa macchamaṇse kate, maṃ uddissa kataṃ ti na *kukkucāyati*.

Anguttaraṭṭhakathāyaṃ pana na *kukkucāyitabbān* ti sanghabhāgassa³ aṭṭhapaṇaṃ avicāraṇaṃ na *kukkucā-*

¹ *Comy. on Ang.*, i. 87, § 2.

² S'. dinne.

³ S'. bhogassa.

yitabbaṃ nāma, taṃ¹ kukkucāyati. Kukkucāyitabbaṃ ti tass' eva paṭṭhapaṇaṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkucāyati, ettakam eva vuttaṃ.

Imesaṃ ti imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ subhūmiyaṃ tīṇa-
latādīni viya rattim pi divā pi āsavā vaddhanti yeva. Suk-
kapakkhe kappiyamaṃsaṃ labhitvā kappiyamaṃsaṃ tveva
gaṇhanto na kukkucāyitabbaṃ na kukkucāyati nāmāti
iminā nayena attho veditabbo.

25. *Hīnādhimuttiko* ti hīnājjhāsāyo. *Dussīlo* ti nissīlo.
Pāpadhammo ti lāmakadhammo. *Paṇītādhimutto* ti paṇi-
tajjhāsāyo. *Kalyāṇadhammo* ti bhaddakadhammo suci-
dhammo sundaradhammo.

26. *Titto* ti suhito pariyosito.² *Tappetā* ti aññesaṃ pi
tittikaro.³ Paccekasambuddho ye ca Tathāgatasāvaka ti
ettha paccekabuddhā navahi lokuttaradhammehi sayaṃ
tittā⁴ paripuṇṇā. Aññe pana tappetuṃ na sakkonti, tesāṃ
hi dhammakathāya abhisamāyo na hoti. Sāvakaṇaṃ pana
dhammakathāya aparimāṇānaṃ pi devamanussaṇaṃ abhi-
samāyo hoti. Evaṃ sante pi yasmā pana te dhammaṃ
desentā na⁵ attano vacanaṃ katvā kathenti, Buddhānaṃ
vacanaṃ katvā kathenti. Sotuṃ⁶ nisinnaparisā pi ayaṃ
bhikkhu na attanā paṭividdhadhammaṃ katheti, Buddhēhi⁷
paṭividdhadhammaṃ⁷ kathetīti⁷ cittikāraṃ karoti. Iti so
cittikāro buddhānaṃ yeva hoti. Evaṃ tattha sammāsam-
buddho va tappetā nāma. Yathā hi asukassa nāma idaṃ
c' idaṃ ca dethāti rañña āpatte kiñcāpi ānetvā denti, atha
kho rājā va tattha dāyako, yehi pi laddhaṃ hoti, te rañña
amhākaṃ ṭhānantaraṃ dinnāṃ issariyavibhavo dinno tveva
gaṇhanti na rājaparisehīti, evaṃsampaḍaṇaṃ idaṃ veditabbaṃ.
Sesaṃ sabbattha uttānattham evāti.

DUKANIDDESO NIṬṬHITO.⁸

Tikaniddese: 1. *dussīlo* ti nissīlo. *Pāpadhammo* ti lāma-
kadhammo. Silavipattiyā vā dussīlo, ditṭhivipattiyā pāpa-

¹ S¹. *omīts* taṃ.

² S¹. supariyosito.

³ S¹. vittikāro.

⁴ S¹. saṃyatattā.

⁵ S¹. So taṃ.

⁶ S¹. so tuṃhī.

⁷ S¹. *omīts*.

⁸ S²., B. *omīts* niṭṭhito.

dhammo. Kāyavacivaṅvarabhedena dussilo; sesasaṅva-
rabhedena pāpadhammo. Asuddhapayogatāya dussilo;
asuddhāsayaṭāya pāpadhammo. Kusalasilavirahena dus-
silo; akusalasīlasamannāgatena pāpadhammo. *Asucīti*
asucīhi kāyakammādihi samannāgato. *Sankassarasamā-*
cāro ti sankāyaparehi¹ saritabbasamācāro. Kiñcid-eva
asārappaṅ disvā idaṅ iminā kataṅ bhavissatīti evaṅ parehi
āsankaniyasamācāro, attano yeva vā sankāyasaritabbasa-
mācāro; sāvankasamācāro ti attho. Tassa hi divātthānā-
disu sannipatitvā kiñcid-eva mantayante bhikkhū disvā
ime ekato² hutvā mantenti, kacci³ nu kho mayā katakam-
maṅ jānitvā mantentīti evaṅ sāsankasamācāro hoti. *Patī-*
channakammanto ti paticchādetabbayuttakena pāpadham-
mena⁴ samannāgato. *Assamaṇo*⁵ *samaṇapatiṇṇo*, ti assa-
maṇo⁵ hutvā va samaṇapatirūpakatāya samaṇo ahan ti
evaṅ patiṇṇo. *Abrahmacārī brahmacāripatiṇṇo* ti añṇe
brahmacārino sunivatthe supārute kusumbhakapattadhare⁶
gāmanigamajanapadarājadhānisu⁷ piṇḍāya caritvā jīvikaṅ
kappente disvā sayam pi tādisena ākārena tathā paṭipaj-
janato⁸ ahaṅ brahmacārī ti patiṇṇaṅ dento viya hoti, ahaṅ
bhikkhū ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahma-
cāripatiṇṇo hoti yeva. Tathā sanghikaṅ lābhaṅ gaṇhanto.
Antopūti ti pūtinā kammena anto-anupaviṭṭho, niggaṇa-
tāya vā guṇasāravirahitattā antopūti. *Avassuto* ti rā-
gādīhi tinto.⁹ *Kasambujāto* ti sañjātarāgādīkacavaro.
Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapagataṅ kasaṭa-uda-
kaṅ. Imasmiṅ ca sāsane dussilo nāma jigucchaniyattā
tintakuṇapakasaṭa-udakasādiso,¹⁰ tasmā kasambu viya jāto
ti kasambujāto.

Tassa na evaṅ hotti kasmā na hoti? Yattha patitṭhi-
tena sakkā bhaveyya arahattaṅ laddhuṅ, tassāpatitṭhāya
bhinnattā. Yathā hi caṇḍālakumārakassa asuko nāma

¹ S¹. sankāhi.

² S¹. ekā.

³ S². kiñci.

⁴ B. °kammena.

⁵ PP. Asamaṇo.

⁶ S¹, S². subbhakapattadhare.

⁷ S². *inserts* kumbhakapatta.

⁸ S¹. paṭipajjanto.

⁹ S¹. tatto.

¹⁰ S¹. tintakuṇapudaka-; S². tintakuṇapaṅ.

khattiyakumāro rajje abhisitto ti sutvā pi yasmiṃ kule pacchājātā¹ abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmīṃ kule apacchājātattā¹ na evaṃ hoti, *kudāssu nāmāham pi* so khattiyakumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyyanti, evam eva dussilassa asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto ti sutvā pi, yasmiṃ sīle patitṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassa abhāvato kudāssu nāmāham pi so silavā viya arahattaṃ pāpuṇeyyan ti na² evaṃ hoti. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsaya abhāvā *nirāso* ti vuccati.

Tassa evaṃ hotīti kasmā yasmiṃ patitṭhitena sakkā bhavyeya arahattaṃ pāpuṇituṃ, tassāpatitṭhāya thirattā. Yathā hi sujātassa khattiyakumārassa asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto ti sutvā va yasmiṃ kule pacchājātā¹ abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmīṃ pacchājātattā *evaṃ hoti kudāssu nāmāhaṃ pi*, so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyyan ti, evam eva silavato asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto ti sutvā va yasmiṃ sīle patitṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassāpatitṭhāya thirattā, kudāssu nāmāhaṃ pi arahattaṃ pāpuṇeyyan ti evaṃ hoti. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo *āsaṃso* nāma vuccati. So hi arahattaṃ āsaṃsati patthetīti āsaṃso.

Yā hi 'ssa pubbe avimuttassāti yā tassa khīṇāsavassa pubbe arahattavimuttiyā avimuttassa vimuttiyāsā ahosi, sā paṭippassaddhā, tasmā na evaṃ hoti. Yathā hi abhisittassa khattiyassa asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto ti sutvā ekassa rañño dvinnaṃ rajjābhisekānaṃ dvinnaṃ setacchattānaṃ abhāvā na evaṃ hoti kudāssu nāmāham pi so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyyan ti, evaṃ khīṇāsavassa asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto ti sutvā dvinnaṃ arahattānaṃ abhāvā kudāssu nāmāham pi so bhikkhu viya arahattaṃ pāpuṇeyyan ti na³ evaṃ hoti. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāyavigatattā *vigatāso* ti vuccati.

2. Gilānūpamaniddese yāya upamāya te *gilānūpamā* ti vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ *tayo gilānā* ti ādi vuttaṃ. Tattha *sappāyānīti* hitāni vuddhikarāni.⁴ *Patirū-*

¹ B. paccā-; apaccā°. ² S¹. omits na.

³ B. omits na.

⁴ S¹. vuddhikarāni; S². buddhikarāni.

pan ti anucchavikaṇ. *Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā* ti iminā atekicchena vātāpamārādinā¹ rogena samannāgato niṭṭhapatto gilāno kathito. *Vuṭṭhāti tamhā ābādhā* ti iminā khipita-kacchutilapupphakajarādippabhedo² appamattakābādhō kathito. *Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhanto* ti iminā pana yesaṇ paṭijagganena phāsukaṇ hoti, sabbe pi te ābādhā kathitā. Ettha ca *patirūpo upatṭhāko* nāma gilānupaṭṭhāka-angehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo. *Gilānupaṭṭhāko anuññāto* ti bhikkhu sanghena dātabbo ti anuññāto. Tasmīṇ hi gilāne³ attano dhammātāya yāpetuṇ asakkonte³ bhikkhusanghena tassa bhikkhuno eko bhikkhu ca sāmaṇero ca imaṇ paṭijaggathā ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṇ paṭijagganti tāva gilānassa ca tesāṇ ca dvinnāṇ yen' attho sabbāṇ bhikkhusanghass' eva bhāro. *Aññe pi gilānā upatṭhātābbā* ti itare⁴ pi dve gilānā upatṭhātābbā.⁵

Kiṇkāraṇā? Yo pi hi niṭṭhapattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno sace maṇ paṭijaggeyyuṇ, phāsukaṇ me bhavēyya, na kho maṇ paṭijaggantīti manopadosaṇ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa pana evaṇ hoti: bhikkhusanghena yaṇ katabbaṇ taṇ sabbāṇ kataṇ, mayhaṇ pana kammavipāko idiso ti so bhikkhusanghe mettaṇ paccupatṭhapetvā sagge nibbattati. Yo pana appamattakena vyādhinā samannāgato labhanto pi alabhanto pi vuṭṭhāti yeva, tassa vinā bhesajjena vūpasamanakavyādhi bhesajje kate khippataraṇ vūpasammati⁶; tato so buddhavacanaṇ vā uggaṇhituṇ samanaḍhammaṇ vā kātuṇ sakkhissati, iminā kāraṇena aññe pi gilānā upatṭhātābbā ti vuttaṇ. *N' eva okkamati* ti n' eva pavisati. *Niyāmaṇ kusalesu dhammesu sammattaṇ* ti kusalesu dhammesu magganīyāmasankhātaṇ sammattaṇ. Iminā padaparamo puggalo kathito.

Dutiyavārena ugghāṭitaññū gahito sāsanen' Ālakatthera-

¹ S¹. apasmārādinā; S². vātāpasmādābhātinā.

² S¹. kacchutināpupphakajarādibhedo; S². khipikatacutikapub-baka-.

³ S¹. gilāno-asakkonto.

⁴ S¹. itaro.

⁵ S¹. upatṭhāpetābbā.

⁶ B. °samati.

sadiso. Buddhantare ekavāraṃ paccakabuddhānaṃ santike ovādaṃ labhitvā paṭividdhapaccakabodhiñāṇo ca.

Tatīyavārena vipacitaññū puggalo kathito. Neyyo pana taṃ nissito va hoti. *Dhammadesanā anuññātā* ti māsassa aṭṭhavāre dhammakathā anuññātā. *Aññesam pi dhammo desetabbo* ti itaresam pi dhammo kathetabbo. Kiṃkāranā? Padaparamassa hi imasmiṃ attabhāve dhammaṃ paṭivijjhituṃ¹ asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana Tathāgatassa rūpadassanaṃ labhanto pi alabhanto pi dhammavinayaṃ ca savanāya labhanto pi alabhanto pi dhammaṃ abhisameti, so² alabhanto na tāva abhisameti,² labhanto pana khippam eva abhisamessatīti iminā kāraṇena tesam dhammo desetabbo.

3. Tatīyassa pana punappunaṃ desetabbo va *kāyasakkhi-ditthippatta-saddhā-vimuttā* hetṭhā kathitā yeva.

4. Gūṭhabhānī ādisu *sabhaggato* ti sabhāyaṃ ṭhito. *Parisaggato* ti gāmaparisāya ṭhito. *Ñātimajjhagato* ti dāyādānaṃ majjhe ṭhito. *Pūgamajjhagato* ti seṇīnaṃ majjhe ṭhito. *Rājakulamajjhagato* ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito. *Abhinīto* ti pucchanaṭṭhāya nīto. *Sakkhiputṭho* ti sakkhiṃ katvā pucchito *Ehi bho purisāti ālapanam etaṃ*.

Attahetu vā parahetu vā ti attano vā parassa vā hatthapādādi hetu vā dhanahetu vā. *Āmisakiñcikkahetu*³ vā ettha *āmisā* ti lābho adhippeto. *Kiñcikkhan*³ ti yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ. Antamaso tittiravattaka-sappipiṇḍa-navanīta-piṇḍādi appamattakassāpi lañcassa hetūti attho. *Sampajānamusābhāsītā hotīti* jānanto yeva musāvādaṃ kattā hoti. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo gūṭhasadisavacanattā *gūṭhabhānī* ti vuccati. Yathā hi gūṭhaṃ nāma mahājanassa anīṭṭhaṃ hoti akantaṃ, evam eva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ anīṭṭhaṃ hoti akantaṃ.

Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo pupphasadisavacanattā *pupphabhānī* ti vuccati. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttakāni⁴ vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti, evam eva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ

¹ S¹. paṭipajjitū.

² S¹. omits so—abhisameti.

³ B. kiñcakkha°.

⁴ S¹. ativassikāni vā ti muttakāni.

iṭṭhaṅ hoti kantaṅ. *Nelā*¹ ti elaṅ vuccati doso. Nāssa elan ti nelā. Niddosā ti attho, nelaggo² setāpacchādo ti ettha vuttanelāṅ³ viya. *Kaṇṇasukhā* ti⁴ vyāñjanama-dhuratāya kaṇṇānaṅ sukhāsūcividdhanaṅ⁵ viya kaṇṇasūlaṅ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṅ aja-netvā pemaṅ janetīti *pemaṅyā*. Hadaṅ gacchati appa-ṭihaññamānā sukhena cittaṅ pavisaṭīti *hadayaṅgamā*. Guṇaparipunṇātaya purebhavā ti *porī*. Puresaṅ vaddhanārī viya sukhumārātī pi *porī*. Purassa so⁶ ti pi *porī*. Purassa so⁶ ti nagaravāsinaṅ kathā ti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti, pitimattaṅ pitā ti mātimattaṅ mātā ti bhātimattaṅ bhātā ti vadanti. Evarūpi kathā bahuno janassa kantā hotīti *bahujanakantā*. Bahujanassa kantabhāven' eva bahuno janassa manāpācittavuddhikarā ti *bahujanamanāpā*. *Ayaṅ vuccatīti ayaṅ evarūpo puggalo madhubhāṇī* ti vuccati. Mudubhāṇī ti pi pāṭho. Ubhayatthāpi madhuravacano ti attho. Yathā hi catumadhuraṅ nāma madhuraṅ paṇītaṅ evam eva imassa puggalassa vacanaṅ devamanussanaṅ madhuraṅ hoti.

5. Arukūpamacittādīsu *abhisajjati* ti laggati. *Kuppati* ti kopavasena kuppati. *Vyāpajjati*⁷ pakatibhāvaṅ pajahati pūtiko hoti. *Patitthiyati*⁸ thinabhāvaṅ⁹ thaddhabhavañ ca āpajjati. *Kopān* ti dubbalakodhaṅ. *Dosaṅ* ti dussanavasena tato balavataṅ. *Appaccayaṅ* ti atuṭṭhākāraṅ domanassaṅ. *Duṭṭhāruko* ti purāṇavaṅ. *Kaṭṭhenāti* daṇḍakakoṭiyā. *Kathalenāti* kapālena. *Asavaṅ detīti* aparāparaṅ savatī. Purāṇavaṅ hi attano dhammatāya eva pubbaṅ lohitaṅ yūsan ti imāni tīṇi savatī, ghaṭṭito pana tāni adhikataṅ savatī. *Evam eva [kho]*¹⁰ ti ettha idaṅ opammaṅsandanaṅ, duṭṭhāruko¹¹ viya hi kodhanaṅ puggalo. Tassa attano dhammatāya savanaṅ viya kodhanassa pi attano dhammatāya uddhumātassa viya caṇḍikatassa caraṅaṅ. *Kaṭṭhena vā kathalena vā ghaṭṭanaṅ viya appa-*

¹ PPA. nelā.

³ S¹. vutthasīlaṅ ; S². vuttaṅ sīlaṅ.

⁵ S². vijjanaṅ.

⁸ S¹. Patitthiyatīti na.

¹¹ S¹. duṭṭhārutā.

² S¹. nelango.

⁴ S¹. sukhādi-

⁷ B. Byā°.

¹⁰ PPA. omits.

⁶ B. esā.

⁹ B. thina°.

mattakaṇ pi vacanaṇ bhiyyosomattāya savanaṇ viya madi-
saṇ nāma es' evaṇ vadatīti bhiyyosomattāya uddhumāyana-
bhāvo daṭṭhabbo. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ evarūpo *puggalo*
arukūpamacitto ti vuccati. Purānavāṇasadisacitto ti attho.

Rattandhakāratimisāyāti rattij cakkhuvīñṇānuppattini-
vāraṇena¹ andhabhāvakarāṇe bahalatame.² *Vijjantarikā-*
yāti vijjuppattikkhaṇe. Idhāpi idaṇ opammasaṇsandanaṇ,
cakkhumā puriso viya hi yogāvacaro daṭṭhabbo. An-
dhakāraṇ viya sotāpattimaggavajjhā kilesā. Vijjusañ-
caraṇaṇ³ viya sotāpattimaggāñānassa uppattikālo. Vij-
jantarikāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṇ
viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbānadassanaṇ. Puna an-
dhakārāvatttharaṇaṇ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā.
Puna vijjusañcaraṇaṇ viya sakadāgāmimaggāñānassa up-
pādo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa samantā rū-
padassanaṇ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassa-
naṇ. Puna andhakārāvatttharaṇaṇ viya anāgāmimaggava-
vajjhā kilesā. Puna vijjusañcaraṇaṇ viya anāgāmimaga-
gāñānassa uppādo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa
samantā rūpadassanaṇ viya anāgāmimaggakkhaṇe nibbāna-
dassanaṇ veditabbaṇ. *Ayaṇ vuccatīti* ayaṇ evarūpo *pug-*
galo vijjūpamacitto ti vuccati. Ittarakālobhāsanena⁴ vijju-
sadisacitto ti attho.

Vajirūpamacittatāya pi idaṇ opammasaṇsandanaṇ,
vajiraṇ viya hi arahattamaggāñānaṇ daṭṭhabbaṇ. Maṇi-
gaṇṭhi⁵ pāsānagaṇṭhi⁵ viya arahattamaggavajjhā kilesā.
Vajirassa maṇigaṇṭhiṇ vā pāsānagaṇṭhiṇ vā vinivijjhivā
agamanabhāvassa natthibhāvo viya arahattamaggāñānena
acchejjānaṇ kilesānaṇ natthibhāvo. Vajirena nibbidha-
vedhassa puna apaṭipūraṇaṇ viya arahattamaggena chin-
nānaṇ kilesānaṇ puna anuppādo daṭṭhabbo. *Ayaṇ*
vuccatīti ayaṇ evarūpo *puggalo vajirūpamacitto* ti vuccati.
Kilesānaṇ mūlaghātakaraṇasamatthatāya vajirena sadisa-
citto ti attho.

6. Andhādīsu *tathārūpaṇ cakkhu na hotīti tathājātikaṇ*

¹ S¹. vāraṇena.

² S¹. mahātame.

³ S¹. sankaraṇaṇ.

⁴ S². itara-.

⁵ B^o. gaṇḍhi.

tathāsabhāvaṃ paññācakkhu na hotīti. *Phāṭiṃ*¹ *kareyyāti* phītaṃ vaḍḍhitaṃ kareyya. *Sāvajjānavajje* ti sadosanid-dose. *Hīnapaṇṇite* ti adhamuttame. *Kaṇhasukkasappa-ṭibhāge* ti kaṇhasukkā yeva aññamaññapaṭibāhanato paṭi-pakkhavasena sappatibhāgā ti vuccanti. Ayaṃ pan' ettha sankhepo. Kusale dhamme kusalā dhammā ti yena pañ-ñācakkhunā jāneyya, akusale akusalā ti² *Sāvajjādīsu* pi es' eva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kanha-dhamme sukkasappaṭibhāgā ti sukkadhamme kaṇhasappa-ṭibhāgā ti yena paññācakkhunā jāneyya, *tathārūpam pi* 'ssa cakkhu na hotīti iminā nayena sesaṭṭhānesu pi attho veditabbo. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭha-dhammikabhogasaṅgharaṇapaññācakkhuno ca samparāyi-katthasodhanapaññācakkhuno ca abhāvā *andho* ti vuccati.

Dutiyo diṭṭhadhammikabhogasaṅgharaṇapaññācakkhuno bhāvā samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno pana abhāvā *ekacakkhūti* vuccati.

Tatiyo dvinnam pi bhāvā *dvicakkhūti*.

7. Avakujjapaññādīsu *dhammaṃ desentīti* upāsako dham-masavanatthāya āgato ti attano kammaṃ pahāya desenti ādikalyāṇaṃ ti ādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjaṃ niddosaṃ katvā desenti. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Ettha pana *ādīti* pubbapaṭṭhapanā. *Majjhaṃ* ti kathā-³ vemajjhaṃ. *Pariyosānaṃ* ti sannitṭhānaṃ. Iti 'ssa dham-maṃ kathentā pubbapaṭṭhapanā pi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjam eva katvā kathenti, vemajjhe pi pariyosāne pi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsan-assa. Tattha desanāya tāva catuppadikagāthāya paṭhama-padaṃ ādi, dve padāni majjhaṃ, avasānapadaṃ pariyosānaṃ. Ekānusandhikasuttassa nidānaṃ ādi, anusandhi majjhaṃ, idam avocāti appanā pariyosānaṃ. Anekānusandhikassa paṭhama anusandhi ādi, tato paraṃ eko vā anekā vā maj-jhaṃ, pacchimo pariyosānaṃ. Ayaṃ tāva desanāya nayo.

Sāsanassa pana silaṃ ādi, samādhi majjhaṃ, vipassanā pariyosānaṃ. Samādhi vā ādi, vipassanā majjhaṃ, maggo pariyosānaṃ. Vipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalaṃ pariyosānaṃ. Maggo vā ādi, phalaṃ majjhaṃ, nibbānaṃ

¹ S¹. phītaṃ.

² Cf. PP. (text)..

³ S¹. katā.

pariyosānaṃ. Dve dve vā kariyamāne¹ silasamādhayo ādi, vipassanāmaggo majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. *Sātthan* ti sātthakaṃ katvā desenti. *Savyañjanaṃ*² sa-akkharapāripūriṃ katvā desenti. *Kevalaparipunnān* ti sakalaparipunnāṃ anūnaṃ katvā desenti. *Parisuddhan* ti parisuddhaṃ nijjataṃ niggaṇṭhiṃ³ katvā desenti. *Brahmacariyaṃ pakāsentīti* evaṃ desentā ca seṭṭhacariyabhūtaṃ sikkhattāya sangahitaṃ ariyaṃ aṭṭhangikaṃ maggaṃ pakāsentī. *N' eva ādiṃ manasikarotīti* neva pubbapaṭṭhapaṇaṃ manasikarotī. *Kumbho* ti ghaṭo. *Nikkujjo* ti adhomukho ṭhapito. *Evam evaṃ* ti ettha kumbho nikkujjo viya avakujjapañño puggalo datṭhabbo. Udakāsiñcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo. Udakassa vivaṭṭanakālo viya tāsmiṃ āsane nisinnassa uggahetuṃ asamatthakālo. Udakassa asaṇṭhāna⁴ kālo viya utṭhahitvā pi asallakkhaṇakālo veditabbo. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo avakujjapañño ti vuccati. Adhomukhapañño ti attho.

Ākiṇṇānīti pakkhittāni. *Satisammosā pakireyyāti* muṭṭhassatitāya vikireyya. *Evam evaṃ* ti ettha ucchango viya ucchangapañño puggalo datṭhabbo. Nānākhajjakāni viya nānāppakāraṃ buddhavacanaṃ. Ucchange nānākhajjakāni khādantassa nisinnakālo viya tāsmiṃ āsane nisinnassa uggahaṇakālo. Vuṭṭhahantassa satisammosā pakiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo ucchangapañño ti vuccati. Ucchangasadisapañño ti attho.

Ukkujjo ti uparimukho ṭhapito. *Sanṭhātīti*⁵ patitṭhahati evam eva kho ti ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya putthupañño puggalo datṭhabbo. Udakassa asittakālo viya desanāya laddhakālo. Udakassa saṇṭhānakālo⁶ viya tassa nisinnassa uggahaṇakālo. No vivaṭṭanakālo viya utṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ evarūpo puggalo putthupañño ti vuccati. Vitthārikapañño ti attho.

8. Avītarāgādīsu yathā sotāpanna - sakadāgāmino, evaṃ

¹ S¹, S². kayiramāne.

² B. Savyañṇo.

³ B. niggaṇṭhiṃ ; S². niggaṇṭhaṃ.

⁴ B. asaṇḍhāna-.

⁵ B. saṇḍhātīti.

⁶ B. saṇḍhāna-.

puthujjano pi pañcasu kāmāgūṇesu tisu ca bhavesu avītarāgo ; adabbatāya pana na gahito. Yathā hi cheko vaḍḍhakī dabbasambhāratthaṃ vanaṃ pavīṭṭho na ādīto paṭṭhāya sampattasampattarukkhe chindati, ye pan' assa dabbasambhārūpagā¹ honti, te yeva chindati, evam idhāpi Bhagavatā dabbajātikā ariyā va gahitā, puthujjanā pana adabbatāya na gahitāti vedītabbā. Kamesu vītarāgo ti pañcasu kāmāgūṇesu vītarāgo. Bhavesu avītarāgo ti rūpārūpabhavesu avītarāgo.

9. Pāsāṇalekhūpamādīsu anusetīti appahīnatāya anuseti. Na khippaṃ lujjati na antarā nassati, kappuṭṭhānen' eva nassati. Evam eva ti tassāpi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā nibbāti, addhaniyo pana hoti, maraṇen' eva nibbātīti attho. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo pāsāṇalekhā viya kujjhanabhāvena ciratṭhīkato pāsāṇalekhūpamo ti vuccati:

So ca khvassa kodho ti so appamattake pi kāraṇe sahasā kuddhassa kodho na ciran ti aciraṃ appahīnatāya nānuseti. Yathā pana pathaviyaṃ ākaḍḍhitvā katalekhā vā tādihi khippaṃ nassati, evam assa sahasā uppanno pi kodho khippaṃ eva nibbātīti attho. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo pathaviyaṃ lekhā viya kujjhanabhāvena aciratṭhīkato pathavīlekhūpamo vuccati.

Agāḷhenāti atigāḷhena mammacchedakena thaddhavacānena. Pharusenāti na sotasukhena. Amanāpenāti na citta-sukhena. Saṃsandatīti ekibhavati. Sandhiyatīti ghaṭayati. Sammodatīti nirantaro hoti. Athavā saṃsandatīti cittakiriyādīsu cittaena samodhānaṃ gacchati, khīrodakaṃ viya ekibhāvaṃ upetīti attho. Sandhiyatīti ṭhānagamanādīsu kāyākiriyādīsu kāyena samodhānaṃ gacchati. Tilataṇḍulā viya missabhāvaṃ upetīti attho. Sammodatīti uddesaparipucchādīsu vacīkiriyaṃ suvacāya samodhānaṃ gacchati, vippavāsāgato pi piyasaḥāyako viya piyaṃ piyatarabhāvaṃ² upetīti attho. Api ca kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ ādīto va ekakiriyabhāvaṃ upagacchanto saṃsandati. Yāva majjhā pavattanto sandhiyatīti, yāva pariyoṣānā anivattanto sammodatīti vedītabbo. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo

¹ S¹. °sambharūpakā.

² S¹., S². vādabhāvaṃ.

udakalekhā viya khippaṇ saṅsandanato udakalekhūpamo ti vuccati.

10. Potthakūpamesu yāya upamāya te potthakūpamā ti vuccanti, taṇ tāva upamaṇ dassetuṇ tayo potthakā ti ādi vuttaṇ. Tattha navo ti navavāyimo. Potthako ti sānavākasātako. Dubbaṇṇo ti vivaṇṇo. Dukkhasamphasso ti kharasamphasso. Appaggho ti atibahuṇ agghanto¹ kahāpaṇagghanako hoti. Majjhimo ti paribhogamajjhimo. So hi navabhāvaṇ² atikkamivā jīṇabhāvaṇ appatto majjhe paribhogakāle pi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appaggho yeva ca hoti. Atibahuṇ agghanto aḍḍhaṇ agghati. Jīṇakāle pana aḍḍhamāsakaṇ vā kākaṇikaṇ vā agghati. Ukkhaliparimajjanaṇ ti kalukkkhaliparipuñjanaṇ.³

Navo ti upasampadāya pañcavassakālato hetthā jātiyā saṭṭhivasso pi navo yeva. Dubbaṇṇatāyāti sarīravaṇṇena pi gunavaṇṇena pi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nisinnassa nittejatāya sarīravaṇṇo pi na sampajjati, guṇavaṇṇe vattabbaṇ eva n'atthi. Ye kho paṇ' assāti ye kho pana tassa upatthākā vā ñātimittādayo vā etaṇ puggalaṇ sevanti. Tesan ti tesan puggalānaṇ cha satthāre sevantānaṇ micchādiṭṭhikānaṇ viya Devadattaṇ⁴ sevantānaṇ Kokalīkādiṇaṇ viya ca taṇ sevanaṇ dīgharattaṇ ahitāya dukkhāya hoti.

Majjhimo ti pañcavassakālato patthāya yāva navavassakālā majjhimo nāmā.

Thero ti dasavassato patthāya thero nāmā.

Evam āhaysūti evaṇ vadanti. Kiy nu kho tuyhan ti tuyhaṇ bālassa bhaṇitena ko attho ti vuttaṇ hoti. Tathārūpaṇ ti tathājātikaṇ tathāsabhāvaṇ ukkhepaniyakammassa kāraṇabhūtaṇ.

11. Kāsikavatthūpamesu kāsikavatthaṇ nāma tayo kappāsaṇsū⁵ gahetvā kantitasuttēna vāyitaṇ sukhumavatthaṇ. Taṇ navavāyimaṇ anagghaṇ⁶ hoti. Paribhogamajjhimaṇ vīsaṇ pi tiṇsaṇ pi saḥassāni agghati. Jīṇakāle pana atṭha pi dasa pi saḥassāni agghati. Tesan taṇ hotīti tesan sammāsambuddhādayo sevantānaṇ viya taṇ sevanaṇ dī-

¹ S². anagghanto. ² S¹. navāṇ bhāvaṇ. ³ S¹., S². -parīpuñjanaṇ.

⁴ S¹. Devadattādiṇaṇ. ⁵ S¹. °aṇsuṇ. ⁶ S¹., agghaṇ.

gharattaṅ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhaṅ hi ekaṅ nissāya yāvājjakālā muccanakavattānaṅ pamāṇaṅ n'atthi. Tathā Sāriputta-Moggallānatthere¹ avasese ca asīti mahāsāvake nissāya saggaṅ gatasattānaṅ pamāṇaṅ n'atthi. Yāvājjakālā tesāṅ diṭṭhānugatiṅ paṭipannasattānaṅ pi pamāṇaṅ n'atthi yeva. *Ādheyyaṅ gacchatīti* tassa mahātherassa taṅ atthanissitaṅ vacanaṅ yathā gandhaka-raṅḍake kāsikavattaṅ ādhātābbaṅ ṭhapetābbaṅ gacchati, evaṅ uttamange sirasmiṅ hadaye ca ādhātābbaṅ ṭhapetābbatam pi gacchati.

Sesam ettha hetṭhā vuttānusāren' eva veditabbaṅ.

12. Suppameyyādīsu sukkena pametabbo ti *suppameyyo Idhāti* imasmiṅ satta-loke. *Uddhato* ti uddhaccena samannāgato. *Unnaḷo* ti uggatanaḷo; tucchamānaṅ ukkhipitvā ṭhito ti attho. *Capalo* ti pattamaṅḍanādinā cāpallena samannāgato. *Mukharo* ti mukhakharo. *Vikīṃavāco* ti asaṅṅatavacano.² *Asamāhito* ti cittekaggatārahito. *Vibhantacitto* ti bhantacitto bhantagāvi-bhantamigī-sappaṭi-bhāgo. *Pākaṅḍriyo* ti vivaṅḍriyo. *Ayaṅ vuccatīti* ayaṅ evarūpo *puggalo suppameyyo* ti vuccati. Yathā hi parittassa udakassa sukkena pamāṇaṅ gayhati, evam eva imehi agunangehi samannāgatassa sukkena pamāṇaṅ gayhati. Ten' esa *suppameyyo* ti vutto.

Dukkkena pametabbo ti *duppameyyo*. *Anuddhatādīni* vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. *Ayaṅ vuccatīti* ayaṅ evarūpo *puggalo duppameyyo* ti vuccati. Yathā hi mahāsamuddassa dukkkena pamāṇaṅ gayhati, evam eva imehi gunangehi samannāgatassa dukkkena pamāṇaṅ gayhati, taṅ anāgāmī nu kho khīṅāsavo nu kho ti vattābbaṅ gacchati. Ten' esa *duppameyyo* ti vutto.

Na sakkā pametun ti *appameyyo*. Yathā hi ākāsassa na sakkā pamāṇaṅ gahetuṅ, evaṅ khīṅāsavassa. Ten' esa *appameyyo* ti vutto.

13. Na sevitābbādīsu na *sevitabbo* ti na upasankamītabbo. Na *bhajitabbo* ti na allīyitabbo. Na *payirupāsītabbo* ti na santike nisīdanavasena punappunaṅ upāsītabbo. *Hīno hoti sīlenāti* ādīsu upādāyupādāya hīnatā

¹ S², B. Sāriputtatthera-Mahā-Moggallānatthere. ² B. asaṅyata-

veditabbā. Yo hi pañca silāni rakkhati, so dasa silāni rakkhantena na sevitabbo. Yo dasa silāni rakkhati, so catuparisuddhisilaṃ rakkhantena na sevitabbo. *Aññatra anuddayā aññatra anukampā* ti ṭhapetvā anudayaṃ ca anukampaṃ ca. Attano atthāya eva hi evarūpo puggalo na sevitabbo. Anuddayānukampāvasena pana taṃ upasankamituṃ vaṭṭati.

Sadiso hotīti samāno hoti. Silasāmaññagatānaṃ satan ti silena samānabhāvaṃ gatānaṃ santānaṃ. Silakathā ca no bhavissatīti evaṃ samānasilānaṃ amhākaṃ silam eva ārabha kathā bhavissati. *Sa ca no phāsu bhavissatīti sā ca silakathā amhākaṃ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. Sa ca no pavattinī bhavissatīti sā ca amhākaṃ kathā divasam pi kathentānaṃ¹ pavattinī² bhavissati, na paṭihaññisati.*

Dvīsu hi silavantesu ekena silassa vanne kathite itaro anumodati, tena tesāṃ kathā phāsu c' eva hoti pavattinī ca. Ekasmiṃ pana dussile sati dussilassa silakathā dukkathā ti n' eva silakathā hoti, na phāsu hoti, nappavattinī.

Samādhi-paññākathāsu pi es' eva nayo. Dve hi samādhi-lābhino samādhikathāṃ sapaññā ca paññākathāṃ kathenti, rattiṃ vā divasaṃ vā atikkantaṃ pi na jānanti. *Sakkatvā garunkatvā* ti sakkāraṃ c' eva garukāraṃ ca karitvā. *Adhiko hotīti atireko hoti. Silakkhandhan* ti silarāsīṃ. Silaṃ paripūressāmīti taṃ atirekasilaṃ puggalaṃ nissāya attano aparipūraṃ silarāsīṃ paripūraṃ karissāmi. *Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti*, ettha silassa asappāye tanupakāra dhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne silakkhandhaṃ paññāya anuggaṇhāti nāma.

Samādhipaññākkhandhesu pi es' eva nayo.

14. Jigucchitabbādīsu *jigucchitabbo* ti gūthaṃ viya jigucchitabbo. *Atha kho nan* ti atha kho assa. *Kūttisaddo* ti kathāsaddo. *Evam evan* ti ettha gūthakūpo viya dussilyaṃ datṭhabbaṃ. Gūthakūpe patitvā ṭhito dhamanī ahi viya dussilapuggalo. Gūthakūpato uddharyamānena tena ahinā purisassa sariraṃ ārūlhena pi adaṭṭhabhāvo viya dussilaṃ

¹ S¹. kathentāna-.

² S¹, S². pavattati.

sevamānassa pi tassa kiriyāya kāraṇabhāvo sarīraṇ gūthena makkhetvā ahino gatakālo viya dussilaṇ sevamānassa pāpakittisaddassa abbhuggamanakālo veditabbo.

*Tiṇḍukālātan*¹ ti tiṇḍukarukkhalātaṇ. *Bhīyyosomattāya ciccitāyatīti* taṇ hi jhāyamānaṇ pakatiyā pi papaṭikāyo² muñcantaṇ ciccitāyati cīcīcīyati saddaṇ karoti. Ghattitaṇ pana adhimattaṇ karotīti attho. *Evam evan* ti kodhano attano dhammatāya pi uddhato caṇḍikato hutvā carati. Appamattakaṇ pana vacanaṇ vuttakāle mādisaṇ nāma evaṇ vadatīti atirekatarāṇ uddhato caṇḍikato hutvā carati. *Guthakūpo* ti gūthapunnakūpo, gūtharāsi yeva vā opammasaṇ sandanaṇ pan' ettha purimanayen' eva veditabbaṇ. *Tasmā evarūpo puggalo ajjupekkhitabbo, na sevitabbo* ti yasmā kodhano atiseviyamāno³ ati-upasankamiyamāno hi kujjhati yeva, kiṇ iminā pi paṭikkamanto pi kujjhati yeva, tasmā palālaggi viya ajjupekkhitabbo na sevitabbo. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yo hi palālaggiṇ ati-upasankamivā tappati tassa sarīraṇ jhāyati, yo atipaṭikkamivā tappati tassa sītaṇ navūpasammati,⁴ anupasankamivā appaṭikkamivā pana majjhatabhāve na tappantassa sītaṇ vūpasammati⁵ kāyo pi na dayhati, tasmā palālaggi viya kodhano puggalo majjhatta-bhāvena ajjupekkhitabbo, na sevitabbo, na bhajitabbo, na payirupāsītabbo.

Kalyāṇamitto ti sucimitto. *Kalyāṇasahāyo* ti sucisahāyo. *Sahāyo* ti sahaḡamī saddhiṇearo. *Kalyāṇasampavanko* ti kalyāṇesu sucipuggalesu sampavanko tanninna-tappaṇa-tappabhāramānaso ti attho.

15. *Silesu paripūrakārīti* ādisu *silesu paripūrakārīno* ti ete ariyasāvaka yāni tāni maggabrahmacariyassādibhūtāni ādibrahmacariyakāni pārājikasankhātāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni, tesaṇ avitikkamanato yāni khuddānukhuddakāni āpajjanti, tehi ca vuṭṭhānato silesu yaṇ kattabbaṇ taṇ paripūraṇ samattaṇ karontīti silesu paripūrakārīno ti vuccanti. Samādhīparīpanthikānaṇ⁶ pana kāmarāḡavy-āpādānaṇ paññāparīpanthikassa⁶ ca saccapaṭicchādakamo-

¹ S². tiṇḍukālaṇ.

² S¹. papaṭikā.

³ S¹. aseviyamāno.

⁴ S¹. upasammati; B. vūpasamati.

⁵ S¹. sic.

⁶ B. -pāribandak°; S². -pāribandik°.

hassa¹ asamūhattā samādhiṃ paññañ ca bhāventā pi samādhīpaññaṃsu yaṃ kattabbaṃ taṃ mattaso pamāṇena padesamattam eva karontīti samādhismiṃ paññāya ca *mattaso kāriṇo* ti vuccanti.

Iminā upāyena itaresu pi dvīsu nāyesu attho vedītabbo. Tatrāyaṃ aparō pi Suttantanāyo. Idha,² bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti,³ samādhismiṃ mattaso-kārī paññāya mattaso-kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjati pi vutthāti pi. Taṃ kissa hetu? Na hi m' ettha,⁴ bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasārūpāni, tathā dhuvasīli ca hoti ṭhitasīli ca samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu . . . *pe . . .* So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmi hoti sakid eva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhas' antaṃ karoti. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlasmiṃ paripūrakārī hoti samādhismiṃ paripūrakārī paññāya mattasokārī. So yāni tāni . . . *pe . . .* sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ . . . *pe . . .* anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī samādhismiṃ paripūrakārī paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni . . . *pe . . .* sikkhati sikkhāpadesu so āsavānaṃ khayā . . . *pe . . .* upasampajja viharatīti."

16. Satthāraniddese *pariññaṃ paññāpetīti* pahānaṃ samātikkaṃ paññāpeti.⁵ Tatrāti tesu tīsu jānesu. Tena *datṭhabbo* ti tena paññāpanena so satthā rūpāvacarasamāpattīlābhī ti *datṭhabbo* ti attho.

Dutiyavāre pi es' eva nayo.

Sammāsambuddho satthā tena datṭhabbo ti tena titthiyehi asādhāraṇena paññāpanena ayaṃ tatiyo satthā sabbaññū buddho *datṭhabbo*. Titthiyā hi kāmānaṃ pariññaṃ paññāpentā rūpabhavaṃ vakkhanti. Rūpānaṃ pariññaṃ pañña-

¹ B. paṭicchādakassa mohassa.

² A. i., 231 f.

³ S¹. *inserts* ṭhitasīli.

⁴ S². na hi p' ettha.

⁵ PP. paññā°.

pentā arūpabhavaṃ vakkhanti. Vedanānaṃ pariññaṃ paññāpentā asaññabhavaṃ vakkhanti. Sammā paññāpentā evaṃ paññapeyyuṃ, no ca sammā paññāpetuṃ sakkonti. Sammāsambuddho pana kāmānaṃ pariññaṃ pahānaṃ anāgāmimaggena paññāpeti. Rūpavedanānaṃ pariññaṃ pahānaṃ arahattamaggena paññāpeti. *Ime tayo satthāro* ti ime dve¹ janā¹ bāhirakā; eko *sammāsambuddho* ti imasmiṃ loke tayo satthāro nāma.

17. Dutiye satthāraniddese *ditthe c' eva dhamme* ti imasmiṃ attabhāve. *Attānaṃ saccato thetato paññāpetīti* attā nām' eko atthi niceo dhuvo sassato ti bhūtato thirato paññāpeti. *Abhisamparāyaṇ cāti* aparasmiṃ attabhāve evam eva paññāpeti. Sesam ettha vuttanayen' eva veditabban ti.

TIKANIDDESŌ NIṬṬHITO.

Catukkaniddese: 1. *asappuriso* ti lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipātetīti *pānātipātīti*. Adinnaṃ ādiyātīti *adinnādāyīti*. Kāmesu micchācarātīti *kāmesu micchācārīti*. Musāvadatīti *musāvādīti*. Surāmerayamaññāpamāde tiṭṭhatīti *surāmerayamaññāpamādatthāyīti*. Pānātipāte samādapetīti yathā pāṇaṃ atipātetīti, tathā naṃ tatthā gahaṇaṃ gaṇhāpeti.

Sesesu pi es' eva nayo.

Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo yasmā sayāṃkatena ca dussilyena² samannāgato paraṇ³ ca samādapitena kataṃ,⁴ tato⁴ upaddhassa⁵ dāyādo, tasmā asappurisenā *asappurisataro* ti vuccati.

Sappuriso ti uttamapuriso.

Sappurisenā sappurisataro ti attanā ca katena susilyena samannāgatattā paraṇ ca samādapitena⁶ karoti, tato⁷ upaddhassa⁵ dāyadattā uttamapurisenā uttamapurisataro.

2. *Pāpo* ti akusalakammāpathasankhātena dasavidhena pāpena samannāgato.

Kalyāṇo ti dasavidhena kalyāṇadhammena samannāgato

¹ S¹. vedanā. ² B. dussilyena. ³ S¹., S². yañ ca (*sic*).

⁴ S¹. karoti, kato na kattabbato; S². kato na kataṃ tato.

⁵ S¹. upatthassa. ⁶ S¹. samādapito; *above*, °pīte. ⁷ S¹. kato.

laddhako¹ bhadraako. Sesam ettha hetṭhāvuttanayattā uttānatthaṃ eva.

3. Pāpadhammādisu pāpo dhammo assāti pāpadhammo. Kalyāṇo dhammo assāti kalyāṇadhammo.

Sesam ettha uttānattham eva.

4. Sāvajjādisu sāvajjo tisadoso. Sāvajjena kāyakammenāti sadosena pāṇātipātādinā kāyakammena.

Itaresu pi es' eva nayo.

Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūthakūṇapādibharito padeso viya sāvajjo ti vuccati.

Sāvajjena bahulan ti yassa sāvajjam eva kammaṃ² bahuṃ hoti, appaṃ anavajjaṃ, so sāvajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato appaṃ anavajjenāti.³ Itaresu pi es' eva nayo.

Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigāmadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati silāni pūreti. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakamme sāvajjass' eva bahulatāya anavajjassa appatāya vajjabahulo ti vuccati. Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatān' assu, tesāṃ upari tahaṃ tahaṃ adhimuttakavassikapāṭalāni⁴ patitāni bhavyeyyaṃ, evarūpo puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese atimuttakavassikapāṭalāni⁴ rāsikatān' assu tesāṃ upari tahaṃ tahaṃ dubbaṇṇaduggandhāni badaripupphādīni⁵ patitāni bhavyeyyaṃ, evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhi pi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya daṭṭhabbo. Tesu paṭhamo andhabālaputhujjano; dutiyo antarantarākusalassa kāraako lokiyaputhujjano; tatiyo sotāpanno, sakadāgāmi-anāgāmino pi eten' eva sangahitā; catuttho khīṇāsavo. So hi ekantena anavajjo yeva. Ayaṃ Anguttaratṭhakathāyaṃ nayo.⁶

5. Ugghatitāññū ādisu ugghatitāññīti ettha ugghāṭanaṃ

¹ S¹., S². laṭṭhako.

² S¹. kāyakammaṃ.

³ S¹. inserts vuccati.

⁴ S¹. atimuttaka-

⁵ S². only, pupphādīni; B. bhadrapupphādīni. ⁶ On A., ii, 185.

nāma nānen' ugghātanaṃ nāṇena ugghaṭitamatte yeva jānātīti attho.¹ *Saha udāhaṭavelāyā* ti udāhāre udāhaṭamatte yeva. *Dhammābhisamayo* ti catusaccadhammassa nāṇena saddhiṃ abhisamayo. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ cattāro satipaṭṭhānā ti ādinā nayena sankhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena nāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ugghaṭitaññū ti vuccati.

Vipaccitaññū² vitthāritam eva atthaṃ jānātīti vipaccitaññū. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ sankhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhāṇiyamāne arahattaṃ pāpunituṃ samattho puggalo vipaccitaññū ti vuccati.

Uddesādihi netabbo ti neyyo. *Anupubbena dhammābhisamayo hotīti* anukkamena arahattappatti. Vyañjanapadam eva paramaṃ assāti³ padaparamo.

Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti na tena attabhāvena jhānaṃ vā vipassanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbatetuṃ sakkotīti attho.

6. Yuttapaṭibhānādīsu paṭibhāṇaṃ vuccati nāṇam pi nāṇassa upaṭṭhitavacanam pi, taṃ idha adhippetāṃ. Atthaṃ yuttaṃ kāraṇayuttaṃ ca paṭibhāṇaṃ assāti *yuttapaṭibhāṇo*. Pucchānantaram eva sīghaṃ vyākātuṃ asamatthatāya no muttaṃ paṭibhāṇaṃ assāti *no muttapaṭibhāṇo*. Iminā nayena sesā vedītabbā.

Ettha pana paṭhamo kiñci kālaṃ vīmaṃsitva yuttam eva pekkhati Tipiṭaka-Cūlanāgatthero viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pariggahetvā yuttapayuttakāraṇam eva katheti. Duttiyo pucchānantaram eva yena vā tena vā vacanena paṭibhāṇaṃ vīmaṃsitvā pi ca yuttaṃ na pekkhati Catunika-yikapāṇḍita-Tissathero viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pañhassa pariyoṣānam pi nāgameti yaṃ vā taṃ vā katheti yeva, vacanaṭṭhaṃ pan' assa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na laggati. Tatiyo pucchāsamakālam eva yuttaṃ pekkhati taṃ khaṇaṃ yeva vacanaṃ vyākaroṭi Tipiṭaka-Cūlabhayatthero viya. So kira pañhaṃ puṭṭho sīgham eva katheti yuttapayuttakāraṇo ca hoti. Catuttho pañhaṃ puṭṭho samāno neva yuttaṃ pek-

¹ S¹. ettha ugghaṭitanāma nāṇugghāṭaṇṇāṇo ugghaṭitamatte.

² B. vipaṇcītaṃ.

³ S¹. paramassāti.

khati na yena¹ na tena vā¹ paṭibāhituṃ sakkotīti tibbandha-kāranimuggo viya hoti Lāludāyitthero² viya.

7. Dhammakathikesu *appañ ca bhāsati* sampattaparisāya thokam eva katheti. *Asahitan cā* ti kathento ca pana na atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ³ katheti. *Parisā c' assa na kusalo*⁴ hotīti sotuṃ nisinnaparisā c' assa yuttāyuttaṃ kāraṇākāraṇaṃ siliṭṭhāsiliṭṭhaṃ na jānātīti attho. *Evarūpo* ti ayaṃ evaṃ-jātiko bāladhammakathiko evaṃ-jātikāya bālaparisāya dhammakathiko tveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Ettha ca dve yeva janā sabhāvadhammakathikā itare pana dhammakathikānaṃ antarepaviṭṭhattā evaṃ vuttā.

8. Valāhakūpamesu *valāhakā* ti meghā. *Gajjitā* ti thanitā.⁵ Tattha gajjitvā no vassanabhāvo nāma pāpako. Manussāhi yathā devo gajjati suvuṭṭhikā bhavissatīti bījāni⁶ nīharitvā vapanti, atha deve avassante khette bījāni khette yeva nassanti, gehe bījāni gehe yeva nassantīti dubbhikkhaṃ hoti. No gajjitvā vassanabhāvo pi pāpako ca. Manussāhi imasmiṃ kāle dubbuṭṭhikā bhavissatīti ninnatṭhānesu yeva vappaṃ karonti, atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkham eva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkhaṃ hoti. No gajjitvā no vassanabhāvo ekantapāpako va.

Bhāsītā hoti no kattā ti idāni ganthadhuraṃ pūressāmīti vāsadhuraṃ pūressāmīti katheti yeva, na pana uddesaṃ gaṇhati na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsītā ti ganthadhuraṃ pūressāmi vāsadhuraṃ vā ti na bhāsati, sampatte pana kāle taṃ atthaṃ sampādeti. Iminā nayena itare pi veditabbā.

Sabbaṃ pan' etaṃ paccayadāyaken' eva kathitaṃ. Eko hi asukadivase nāma dānaṃ dassāmīti sanghaṃ nimanteti, sampattakāle no karoti : ayaṃ puggalo puññaena parihāyati bhikkhusangho pi lābhena parihāyati. Aparo sanghaṃ animantetvā va sakkāraṃ katvā bhikkhū ānessāmīti, na labhati ; sabbe aññattha nimantitā honti ; ayam pi puññaena pari-

¹ S¹. yena vā tena vā.

² S¹. Lāthudāyi°.

³ S¹. kālayuttaṃ.

⁴ S¹., S². akusalo.

⁵ S¹. thanayitā.

⁶ B. bījā.

hāyati sangho pi tena lābhena parihāyati. Aparo paṭhamāṅ sanghaṅ nimantetvā pacchā sakkāraṅ katvā dānaṅ deti: ayaṅ kiccekārī hoti. Aparo neva sanghaṅ nimanteti na dānaṅ deti: ayaṅ pāpappuggalo ti veditabbo.

9. Mūsikūpamesu *gādhāṅ kattā*¹ *no vasitā* ti attano āsayaṅ bilaṅ kūpaṅ khaṇati, no tattha vasati, kismicideva² ṭhāne vasati, evaṅ bilārādi-amittavasāṅ gacchati. *Khattā* ti pi pāṭho. *Vasitā no gādhāṅ khattā* ti āsayaṅ na khaṇati, parena khate bile vasati evaṅ jīvitaṅ rakkhati. Tatiyā dve pi karonti jīvitaṅ rakkhati. Catutthā dve pi akaronti amittavasāṅ gacchati. Imāya pana upamāya upacitesu³ puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādhāṅ khaṇati, evaṅ navāṅgaṅ satthu sāsanaṅ uggaṇhati. Yathā pana sā tattha na vasati kismicideva ṭhāne vasanti amittavasāṅ gacchati, tathā ayam pi pariyattivasena ṇānaṅ pesetvā catusaccadhammaṅ na⁴ paṭivijjhati, lokāmisatṭhānesu yeva caranto Maccumāra-Kilesamāra-Devaputtamārasankhātānaṅ amittānaṅ vasaṅ gacchati.

Dutiyo yathā sā⁵ mūsikā gādhāṅ na khaṇati, evaṅ navāṅgaṅ satthu sāsanaṅ na gaṇhati. Yathā pana parena khatabile vasanti jīvitaṅ rakkhati, evaṅ parassa kathaṅ sutvā catusaccadhammaṅ paṭivijjhivā tiṇṇaṅ Mārānaṅ vasaṅ atikkamati.

Iminā nayena tatiyacatutthesu pi opammasaṅsandanaṅ veditabbaṅ.

10. Ambūpamesu *āmaṅ pakkavaṇṇitī* anto āmaṅ bahi pakkasadisāṅ. *Pakkaṅ āmavaṇṇitī* anto pakkaṅ bahi āmasadisāṅ. Sesadvaye pi es' eva nayo.

Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṅ puggalesu⁶ pi puthujjanabhāvo āmatā, anariyabhāvo āmatā⁷ ariyabhāvo⁷ pakkatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇatā, evaṅ puggale pi ariyānaṅ abhikkamanādisadisatā⁸ pakkavaṇṇitā ti iminā nayena upacitapuggalesu⁹ opammasaṅsandanaṅ veditabbaṅ.

¹ P. P. khattā.

² B. kismiñcideva.

³ B. upamitesu.

⁴ S¹. omits na.

⁵ S¹. omits sā.

⁶ B. puggalo.

⁷ S², B. omit anariyabhāvo āmatā.

⁸ B. atikkam-.

⁹ B. upanita-.

11. Kumbhūpamesu *kumbho* ti ghaṭo. *Tuccho* ti anto ritto. *Pihito* ti pidahitvā ṭhapito. *Pūro* ti anto puṇṇo. *Vivato* ti vivarivā ṭhapito. Upacitapuggalesu pan' ettha antogūṇasāravirahito *tuccho* bāhirasobhanatāya¹ pihito puggalo veditabbo.

Sesesu pi es' eva nayo.

12. Udakarahadūpamesu² udakarahado² tāva jannukamatte³ pi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānataḷo uttāno *gambhīro-bhāso* nāma hoti. Tiporisacatuporise pi pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānataḷo *gambhīro uttāno-bhāso* nāma hoti. Ubhayakāraṇasambhāvato pana itare dve veditabbā. Puggalo pi kilesussadabhāvato guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīraṇaṇ sadisehi abhikkamādīhi yutto *uttāno gambhīrobhāso* nāma.

Iminā nayena sesā pi veditabbā.

13. Balivaddūpamesu balivaddo tāva yo attano gogaṇaṇ ghaṭṭeti ubbejeti, paragogane pana so rato sukhasīlo hoti ; ayaṇ *sakagavacaṇḍo no paragaracaṇḍo* nāma. Puggalo pi attano parisāṇ ghaṭṭento vijjhanto pharusena samudācaranto, paraparīsāya pana soraccaṇ nivātavuttitaṇ āpajjanto sakagavacaṇḍo hoti no paragaracaṇḍo nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā.

Niddesavāre pan' ettha *ubbejitā*⁴ hotīti ghaṭṭetvā vijjhitvā ubbegappattaṇ karotīti eva⁵ attho.

14. Āsīvisūpamesu āsīviso tāva yassa visaṇ āsu⁶ āgacchati sīghaṇ pharati. Ghoraṇ pana na hoti, cirakālaṇ na pīleti : ayaṇ *āgataviso no ghoraviso*.

Sesapadesu pi es' eva nayo. Puggalavibhājanaṇ pana uttānattham eva.

15-17. *Ananuvicca अपariyogāhetvā acaṇṇārahassa vaṇṇaṇ bhāsītā* hotīti ādisu *ananuviccāti* atulayitvā apariggaṇhitvā. *Apariyogāhetvā* ti paññāya guṇe anogāhetvā.

Bhūtaṇ tacchaṇ ti vijjamānato bhūtaṇ, aviparītato *tacchaṇ*. *Kālenāti* yuttapayuttakālena. *Tatra kālaññū* hoti-

¹ S¹. °battāya; S². °bhantāya.

² B. udakadahad.

³ B. jaṇṇumatte.

⁴ S¹. ubbejito.

⁵ B. karoticceva; S¹. karoti ceva.

⁶ B. āsuṇ.

ti yaṅ idaṅ kālenāti vuttaṅ, tatra yo puggalo kālaññū hoti kālaṅ jānāti, tassa pañhassa veyyākaranatthāya imasmiṅ kāle pucchitenāpi mayā na kathetabbā, imasmiṅ kāle kathetabbāti ayaṅ kālena bhaṇati nāma. *Upekhako viharatīti* majjhatabhūtāya upekhāya ṭhito hutvā viharati.

Sesaṅ sabbattha uttānattham eva.

18. *Utthānaphalūpajīvīti* ādisu yo utthānavīriyen' eva divasaṅ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṅ kiñcideva labhitvā jīvikaṅ kappeti; tam pana utthānaṅ āgamma kiñci puññaphalaṅ na paṭilabhati, taṅ sandhāya *yassa puggalassa utthahato* ti ādi vuttaṅ. *Tatūparidevā*¹ ti tato uparibrahmakāyikādayo devā. Tesāṅ hi utthānavīriyena kiccaṅ nāma n'atthi, puññaphalam eva upajivanti. *Puññāvato*² cāti idaṅ puññavante khattiyabrāhmaṇādayo c'eva bhummadeve ādiṅ katvā nimmānaratipariyosāne deve ca sandhāya vuttaṅ. Sabbe pi h' ete vāyāmaphalaṅ c'eva puññaphalaṅ c' anubhavanti. *Nerayikā* pana n' eva utthānena ājivaṅ upādetuṅ sakkonti, na pi tesāṅ puññaphalena koci ājivo uppajjati.

19. Tamādisu *nīce kule paccājāto*³ ādikenā tamena yutto ti *tamo*. Kāyaduccaritādihi puna nirayatamūpagamanato *tamaparāyano*. *Nesādakule* ti migaluddakādīnaṅ kule. *Venakule* ti vilivakārakule. *Rathakārakule* ti cammakārakule. *Pukkusakule* ti pupphachaddhakakule. *Kasiravuttike* ti dukkhavuttike. *Dubbanno* ti paṅsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṅṇo. *Duddassiko* ti vijātamātuyā pi amanāpadassano. *Okotimako* ti lakunṭako. *Kāno* ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. *Kuṇi* ti ekahatthakuṇi vā ubhayahatthakuṇi vā. *Khañjo* ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. *Pakkhahato* ti hatapakkho piṭhasappi. *Padīpeyyassāti* telakapallakādino padīpapakaraṇassa.⁴ *Evaṅ puggalo tamo hoti tamaparāyano* ti ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṅ adisvā mātukucchismiṅ yeva kālaṅ katvā apāyesu nibbattanto sakale pi kappe saṅsarati, so pi tamo tamaparāyano va. So pana kuhakapuggalo bhavēyya. Kuhakassa hi evarūpā nibbatti hotīti vuttaṅ. Ettha ca *nīce kule*

¹ S¹. tath°; S². tad°; B. °upari°.

² PP. puññato.

³ S¹. pacchā°.

⁴ B. padīpakaraṇassa.

paccājāto hoti caṇḍālakule vā ti ādihi āgamanavipatti c' eva pubbuppannapaccayavipatti¹ ca dassitā. *Dalidde* ti ādihi pavatti paccayavipatti. *Kasiravuttike* ti ādihi ājivupāyavipatti. *Dubbanno* ti ādihi rūpavipatti *Bavhābādho* ti ādihi dukkhakāraṇasamāyogo. *Na lābhī*² ti ādihi sukha-kāraṇavipatti c'eva upabhogavipatti ca. *Kāyena duccaritan* ti ādihi tamaparāyanabhāvassa kāraṇasamāyogo. *Kāyassa bheda* ti ādihi samparāyikatamupagamo.³ Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Api c' ettha tividhāya kulasampattiyā⁴ paccājāti⁵ ādikena jotinā yuttato joti, ālokbhūto ti vuttaṅ hoti.

Kāyasucaritādīhi pana saggūpapatti jotibhāvūpaganato jotiparāyano. *Khattiyamahāsālakule vā* ti ādisu *khattiyamahāsālā* ti *khattiyamahāsārāppattakhattiyā*.⁶ Yesaṅ hi khattiyānaṅ heṭṭhimantena koṭisataṅ nidhānagataṅ hoti, tayo kahāpaṇakumbhā valañjattāya gehamajjhe rāsiṅ katvā ṭhapitā honti, te khattiyamahāsālā nāma. Yesaṅ brāhmaṇānaṅ asitikoṭidhanaṅ nihitaṅ hoti, diyaḍḍho kahāpaṇakumbho valañjattāya gehamajjhe rāsiṅ katvā ṭhapito hoti, te brāhmaṇamahāsālā nāma. Yesaṅ gahapatinaṅ cattārīsakoṭidhanaṅ nihitaṅ hoti kahāpaṇakumbho valañjattāya gehamajjhe rāsiṅ katvā ṭhapito hoti, te gahapatimahāsālā nāma. Tesaṅ kule ti attho. *Adḍhe* ti issare. Nidhānagatatadhanassa mahantatāya *mahad-dhane*. Suvanṇarajatabhājanādīnaṅ upabhogabhaṇḍānaṅ mahantatāya *mahābhoge*. Anidhānagatassa jātarūparajataṅ pahūtātāya *pahūtajātarūparajate*. Vittūpakarānassa tuṭṭhikarānassa⁷ pahūtātāya *pahūtavittūpakarāṇe*. Godhanādīnaṅ ca sattavidhadhaññānaṅ ca pahūtātāya *pahūtadhadhaññe*. *Abhirūpo* ti sundararūpo. *Dassanīyo* ti aññaṅ kammaṅ pahāya divasam pi passitabbayutto. *Pāsādiko* ti dassanen' eva cittapasādāvaho. *Paramāyāti* uttamāya. *Vaṇṇapokkharatāyāti* pokkharavaṇṇatāya. Pokkharāṅ vuccati sarīraṅ. Tassa vaṇṇasampattiyāti attho. *Samannāgato* ti upeto.

¹ S¹. paccuppannapaccayavipattīti.

² S¹. lābhī hi.

³ S¹. samparāyikatthamupagamo.

⁴ S¹. kusalasam°.

⁵ S¹. -jātiyā.

⁶ S². khattiyamahābhāva-.

⁷ B. -karaṇa-.

20. Oṇatoṇatādīsu ditṭhadhammikāya vā samparāyikāya vā sampattiyā virahito¹ oṇato, nīco lāmako ti attho. Tabbipakkhato, unṇato, ucco uggato ti attho. Sesam ettha tam ādisu vuttanāyena' eva veditabbaṇ.

Api ca oṇatoṇato ti idāni nīco, āyatim pi nīco bhavissati. Oṇatunṇato ti idiān nīco, āyatij ucco bhavissati. Unṇatoṇato ti idāni ucco, āyatij nīco bhavissati. Unṇatunṇato ti idāni ucco, āyatij pi ucco bhavissati.

21. Rukkūpamesu rukkho tāva pheggu sārāparivāro ti vanajetṭhakarukkho sayañ²-pheggu² hoti, parivārarukkḥā pan' assa sārā honti. Iminā nayena sesā veditabbā.

Puggalesu pana silāsāravirahito pheggutā silācārasaman-nāgamena ca sārātā veditabbā.

22. Rūpappamāṇādīsu sampattiyuttaṇ³ rūpaṇ pamāṇaṇ karotīti rūpappamāṇo. Tattha pasādaṇ janetīti rūpappamāṇo. Kittisaddabhūtaṇ ghosaṇ pamāṇaṇ karotīti ghosapamāṇo. Arohaṇ va ti ādisu pana ārohan ti uccattaṇ.⁴ Pariṇāhan ti kisathūlābhāvāpagataṇ parikkhepasampattij. Saṇṭhānan ti angapaccangānaṇ dīgharassavattatādīsu yuttaṭhānesu tathābhāvaṇ. Pāripūrin ti yathā vutta pakārānaṇ anūnataṇ, lakkhaṇaparipunṇabhāvaṇ vā.

Paravaṇṇanāyāti parehi parammukhā nicchāritāya sa-guṇavaṇṇanāya. Parathomanāyāti parehi thutivasena gāthādi upanibandhanena vuttāya thomanāya. Parapasāṇsanāyāti parehi sammukhā vuttāya pasāṇsāya. Paravaṇṇahārikāyā ti⁵ paramparathutivasena⁶ parehi pavattitāya vanaharaṇāya.

Cīvaralūkhan ti cīvarassa dubbaṇṇādibhāvena lūkhatāṇ. Pattalūkhan ti bhājanassa vaṇṇasaṇṭhānavatthūhi lūkhatāṇ. Senāsanalūkhan ti nāṭakādisampattivirahena senāsanalūkhaṇ. Vividhan ti acelakādibhāvena anekappakāraṇ. Dukkarakārikan ti sarīratāpanaṇ.

Aparo nayo : imesu hi catūsu puggalesu rūpe pamāṇaṇ gahetvā pasanno rūpappamāṇo nāma. Rūpappasanno ti tass' eva atthavacanaṇ ghose pamāṇaṇ gahetvā pasanno

¹ B. virahitho.

² S¹. sampheggu.

³ S¹. sampatta°.

⁴ B. uccattaṇ.

⁵ PP. paravaṇṇabhāritāyāti.

⁶ S¹, S². paraṇ-paraṇgativasena.

Sakyaputtasadiso.¹ Tatiyo Sāriputta-Moggallānattherasadiṣo. Catuttho Devadattasadiso ti veditabbo.

24. Attantapādīsu attānaṃ tapati dukkhāpetīti *attantapo*. Attano paritāpanānuyogaṃ *attaparitāpanānuyogaṃ*. Acelako ti niccelo naggo. *Muttācāro* ti vissatṭhācāro.² Uccāra-kammādīsu lokiyakulaputtācāreṇa virahito tṭhitako va uc-cāraṃ karoti passāvaṃ karoti khādāti bhuñjati. *Hatthāpalekhaṇo* ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṃ apalekhati. Uccāraṃ vā katvā hatthasmiṃ yeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalekhatīti dasseti. Te kira daṇḍakaṃ³ satto⁴ ti paññapenti. Tasmā tesāṃ paṭipadaṃ pūrento evaṃ karoti. Bhikkhāgahaṇatthaṃ *ehi-bhadante*⁵ ti vutto, *na*⁶ *ehi*⁶-ti⁶ *na*⁷ ehibhadantiko.⁷ Tena hi tiṭṭhabhadante ti vutto pi *na tiṭṭhatīti* na tiṭṭhabhadantiko. Tadubhayam pi h' etaṃ tiṭṭhiyā etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatīti na karonti. *Abhihaṭaṃ* ti puretaṃ gaḥetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. *Uddissakataṃ* ti imaṃ tumhe uddissakataṃ ti evaṃ ārocitam pi bhikkhaṃ. *Nimantanaṃ* ti asukaṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyathāti evaṃ nimantitabhikkham pi na sādīyati, na gaṇhati. *Na kumbhīmukhā* ti kumbhito ud-dharitvā dīyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhati. *Na khaḷopi-mukhā*⁸ ti khaḷopi⁸-ti ukkhalī, pacchi vā, tato pi na gaṇhati. Kasmā? Kumbhī khaḷopiyo kaṭacehunā pahāraṃ labhantīti. *Na elakamantaraṃ* ti ummāraṃ antaraṃ katvā dīyamānaṃ na gaṇhati. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antara-kāraṇaṃ labhatīti. Daṇḍamusalesu pi es' eva nayo. *Dvinnan* ti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ utṭhāya dente na gaṇhati. Kasmā? *Na*⁹ *kabalantarāyo*¹⁰ hotīti. *Na gabbhīniyā* ti ādisu pana gabbhīniyā kucchiyaṃ dārako kilamati. Pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti. *Purisantaragatāya* rati antarāyo hotīti na gaṇhati. *Na sankittisūti* sankittetvā katabhatesu hoti.⁹ Dubbhikkhasamaye kira acelakāsāvakaṃ acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samāda-

¹ B. Upanandha- ; cf. Dh. 158, *spoken to* Upananda.

² S¹. nissatṭhācāro.

³ S¹. sattaṃ.

⁴ S¹. daṇḍo.

⁵ S¹. ehibhadanto.

⁶ S¹. omits.

⁷ S². na etīti na ehibhadantiko.

⁸ B. kaḷopi.

⁹ B. omits.

¹⁰ S²., S². balantarāyo.

petvā bhattaṃ pacanti, ukkatthācelako tato na paṭigaṇḥati. *Na yattha sā* ti yattha sunakho piṇḍaṃ labhissāmīti upaṭṭhito hoti, tassa¹ tattha¹ adatvā āhaṭṭaṃ na gaṇḥati. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. *Sanḍasaṇḍacārīnī* ti samūha-samūhacārīnī. Sace hi acelakaṃ disvā imassa bhikkhaṃ dassāmāti mānussakā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu khalopimukhādīsu nilinā makkhikā uppatitvā sanḍasaṇḍacaranti, tato āhaṭṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇḥati. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jāto ti. *Thusodakan* ti sabbasambhārehi² kataṃ sovīrakaṃ.³ Ettha ca surāpānam eva sāvajjaṃ. Ayaṃ pana etasmim⁴ pi sāvajjasāññī. *Ekāgārīko* ti yo ekasmiṃ yeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. *Ekālopīko* ti yo eken' eva ālopena yāpeti. *Dvāgārīkādīsu* pi es' eva nayo. *Ekissā dattiyā* ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakā pāti hoti yattha aggabhikkhaṃ pakkipitvā ṭhapenti. *Ekāhikan* ti ekadivasantarikaṃ. *Aḍḍhamāsikan* ti aḍḍhamāsantarikaṃ. *Pariyāyabhattabhojanan* ti vārabhattabhojanaṃ. Ekāhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṃ divasavārena ābhatabhattabhojanaṃ.⁵ *Sākabhakkho* ti allasākabhakkho.⁶ *Sāmākabhakkho* ti sāmākataṇḍulabhakkho. Nivārādīsu nivārā nāma tāva āraññe sayāṃ jātā vihijā ti. *Daddulan* ti cammakārehi cammaṃ vilikhitvā chaḍḍitakasaṭṭaṃ. *Haṭṭaṃ*⁷ vuccati silesa pi sevālo kaṇikārādirukkhanīyyāso⁸ pi. *Kaṇan* ti kuṇḍakaṃ. *Ācāmo* ti bhatta-ukkhālikāya laggo jhāmodano. Taṃ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādāti. Odanakañjiyan ti pi vadanti. *Piññākādayo* pākāṭā eva. *Pavattaphalabhojīti* patitaphalabhojīti. *Sanānīti* sāṇavākacelāni. *Masākānīti*⁹ missakacelāni. *Chavadussānīti* matasarīrato chaḍḍitavatthāni. Erakatiṇāḍīni vā ganthetvā¹⁰ katanivāsanāni. *Paysukūlāni* pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. *Tiriṭṭānīti*¹¹ rukkhatacavatthāni. *Aji-*

¹ B. tattha tassa. ² B. sabbasassasambhārehi. ³ B. suvīrakaṃ.

⁴ S¹. ekasmiṃ. ⁵ S¹., S². āgatabhattabhājanaṃ.

⁶ S¹. allasākha°. ⁷ So also D., i. 166; PP. sāta°.

⁸ S¹. sevālokaṇikārādirukkhanīyaso; S². sevālopanitārādīsu rukkhānīyyāso; B. sevālopanikaṇikārādirukkhanīyyāso.

⁹ S¹., PP. masāññāni. ¹⁰ S¹. ghattetvā. ¹¹ B. Tiriṭṭā°.

nan ti ajinacammaṅ. *Ajinakkhipan* ti tadeva. Majjhe phālitaṅ sahakhurakan ti pi vadanti. *Kusacīran* ti kusa-tiṇāni ganthetvā katacīraṅ.¹ *Vākacīraphalalakacīresu*² pi es' eva nayo. *Kesakambalan* ti manussakesehi katakam-balaṅ. Yaṅ sandhāya vuttaṅ:³ Seyyathāpi bhikkhave yāni kānici tantāvutāni vatthāni kesakambalo tesāṅ pati-kuṭṭho (*sic*) akkhāyatīti. *Vālakambalan* ti assavālādihi kata-kambalaṅ. *Ulūkapakkhā*⁴-ti: ulūkapattāni ganthetvā ka-tanivāsanaṅ. *Ubbatthako* ti uddhaṅ ṭhitako. *Ukkuṭikap-padhānaṅ anuyutto* ti ukkuṭikaviriyaṅ anuyutto gacchanto pi ukkuṭiko va hutvā uppativā uppativā gacchati. *Kaṇṭa-kāpassayiko* ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṅ koṭṭetvā, tattha cammaṅ attharivā ṭhānacankamādini karoti. *Seyyan* ti sayanto pi tatth' eva seyyaṅ kappeti. *Sāyaṅ tatiyam*⁶ assāti sāyatatiyaṅ. Pāto majjhantikaṅ sāyan ti divasassa tikkhattuṅ pāpaṅ pavāhessāmīti *udako-rohanānuyogaṅ anuyutto viharati*.

Paraṅ tapatīti *parantapo*. Paresaṅ paritāpanānuyogaṅ paraparitāpanānuyogaṅ. *Orabbhikādīsu* urabbhā vuccanti elakā. Urabbhe hanatīti *orabbhiko*. Sūkarādīsu pi es' eva nayo. *Luddo* ti dāruṇo kakkhaḷo. *Macchaghātako* ti macchabandho kevaṭṭo. *Bandhanāgāriko* ti bandhanāgā-ragopako. *Kurūrakammantāti* dāruṇakammantā.

Muddhāvasitto ti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. *Puratthimena* *nagarassāti* nagarato puratthimadisāya. *Yaññāgāran*⁷ ti yaññasālā.⁸ *Kharājinaṅ*⁹ *nivāsetvā* ti sa-khuraṅ ajinacammaṅ nivāsetvā. *Sappitelenāti*¹⁰ sappinā ca telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṅ avaseso yo koci sineho telaṅ ti vuccati. *Kaṇḍuvamāno* ti nakhānaṅ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. *Anantarahitāyāti* asanthatāya.¹¹ *Sarūpavacchāyāti* sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vaccho pi setako va. Sace kapilā¹² vā rattā vā, vaccho pi tādiso vā ti evaṅ sarūpavacchāya. *So evam*

¹ S¹, S². °cīvaraṅ.

² S¹. -cīvaresu; S¹, S². *omit* vākacīra°.

³ A. i., 286.

⁴ B. ulūkapakkhakan.

⁵ B. *inserts* na.

⁶ PP. tatiyakam.

⁷ B. sandhāgāran ti.

⁸ B. °sālaṅ.

⁹ B. khurājinaṅ.

¹⁰ B. sappiṅ telenāti.

¹¹ S². asandhatāya.

¹² B. kabarā.

āhāti so rājā evaṃ vadeti. *Vacchararā* ti taruṇā vacchakabhāvaṃ atikkantā balavavacchā. *Vaccharāsu*¹ pi es' eva nayo. *Bahirisatthāyāti*² parikkhepakaranatthāya³ c' eva yaññabhūmiyaṃ attharanatthāya ca.

Ditth' eva dhamme ti imasmiṃ yeva attabhāve. *Nicchāto* ti chātaṃ vuccati taṇhā. Sā assa n'atthīti nicchāto. *Sabbakilesānaṃ nibbutattā nibbuto*. Antotāpanakilesānaṃ abhāvā sitalo jāto ti *sītībhūto*.⁴ *Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṃvedetīti sukhapaṭisaṃvedī*. *Brahmabhūtena attanā* ti setṭhabhūtena attanā.

Imaṃ pana puggalaṃ buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṃ: *Idha Tathāgato* ti ādim āha. *Tattha Tathāgato* ti atṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato:—(i.) Tathā āgato ti Tathāgato. (ii.) Tathā gato ti Tathāgato. (iii.) Tathalakkhaṇaṃ āgato ti Tathāgato. (iv.) Tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato. (v.) Tathadassitāya Tathāgato. (vi.) Tathavāditāya Tathāgato. (vii.) Tathakāritāya Tathāgato. (viii.) Abhibhavanatṭhena Tathāgato ti. Arahāṃ sammāsambuddho ti ādīni Visuddhimagge vitthāritān' eva. *Taṃ dhamman* ti taṃ vuttapakārasampadaṃ dhammaṃ suṇāti. *Gahapati vā* ti kasmā paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṃ nissāya mānaṃ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti. Hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātītāya paṭiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muccantehi piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadabbā⁵ honti, ye pabbajitvā mānaṃ vā dabbā⁶ vā akatvā yathābalaṃ buddhavacanaṃ uggahetvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte paṭiṭṭhātuṃ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikā va bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisatīti. *Aññatarasmiṃ vā* ti itaresaṃ vā kulānaṃ aññatarasmiṃ jāto. *Tathāgate saddhaṃ paṭilabhatīti*

¹ S¹. vaccharāsu. ² PP. bahirisatthāyāti; B. Parihisaṭāyāti.

³ S¹. inserts so. ⁴ B. sītībhūto.

⁵ S¹. dappā; S², B. dabbā. ⁶ S¹. dappaṃ.

parisuddhaṃ dhammaṃ sutvā dhammasāmimhi Tathāgate sammāsambuddho vata so Bhagavā ti saddhaṃ paṭilabhati.

Iti paṭisañcikkhatīti evaṃ paccavekkhati. *Sambādho gharāvāso* ti sace pi¹ saṭṭhihatthe ghare yojanasatantare pi vā dve jāyampatikā² vasanti. Tathā³ pi tesāṃ sakiñ ca na sapalibodhanaṭṭhena gharāvāso sambādho va. *Rajapatho* ti rāgarajādīnaṃ utthānaṭṭhānaṃ ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapatho ti pi vattuṃ vattati. Alaggaṭṭhena abbhokāso viyāti *abbhokāso*. Pabbajito hi kūtāgāraratana-pāsāde ca⁴ devavimānādīsu ca supihitadvāravātapānesu paticchannesu vasanto pi n'eva laggati na sajjati na bajjhati.⁵ Tena vuttaṃ *abbhokāso pabbajjā* ti. Api ca sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajapatho asaṃvutasankāraṭṭhānaṃ⁶ viya rajānaṃ kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathā-sukhaṃ okāsasambhāvato. *Na yidaṃ sukaṃ . . . pe . . . pabbajeyyan* ti ettha ayaṃ sankhepakathā, yad etaṃ⁷ sikkhattaya⁸-brahmacariyaṃ ekam pi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparipunṇaṃ. Eka-divasam pi ca kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparisuddhaṃ. *Sankhalikkhitaṃ*⁹ ti likhitasankhasadisāṃ dhotasankhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ idaṃ na sukaṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipunṇaṃ brahmacariyaṃ¹⁰ carituṃ, *yan nūnāhaṃ kese ca massuṃ ca ohāretvā kāsāya rasapītātāya-kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā*¹¹ *agārasmā anāgāriyaṃ pabbajeyyan* ti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivānījjādīkammaṃ agāriyaṃ ti vuccati, tañ ca pabbajjāya n'atthi, tasmā pabbajjā anāgāriyaṃ ti nātābbā. Taṃ *anāgāriyaṃ. Pabbajeyyan* ti paṭipajjeyyaṃ. *Appaṃ vā* ti sahasato heṭṭhā bhogakkandho appo nāma hoti; sahasato pa-

¹ B. *inserts* hi.

² B. jayampapatikā.

³ S¹. tadā.

⁴ S¹. *omits* kuṭāgāra-, and *says* : hiraññāpāsāde.

⁵ S¹. *omits* na bajjhati.

⁶ S¹. -dhānaṃ.

⁷ S¹, S². sankhepakathāya desitaṃ.

⁸ S¹. sikkhattāya-.

⁹ PP. sankhalikkhitaṃ

¹⁰ B. *omits*.

¹¹ B. *omits* paridahitvā.

ṭhāya mahā. Ābandhanatṭhena ñāti yeva ñātiparivaṭṭo. So visatiyā heṭṭhā appo hoti ; visatiyā paṭṭhāya mahā.

Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno ti yā bhikkhūnaṃ adhisilasankhātā sikkhā, tañ ca. Yattha ce te sahaṃjivanti ekajīvikāsabhāgavuttino honti, taṃ Bhagavatā paññatta-sikkhāpadasankhātaṃ sājīvaṃ. Tattha¹ sikkhanabhāvena samāpanno ti bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno samāpanno ti.¹ Sikkhaṃ paripūrento sājīvañ ca avitikkamanto hutvā tadubhayaṃ upagato ti attho. *Pānātipātaṃ pahāyā-*ti ādisu pānātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. *Pahāyāti* imaṃ pānātipātaetanāsankhātaṃ dussilyaṃ pajahitvā. *Paṭivirato* hotīti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussilyato orato virato ca hoti. *Nihitadaṇḍo nihitasattho* ti parūpaghātattṭhāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya vattanato nikkhattadaṇḍo c'eva nikkhattasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbam pi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ vināsanabhāvato satthan ti veditabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhu kattaradaṇḍaṃ vā dantakatṭhavāsiṃ vā pipphalakaṃ² vā gahetvā vicarati,³ na taṃ parūpaghātattṭhāya. Tasmā nihitadaṇḍo nihitasattho tveva sankhaṃ gacchati.⁴ *Lajjī* ti pāpajigucchana-lakkhaṇāya lajjāya samannāgato. *Dayāpanno* ti dayaṃ mettacittaṃ⁵ āpanno. *Sabbapāṇabhūtahitā-nukampī* ti sabbapāṇabhūtehi tena anukampako. Tāya dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittako ti attho. *Viharatīti* iriyati pāleti. Dinnam eva ādiyatīti *dinnādāyī*. Cittena pi dinnam eva paṭikankhatīti *dinnapaṭikankhī*. Thenetīti theno. Na thenena *athenena*. Athenatṭhāy' eva *sucibhūtena*. *Attanā* ti attabhāvena athenaṃ sucibhūtaṃ⁶ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti. *Abrahmacariyaṃ* ti asetṭhacariyaṃ ; brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ caratīti *brahmacārī*. *Anācārī* ti abrahmacariyato durācārī. *Methunā* ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakā ti laddhavo-hārehi paṭisevitabbato methuno ti sankhaṃ gatā *asad-dhammā*. *Gāmadhammā* ti gāmavasīnaṃ dhammā. Sac-

¹ S¹, S². tattha sikkhaṇabhāvena bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno ti.

² B. pipphalikaṃ.

³ B. vicaranti.

⁴ B. gacchanti.

⁵ B. -cittataṃ.

⁶ B. sucibhāvaṃ.

caṅ vadatīti *saccavādī*. Saccena saccaṅ sandahati ghaṭṭetīti¹ *saccasandho*. Na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musāvadati, kadāci saccaṅ, tassa musāvādena antaritattā² saccaṅ saccena na³ ghaṭṭiyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṅ pana na tādiso jivitaḥetu pi musā-avatvā saccena saccaṅ sandahati yevāti saccasandho. *Theto* ti thiro, ṭhitakatho ti attho. Eko puggalo haliddirāgo viya thusarāsīmhi nikhātakhāṇuko viya assa piṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamivacanāṭhitakatho⁴ hoti. Eko pāsānālekḥā⁵ viya indakhilo viya ca ṭhitakatho hoti. Asinā sīse chijjante pi dve kathā na katheti. Ayaṅ vuccati theto. *Paccayiko* ti paccayāyitabbako,⁶ saddhāyiko ti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, idaṅ kena⁷ vuttaṅ? Asukenāti vutte mā tassa vacanaṅ saddahathāti vattabbataṅ āpajjati. Eko paccayiko hoti: idaṅ kena vuttaṅ? Asukenāti vutte yadi tena vuttaṅ, idam eva pamāṇaṅ, idāni paṭikkhipitabbāṅ⁸ natthi: evam eva idan ti vattabbataṅ āpajjati: ayaṅ vuccati paccayiko. *Avisaṅvādako lokassāti* tāya saccavādītāya lokaṅ avisaṅ vādetīti attho. *Imesaṅ bhedāyāti* yesaṅ ito ti vuttānaṅ santike sutāṅ, tesāṅ bhedāya. *Bhinnānaṅ vā sandhātā* ti dvinnaṅ mittānaṅ vā samānupajjhāyakādīnaṅ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṅ ekamekaṅ upasankamitvā tumhākaṅ idise kule jātānaṅ evaṅ bahussutānaṅ idaṅ na yuttan ti ādīni vatvā sandhānaṅ kattā. *Anuppadātā* ti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā tumhākaṅ evarūpe kule jātānaṅ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṅ anucchavikaṅ etan ti ādīni vatvā dalhikammaṅ kattā ti attho. Samaggo ārāmo assāti *samaggārāmo*. Yattha samaggī n'atthi, tattha vasitum pi na icchatīti attho. *Samaggārāmo* ti pi pāḷi. Ayam ev' attho. *Samaggarato* ti samaggesu rato ti samaggarato. Te pahāya aññatra gantum pi na icchatīti attho. Samagge disvā pi sutvā pi nandatīti *samagganandī*. *Samaggakaraṇiṅ vācaṅ bhāsītā* ti yā vācā satte samagge yeva karoti, taṅ sāmaggī-

¹ B. ghaṭṭetīti.² S¹., S². antarikattā.³ S¹. omits na.⁴ Sic S¹., S². B.⁵ S¹. -lekho.⁶ S². pattiyāyitappakā; B. pattiyāyitabbako.⁷ S². tena.⁸ S²., B. upaparikhitaḥḥaṅ.

gunaparidīpakaṅ eva vācaṅ bhāsati, na itaraṅ.¹ Kālena vadatīti *kālavādi*. Vattabbayuttakālaṅ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṅ tacchaṅ sabhāvam eva vadatīti *bhūtavādi*. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitam eva katvā vadatīti *atthavādi*. Nava lokuttaradhammasannissitaṅ katvā vadatīti *dhammavādi*. Saṅgavaravinayapahānavinayasannissitaṅ katvā vadatīti *vinayavādi*. Nidhānaṅ vuccati ṭhapanokāso nidhānaṅ assa atthīti *nidhānavatī*. Hadaye nidhetabbayuttaṅ vācaṅ bhāsītāti attho. *Kālenāti* evarūpiṅ bhāsamāno pi ca ahaṅ nidhānavatiṅ vācaṅ bhāsāmīti² na³ akālena bhāsati, yuttakālaṅ pana avekkhitvā⁴ bhāsātīti attho. *Sāpadesan* ti sā-upamaṅ, sakāraṇan ti attho. *Pariyantavatīn* ti paricchedaṅ dassetvā, yathā 'ssa paricchedo paññāyati, evaṅ bhāsātīti attho. *Atthasaṅghitan* ti anekehi pi nayehi vibhājantena pariyādātuṅ asakkhuneyyaṅ atthasampannaṅ, yaṅ vā so atthavādi atthaṅ vadati, tena atthena saṅghitattā atthasaṅghitaṅ vācaṅ bhāsati, na aññaṅ nikkhipitvā aññaṅ bhāsātīti vuttaṅ hoti.

Bījagāma-bhūtagāmasamārambhā ti mūlabijaṅ, khandhabijaṅ, phalabijaṅ, aggabijaṅ, bījabijaṅ ti⁵ pañcavidhassa bījagāmassa c' eva yassa kassaci nilatiṅarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, bhedanapacanādibhāvena vikopānā paṭivirato ti attho. *Ekabhattiko* ti pātarāsabhataṅ sāyamāsabhataṅ ti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhataṅ anto majjhantike paricchinnaṅ. Itaraṅ majjhantikato uddhaṅ anto aruṇena, tasmā majjhantike dasakkhattuṅ bhuñjamāno pi ekabhattiko hoti. Taṅ sandhāya vuttaṅ ekabhattiko ti. Rattibhojanaṅ ratti; tato uparato ti *rattūparato*. Atikkante majjhantike yāva suriyass' atthangamanā bhojanaṅ vikālabhojanaṅ nāma. Tato viratattā virato *vikālabhojanā*. Sāsanassa ananulomattā visūkaṅ paṭāṇibhūtaṅ dassanan ti visūkadassanaṅ. Attanā naccanaccāpanādivasena⁶ naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccāpanādivasena pi pavattānaṅ naccādīnaṅ visūkabhūtaṅ dassanā cāti naccagītavāditavisūkadassanā.

¹ B. itaran ti.

² B. bhāsissāmīti.

³ S¹. omits na.

⁴ B. sallakkhetvā va.

⁵ S. iii., 54; Vin. iv., 34.

⁶ S¹. naccanaccāpanādivasena.

Naccādini hi attanā payojetuṅ vā parehi payojāpetuṅ vā yuttāni passituṅ vā n' eva bhikkhūnaṅ na bhikkhunīnaṅ vaṭṭati. *Mālādisu mālā* ti yaṅ kiñci pupphaṅ. *Gandhan* ti yaṅ kiñci gandhajātaṅ. *Vilepanan* ti chavirāgakarana-tthaṅ.¹ Pīlandhanto dhāreti nāma. *Ūnaṭṭhānaṅ*² pūrento maṇḍeti nāma. Gandhavasena ca chavirāgavasena ca sādīyati vibhūseti nāma. *Ṭhānaṅ* vuccati kāraṇaṅ. Tasmā yāya dussilyacetanāya tāni māladhāranādīni mahājano karoti, tato *paṭivirato* ti attho. Uccāsayaṅ vuccati³ pamānātikantaṅ. Mahāsayaṅ akappiyasanthataṅ. Tato paṭivirato ti attho. *Jātarūpan* ti suvaṇṇaṅ. *Rajatan* ti kahāpaṇo, lohamāsako, jātumāsako,⁴ dārumāsako, ye vohāraṅ gacchanti. Tass' ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato n' eva naṅ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṅ sādīyatīti attho. *Āmakadhañṇapaṭiggahaṇā* ti sāli-vihi-yava-godhūma-kangu-varaka-kudrū-sakasankhātassa sattavidhassāpi āmakadhañṇassa paṭiggahaṇā. Na kevalañ ca etesaṅ paṭiggahaṇam eva, āmasanaṅ pi bhikkhūnaṅ na vaṭṭati yeva. *Āmakamaṅsapaṭiggahaṇā* ti ettha aññatra odissa anuññatā āmakamaṅsamacchānaṅ paṭiggahaṇam eva bhikkhūnaṅ na vaṭṭati no⁵ āmasanaṅ. *Itthi kumārīkā-paṭiggahaṇā* ti ettha itthīti purisantaragatā. Itarā kumārīkā nāma. Tāsaṅ paṭiggahaṇam pi āmasanaṅ pi akappiyam eva. *Dāsīdāsa-paṭiggahaṇā* ti ettha dāsīdāsavasen' eva tesāṅ paṭiggahaṇaṅ na vaṭṭati. Kappiyakāraṅ dammi, āramīkaṅ dammiti evaṅ vutte pana vaṭṭati. *Ajelakādīsu* khetta-vatthupariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha *khettaṅ* nāma yasmiṅ pubbaṅṇaṅ rūhati; *vatthu*⁶ nāma yasmiṅ aparāṅṇaṅ rūhati, yattha vā ubhayaṅ rūhati: taṅ khettaṅ. Tadaṭṭhāya katabhūmi-bhāgo⁷ *vatthu*. Khettavatthu sīsena c' ettha vāpīṭalākādīni pi sangahitā n' eva. *Dūteyyaṅ* vuccati dūtakammaṅ gihīnaṅ paṅṇaṅ vā sāsaṅ vā gahetvā tattha tattha gamaṅṇaṅ. Pahīnagamaṅ vuccati paraḅhaṅ pesitassa khudakagamaṅṇaṅ. Anuyogo nāma tadubhayakaraṅṇaṅ. Tasmā

¹ B. chavirāgakaranaṅ. Tattha (?) ² S². ūnaṅṇaṭṭhānaṅ.

³ S¹. uccāni; S². uccani.

⁴ S¹. omits jātumāsako; B. jatu°.

⁵ B. na no.

⁶ S¹. omits vatthu—rūhati.

⁷ S¹., S². akata-.

dūteyyapahīnagamanānvuyogo ti evam ettha attho daṭṭhabbo. *Kayāvikkayā*¹ ti kayā ca vikkayā ca tulākūtādisu kūṭan ti vañcanaṇ.² Tattha *tulākūṭaṇ* tāva rūpakūṭaṇ, angakūṭaṇ, gahaṇakūṭaṇ, paṭicchannakūṭan ti catubbidhaṇ hoti. Tattha rūpakūṭaṇ nāma dve³: tulā-samānarūpā⁴ katvā gaṇhanto mahatīyā gaṇhati, dadanto khuddakāya deti. Angakūṭaṇ nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṇ akkamati, dadanto pubbabhāge gahaṇakūṭaṇ nāma. Gaṇhanto mūle rajjuṇ gaṇhati, dadanto agge. Paṭicchannakūṭaṇ nāma tulaṇ susiraṇ katvā anto ayacunṇaṇ pakkhipitvā gaṇhanto, taṇ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge. Kaṇso vuc-cati suvaṇṇapāti. Tāya vañcanaṇ *kaṇsakūṭaṇ*. Kathaṇ? Ekaṇ suvaṇṇapātiṇ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti. Tato janapadaṇ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṇ pavisitvā suvaṇṇabhājanāni kiṇ⁵ athā ti vatvā agghe pucchite samagghataṇaṇ dātukāmā honti, tato te pi kathaṇ imesaṇ suvaṇṇabhāvo jānitabbo ti vutte vīmaṇ-sitvā gaṇhathāti suvaṇṇapātiṇ pāsāṇe ghaṇsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti. Mānakūṭaṇ hadayaabheda-sikhābheda-rajjubhedavasena tividhaṇ hoti. Tattha hadaya-bhedo sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto hetthā chiddena mānena saṇikaṇ aśiñcāti vatvā anto bhājane bahuṇ paggharāpetvā gaṇhati, dadanto chiddaṇ pidhāya sīghaṇ pūretvā deti. Sikhābhedo tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni⁶ gaṇhanto⁶ saṇikaṇ sikhāṇ ussāpetvā gaṇhati. Dadanto vegena pūretvā sikhāṇ bhindanto deti. Rajjubhedo khattavatthuminanakāle labbhati. Lañcaṇ alabbantā hi khettaṇ amahantam pi mahantaṇ katvā minanti. Ukkotaṇādisu *ukkoṭanan* ti sāmike assāmike kātuṇ lañcagahaṇaṇ. *Vañcanan* ti tehi tehi upāyehi paresaṇ vañcanaṇ. Tatr' idaṇ ekaṇ vatthu, eko kira luddako migañ ca migapotakañ ca gahetvā āgacchati. Tam eko dhutto : kiṇ bho migo agghati? kiṇ migapotako? ti āha. Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekan ti ca vutte kahāpaṇaṇ datvā migapotakaṇ gahetvā thokaṇ⁷ gantvā⁷

¹ B. kaya-vik°.

² S². vacanaṇ.

³ S¹. nāmenge.

⁴ S¹., S². sarūpā.

⁵ B. kiṇ°.

⁶ B. tāhi nigāṇhanto:

⁷ S¹. om. thokaṇ gantvā.

nivatto : na me migapotakena attho, migañ me dehīti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. So āha : nanu bho mayā paṭhamañ eko kahāpaṇo dinno ti āma dinno, imam pi migapotakaṇ gaṇha, evañ so ca kahāpaṇo ayañ ca kahāpaṇaggaṇako migapotako ti dve kahāpaṇā bhavisanti. So kāraṇañ vadatīti sallakkhetvā migapotakaṇ gahetvā migañ adāsīti. *Nikatīti* yogavasena vā māyāvasena vā apāmangaṇ pāmangan¹ ti amaṇiṇ maṇin ti asuvaṇṇañ suvaṇṇan ti katvā patirūpakena vañcanaṇ. *Sāciyogo*² ti kuṭilayogo. Etesañ yeva ukkoṭanādīnaṇ etaṇ nāmaṇ. Tasmā ukkoṭanasāciyoga-vañcanasāciyoga-nikatisāciyogāti² evam ettha attho datṭhabbo. Keci aññaṇ dassetvā aññassa parivattanaṇ sāciyogo² ti vadanti. Taṇ pana vañcanen' eva sangahitaṇ. Chedanādīsu *chedanan* ti hatthachedanādi. *Vadho* ti māraṇañ. *Bandhanan*³ ti rajjubandhanādīhi bandhanaṇ. *Viparāmoso* ti himaviparāmoso gumbaviparāmoso ti duvidho. Yaṇ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggapatipannaṇ janaṇ musanti, ayaṇ himaviparāmoso. Yaṇ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṇ gumbaviparāmoso. *Ālopo* vuccati gāmanigamādīnaṇ vilopakaraṇañ. *Sahasākāro* ti sahasākiriya, gehañ pavisitvā manussānaṇ ure satthaṇ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇañ. Evam etasmā⁴ *chedanan*⁵ . . . pe . . . *sahasākārā paṭivirato hoti*.

So santutṭho hotīti catūsu paccayesu dvādasavidhena itaritarapaccayasantosena samannāgato hoti. *Kāyaparihārikenāti* kāyaṇ pariharaṇamattakena. *Kucchiparihārīkenāti* kucchipariharanaṇamattakena. *Samādāy' eva pakkaṃmatīti* aṭṭhavidhaṇ bhikkhuparikkhāramattaṇ sabbāṇ gahetvā va kāyapaṭibaddhaṇ katvā va gacchati. Mama vihāro parivenaṇ upaṭṭhākāti sango va bandho vā na hoti. So jiyāmuttasaro viya yūthāpakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṇ senāsaṇaṇ vanasaṇḍaṇ rukkhamaṇaṇ vanapattaṇ pabbhāraṇ paribhuñjanto eko tiṭṭhati eko nisīdati. Sabb' iriyāpathesu eko adutiyo :

¹ S². apāmanga-pāmangan ti.

² B. sāviyogo.

³ B. bandho.

⁴ S¹. ekasmā ; S². tasmā.

⁵ B. chedana.

Catuddiso appatigho ca hoti
 santussamāno itarītarena
 parissayānaṃ sahitā acchambhī
 eko care khaggavisāṇakappo¹ ti.

Evajāvaṇṇitaṃ khaggavisāṇakappataṃ āpajjati. Idāni taṃ atthaṃ upamāya sādheṇo, *seyyathāpīti* ādim āha. Tattha *pakkhisakuno* ti pakkhayutto sakuno. *Deṭṭi* uppatati. Ayaṃ paṇ' ettha sankhepato.² Sakuno nāma asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādihi tassa phalāni vijjhantā vidhūnantā³ khādanti, idaṃ ajjatanāya, idaṃ svātanāya bhavissatīti tesāṃ na hoti; phale pana khīṇe n' eva⁴ rukkhassa ārakhaṃ ṭhapenti, na tattha pattāṃ vā pakkhaṃ vā nakhaṃ vā tuṇḍāṃ vā ṭhapenti; atha kho tasmiṃ rukkhe anapekkho hutvā yo yaṃ disābhāgaṃ icchati, so tena *sapattabhāro va* uppatitvā gacchati; evameva ayaṃ bhikkhu nisango⁵ nira-pekko yeva *pakkamati, samādāy' eva pakkamatīti. Ariyenā-* ti niddosena. *Ajjhattaṃ* ti sake attabhāve. *Anavajjasukha-* ti niddosasukhaṃ.

So cakkhumā rūpaṃ disvā ti so iminā ariyena silakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā ti attho. Sesapadesu pi yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbāṃ heṭṭhā vuttam eva. *Avyāsekasukha-* ti kilesehi anavasittasukhaṃ. Avikiṇṇasukhaṃ⁶ ti pi vuttaṃ. Indriya-saṅgvarasukhaṃ hi ditṭhādīsu ditṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṃ hoti.

So abhikkante paṭikkante ti so manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṅgwarena samannāgato bhikkhu imesaṃ abhikkanta-paṭikkantādisu sattaṃ ṭhānesu satisampajaññavasena *sampajānakārī* hoti. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ Jhānavibhange⁷ vuttam eva.

So iminā cāti ādinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa pac-cayasampattiṃ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā

¹ S. N. verse 42, which reads Cātuddiso.

² B. sankhep'attho.

⁴ S². omits n' eva.

⁶ S² avicinna-

³ S², B. omīti vidhūnantā.

⁵ S¹. nissaggo; S². nissango.

⁷ Vibh., p. 250 f.

n'atthi, tassa araṇṇavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacārakehi vā saddhiṃ vattabbaṃ āpajjati. Araṇṇe adhivatthā devatā kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araṇṇavāsenāti bheravaṃ saddaṃ sāventi. Hatthehi ssaṃ paharivā palāyanākāraṃ karonti. Asuko bhikkhu araṇṇaṃ pavisitvā idaṃ c' idaṃ ca pāpakammaṃ akāsīti ayaso pattharati. Yassa paṇ' ete cattāro paccayā atthi, tassa araṇṇavāso ijjhati. So hi attano silaṃ paccavekkhanto kiñci kālakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītiṃ uppādetvā taṃ khayato vayato¹ sammāsanto ariyabhūmiṃ okkamati. Araṇṇe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṃ bhāsanti. Iti 'ssa udake pakkhattelabiṇḍu viya yaso vitthārito hoti.

Vivittan ti ādini heṭṭhā vuttatṭhāne va.

So evaṃ samāhite citte . . . pe . . . yathākammupage satte pajānātīti ettake ṭhāne yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbāṃ Visuddhimagge vuttam eva.

Tatīyavijjāya so evaṃ samāhite citte ti vipassanā-pādaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ. *Āsavānaṃ kha-yaṇānāyāti* arahattamaggaṇāṇatthāya. Arahattamaggo hi āsavānaṃ vināsanato āsavānaṃ khayato ti vuccati. [Sappiyaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati.²] Tatra c' etaṃ³ ṇāṇaṃ tattha pariyāpannattā ti. *Cittaṃ abhininnāmetīti* vipassanā-cittaṃ abhinīharati. *So idaṃ dukkhaṃ* ti evaṃ ādisu ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhīyyo ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasallakkhaṇapaṭivedhena⁴ yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ *ayaṃ dukkhasamudayo* ti tadubhayaṃ pi yaṃ⁵ ṭhānaṃ patvā nirujjhati. Taṃ tesāṃ appavattiṃ nibbānaṃ *ayaṃ dukkhanirodho* ti. Tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ *ayaṃ dukkhanirodhagāminipāṭipadā* ti sarasallakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ pajānāti*, paṭivijjhatīti evam attho veditabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento *ime āsavā* ti ādim āha. *Tassa evaṃ jānato*

¹ S¹. omits vayato.

² B. omits this sentence.

³ S¹. Tatr' ev' etaṃ.

⁴ Cf. *Abidh. S.*, ix. 10 : sarasavasena.

⁵ B. omits yaṃ.

evaṃ passato ti tassa evaṃ jānantassa evaṃ passantassa saha vipassanāya koṭippattamaggaṃ katheti. *Kāmāsavā* ti kāmāsavato. *Vimuccatī* ti iminā maggakkhaṇaṃ¹ dasseti. *Vimuttasmin* ti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. *Vimuttasmiṃ vimuttam itī ñāṇan* ti iminā paccavekkhaṇañāṇaṃ dasseti; *khīṇā jātī* ti ādihi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto khīṇā jātīti ādini pajānāti. *Vusitan* ti vutthaṃ parivutthaṃ kataṃ caritaṃ niṭṭhitaṃ ti attho. *Brahmacariyan* ti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ sattasekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto *vusitaṃ brahmacariyan* ti pajānāti. *Kataṃ karaṇīyan* ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriyā-bhāvanāvasena² soḷasavidham pi kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ ti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti; khīṇāsavo katakaraṇīyo, tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto *kataṃ karaṇīyan* ti pajānāti. *Nāparaṃ itthatāyāti* idāni puna itthabhāvāya soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanā kiccaṃ n'atthīti pajānāti.

25. Sarāgādīsu *appahīno* ti vikkhambhanappahānena³ vā tadangappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno.

26. Lābhī hotīti ādīsu *lābhī* ti lābhaṃ⁴ paṭilabbhitvā ṭhito. *Ajjhattaṃ cetosamathassāti* niyakajjhattasankhāto attano citte uppannassa cetosamathassa. *Adhipaññādharmavipassanāyāti* adhipaññāsankhātāya khandhadhammesu⁵ aniccādivasena pavattāya⁶ vipassanāya. *Rūpasahagatānan* ti rūpanimittārammaṇaṇaṃ rūpāvacarasamāpattīnaṃ. *Arūpasahagatānan* ti na rūpanimittārammaṇaṇaṃ arūpasamāpattīnaṃ. Ettha ca paṭhamo aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano. Dutīyo sukkhavipassaka-ariyasāvako. Tatiyo aṭṭha-

¹ S¹. maggalakkhaṇaṃ.

² S¹. pariññāsacchikiriyāsabhāvavasena.

³ S¹. vikkhambhantena.

⁴ B. lābhavā.

⁵ S¹. khayadhammesu.

⁶ S¹. pavattamānāya.

samāpattilābhī ariyasāvako. Catuttho lokiyamahājano veditabbo.

27. Anusotagāmī-ādīsu *anusotagāmī* ti vaṭṭasotaṃ anugato vaṭṭasote nimuggo puthujjano veditabbo.

Paṭisotagāmī ti paṭisotagamane¹ anusotam āgantvā paṭisotaṃ gacchantass' etaṃ adhvacaṇaṃ. *Pāpaṇ ca kammaṇa karotīti paññattaṃ vitikkamanto*² na karotī. *Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenāti kilesapariyuṭṭhāne sati uppanna dukkhadomanassena saddhim pi. Paripuṇṇaṇa ti tissaṇaṃ sikkhānaṃ ekāya pi anūnaṃ. Parisuddhaṇa ti nirupakkilesaṃ. Brahmācariyaṇa ti seṭṭhācariyaṃ. Iminā varena sotāpannasakadāgāmīno kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmācariyaṃ carantīti? Āma. Kilesarodanena rudantā caranti nāma. Silasampanno puthujjanabhikkhu etth' eva sangahito.*

Ṭhitatto ti ṭhitasabhāvo. Anāgāmī ti kāmarāgavyāpādehi akampaniyacittatāya ca tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma.

Tiṇṇo ti tanhāsotaṃ uttiṇṇo. *Pāraṅgato* ti nibbānapāraṅgato.

*Thale*³ *tiṭṭhatīti* arahattathalē⁴ samāpattithale⁴ tiṭṭhati. *Cetovimuttin* ti phalāsamādhīṃ. *Paññāvimuttin* ti phalaññaṇaṃ. *Ayaṃ vuccatīti* ayaṃ khīṇāsavo *tiṇṇo pāraṅgato* ti *thale*³ *tiṭṭhati* brāhmaṇo ti vuccati. Bāhitapāpatāya hi esa brāhmaṇo nāma.

28. Appassutādīsu *appakaṃ sutāṃ hotīti* navange satthu sāsane kiñcīdeva thokaṃ sutāṃ hoti. *Na attham aññāya*⁵ *na dhammaṃ aññāya*⁵ [na⁶] *dhammānudhammapaṭipannaṃ hotīti* Atṭhakathaṇi ca Pāliṇi ca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipannaṃ na hoti.⁷ Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

29. Samaṇamacalādīsu *samaṇamacalo* ti samaṇa acalo. *Ma-kāro* padasandhikaro. *Nicalasamaṇo* thirasamaṇo ti

¹ S¹, S². -gamano.

² S¹, S². avitikkamanto.

³ S¹. Phale.

⁴ B. arahattasamāpattithale.

⁵ S¹. aññe.

⁶ PP. na ; omitted by S¹, S², B.

⁷ S¹. paṭipannetamhi ; S². paṭipanna hoti.

attho. *Ayaṃ vuccatīti ayaṃ* sotāpanno sāsane mūlajātāya saddhāya patitthitattā samaṇamacalo ti vuccati.

Sakadāgāmī pana rajjanakakilesassa atthitāya *samaṇapadumo* ti vutto. Rattattho hi idha padumattho nāmāti vuttaṇ.

Anāgāmī kāmarāgasankhātassa rajjanakilesassa natthitāya *samaṇapūṇḍariko* ti vutto. Paṇḍarattho hi idha pūṇḍarikattho nāmāti vuttaṇ.

Khīnāsavo ca thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena samaṇesu *samaṇasukhumālo* ti vutto. Appakatthenāpi¹ hi c' esa samaṇasukhumālo yevāti.

CATUKKAṆ NIṬṬHITAṆ.

Pancake:¹ *tatrāti* tesu *ārabhati*² ca *vippatisārī* ca hotīti ādinā nayena hetthā udditthapuggalesu. *Yvāyan* ti yo ayaṇ. *Ārabhatīti*² ettha ārabha-saddo kammakiriyaḥiṇṇsanaviriyavikopanāpatti vitikkamesu vattati. Tathā h' esāyaṇ kiñci dukkhaṇ sambhoti sabbāya ārabha paccayā ti kamme āgato. Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā ti kiriyāyaṇ.³ Samaṇaṇ Gotamaṇ uddissa pāṇaṇ ārambhatīti⁴ hiṇsane. Ārambhattha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane⁵ ti viriye.⁶ Bijaḡamabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotīti⁷ vikopane. *Ārabhati* ca *vippatisārī* ca hotīti ayaṇ pana āpatti vitikkame āgato. Tasmā āpatti vitikkamavasena ārabhati c'eva tappaccayā vippatisārī ca hotīti ayam ettha attho. *Cetovimuttin* ti phalasangādhī. *Paññāvimuttin* ti⁸ phalaññaṇ. *Yathābhūtaṇ na pajānātīti* anadhigatattā yathā sabhāvato na jānāti. *Yatth' assāti* yasmiṇ assa, yaṇ thānaṇ patvā etassa puggalassa *ūppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjantīti* attho. Kiṇ pana patvā te nirujjantīti? *Arahattamaggaṇ*. Phalappattassa pana niruddhā nāma honti.

¹ S¹, S². appadukkaṭṭhenā°. ² B. ārambhati. ³ S¹, S². kiriyāya.

⁴ M., i. 368.

⁵ S., i. 156; *Therag.*, verse 256.

⁶ B. viri° always.

⁷ P.P., p. 58, l. 3.

⁸ B. omits phalasangādhī paññāvimuttin ti.

Evaṃ sante pi idha maggakiccavasena phalam eva vuttan ti veditabbaṃ. *Ārambhajā*¹ ti āpattivītikamasambhavā. *Vippaṭṭisārajāti* vippaṭṭisārato. *Jātā*² *pavaḍḍhantī* punapunaṃ uppajjanena vaḍḍhanti. *Sādhūti* āyācana-sādhū. Idaṃ vuttaṃ hoti yāva aparaddhañ³ ca vata āyasmatā, evaṃ sante pi mayaṃ āyasmantaṃ yācāma desetabbayuttakassa desanāya vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya ārambhaje āsave pahāya sudhante tṭhitabhāvapaccavekkhanena vippaṭṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanā-cittaṃ c'eva vipassanā paññañ ca bhāvetun ti. *Amunā pañcamena puggalenāti* etena pañcamena khīnāsavapuggalena samasamo bhavissatīti lokuttaraguṇehi samabhāven' eva samobhavissatīti evaṃ khīnāsavena ovaditabbo ti attho.

*Āra[m]bhāti*⁴ na vippaṭṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati. Taṃ pana desetun sabbhāgapuggalaṃ pariyesati, tasmā na vippaṭṭisārī hoti. Anguttaraṭṭhakathāyaṃ pana sakiṃ⁵ āpattiṃ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñci pi nāpajjati vippaṭṭisāraṃ pana vinodetun na sakkotīti vuttaṃ.

Na āra[m]bhāti na vippaṭṭisārī hotīti n' eva āpattiṃ āpajjati na vippaṭṭisārī hoti. Katamo pan' esa puggalo ti?⁵ Ossaṭṭhaviyāpuggalo. So hi kiṃ me imasmiṃ Buddhakāle parinibbānena? Anāgate Metteyya-sammāsambuddhakāle parinibbāyissāmīti visuddhasīlo pi paṭipattiṃ na pūreti, so hi kim atthaṃ āyasmā pamatto viharati, puthujjanassa nāma gati anibaddhā. Āyasmā hi Metteyya-sammāsambuddhassa sammukhabhāvaṃ labheyya⁶ pi na labheyya pīti. Arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehīti ovaditabbo.

Sesaṃ sabbāṃ vuttanāyena' eva veditabbaṃ.

¹ S¹. Ārambhajā.

² P.P. āsavā; S¹. Jātā atha vaḍḍḥ.

³ S¹. āradhaṃ.

⁴ B. *inserts the [m]*.

⁵ S¹. *substitutes for* sakiṃ . . . puggalo ti : vuṭṭhitattā na vippaṭṭisārī hotīti vuttaṃ. Nārabhāti vippaṭṭisārī hotīti āpatti n' āpajjati vinayasaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyā āpattisaññī hutvā vippaṭṭisārī hoti. Anguttaraṭṭhakathāyaṃ pana sakiṃ āpajjitvā tato, etc. . . sakkotīti vuttaṃ. Ārahātī na vippaṭṭisārī hoti n' eva āpattiṃ āpajjati, na vippaṭṭisārī hoti. Katamo pan' esa puggalo ti? S². *has instead of* saññatti, paññatti; *instead of* āpattisaññī, anāpattisaññī; *otherwise agrees with* S¹.

⁶ B. labheyyāpi.

2. *Datvā avajānātīti* ādisu eko bhikkhu mahāpuñño catu-paccayalābhī hoti. So cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpucchati. So pi tasmiṃ punappunam āpucchante pi gaṇhati yeva. Ath' assa itaro thokaṃ kupito hutvā man-kubhāvaṃ uppādetukāmo vadati, ayaṃ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati amhe nissāya labhatīti evaṃ *puggalo datvā avajānāti nāma*.

Eko pana ekena saddhiṃ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ katvā pacchā gacchante gacchante kāle cīttikāraṃ na karoti āsanā na vuttāti upatthānam pi na gacchati, evaṃ puggalo saṃvāsena *avajānāti nāma*.

*Ādheyyamukho*¹ ti ādito dheyyamukho,² paṭhamavacanasmīṃ³ yeva ṭhapitamukho ti attho. *Adhimuccitā hotīti* saddhātā hoti. Tatrāyaṃ nayo : eko puggalo sārappaṃ yeva bhikkhuṃ asāruppo eso ti katheti, taṃ sutvā esa niṭṭhiṃ gacchati ; puna aññaena sabhāgena bhikkhunā sāruppo ayaṃ ti vutte pi tassa vacanaṃ na gaṇhati ; asukena nāma asāruppo ayaṃ ti amhākaṃ kathitaṃ ti purimabhikkhuno va kathaṃ gaṇhati. Aparo pi' ssa dussilaṃ sīlavā ti katheti. Tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññaena asāruppo esa bhikkhu, nāyaṃ tumbhākaṃ santikaṃ upasankamituṃ yutto ti vutto pi tassa vacanaṃ aggahetvā purimass' eva kathaṃ gaṇhati. Aparo vaṇṇam pi kathitaṃ gaṇhati, avaṇṇam pi kathitaṃ gaṇhati yeva : ayam pi ādheyyamukho¹ yeva nāma. Adhātābbamukho⁴ yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukho ti attho.

Lolo ti saddhādīnaṃ ittarakālatthitikkattā assaddhiyādīhi lalītabhāvena lolo. *Ittarasaddho* ti parittasaddho⁵ apari-punṇasaddho. Sesesu pi es' eva nayo.

Ettha pana⁶ punappunaṃ bhajānavasena saddhā va bhatti. Pemaṃ saddhāpemaṃ geḥasitapemam pi vaṭṭati. Pasādo saddhāpasādo va. *Evaṃ puggalo lolo hotīti* evaṃ ittarasaddhādītāya puggalo lolo nāma hoti, haliddirāgo viya thusarāsīmhi koṭṭitakhāṇuko viya assa piṭṭhiyaṃ ṭha-

¹ S¹. Ādeyya°.

² S¹. deyyamukho.

³ S¹. vatthasmīṃ ; S². vanasmīṃ.

⁴ S¹. ādhātayaṃ pamukho ; S². ādhātābbaṃ pamukho.

⁵ S¹. purita-

⁶ S¹. na.

pitakumbhaṇḍaṇ viya ca anibandhaṭṭhāne¹ muhuttena pasidati, muhuttena kuppati.

Mando momuho ti aññābhāvena mando avisadatāya momūho. *Mahāmūlho* ti attho.

3. *Yodhājīvūpamesu yodhājivā* ti yuddhūpajīvino. *Rajaggan* ti hatthi-assādināṇ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṇ rajakkhandhaṇ. *Na*² *santhambhatī*² santhambhitvā ṭhātuṇ na sakkoti.

Sahati rajaggan ti rajakkhandhaṇ disvā pi adhvāseti. *Dhajaggan* ti hatthi-assapitṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṇ dhajānaṇ aggaṇ.

Ussādanan ti hatthi-assarathādinaṇ c' eva balakāyassa ca uccāsadda-mahāsaddaṇ.

Sampahāre ti samāgate³ appamattake pi pahāre. *Haññatī* vihaññati vighātaṇ āpajjati. *Vyāpajjati* vipattiṇ āpajjati pakatibhāvaṇ jahati.

Sahati sampahāran ti dve tayo pahāre patvā pi sahati adhvāseti. *Tam eva sangāmasāsan* ti tam eva jayakhandhāvāraṭṭhānaṇ. *Ajjhāvasatī* sattāhamattaṇ abhibhavivā āvasati. *Kiṇ kāraṇā?* Laddhappahārānaṇ pahārajagganattaṇ c' eva katakammānaṇ visesaṇ ñatvā ṭhānantarādānatthaṇ ca issariyasukhānubhavanatthaṇ ca.

Idāni yasmā satthu yodhājīvehi kiccaṇ n'atthi, imasmiṇ pana sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṇ idaṇ opammaṇ ābhatāṇ, tasmā te puggale dassento *evam evan* ti ādim āha. *Tattha saṅsīdatī* micchāvitakkasmiṇ visīdati anupavisati. *Na sakkoti brahmacariyaṇ santānetun*⁴ ti brahmacariyavāsaṇ anupacchijjamaṇaṇ gopetuṇ na sakkoti. *Sikkhādubbalyaṇ āvikatvā* ti sikkhāya dubbalabhāvaṇ pakāsetvā. *Kim assa rajaggasmin* ti kiṇ⁵ tassa⁵ puggalassa rajaggaṇ nāmāti vadati. *Abhirūpā* ti rūpavati. *Dassanīyā* ti dassanayoggā. *Pāsādikā* ti dassanen' eva cittappa-sādāvahā. *Paramāyāti* uttamāya. *Vaṇṇapokharatāyāti* sariravaṇṇena c'eva angasaṅṭhānena ca. *Uhasatī* avahasati. *Ullapatī* katheti. *Ujjagghatī*⁶ pāṇiṇ paharivā

¹ S². anibaddhaṭṭhāne ; B. anibandhaṭṭhāno.

² S¹., S². *omī* na santhambhatīti.

⁴ B. sandhāretun. ⁵ S². kassa ; B. ka tassa.

³ S¹. mahāgato.

⁶ S¹. ujjaggetīti.

mahāhasitaṃ hasati. *Uppaṇḍeti* uppaṇḍanakathaṃ katheti. Abhinisīdati abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati.

Dutiyapade pi es' eva nayo.¹

Ajjhottharati ti² avattharati.

*Vinivethetvā*³ *vinimocetvā* ti pahitattānato tassa hatthaṃ vinivethetvā c' eva mocetvā ca. Sesam ettha uttānattham eva.

4. Piṇḍapātikesu *mandattā momuhattā* ti n' eva samādānaṃ jānāti, na ānisaṃsaṃ. Attano pana mandattā momūhattā aññānen' eva *piṇḍapātiko hoti*. *Pāpiccho icchāpakato* ti piṇḍapātikassa me sato ayaṃ piṇḍapātiko ti catupaccaya-sakkāraṃ karissanti.

Lajji appiccho ti ādihi ca guṇehi sambhāventīti evaṃ pāpikāya icchāya thatvā tāya pāpicchāya abhibhūto hutvā piṇḍapātiko hoti. Ummādasasena piṇḍāya caranto pana ummādā cittavikkhepāpiṇḍapātiko nāma hoti. *Vaṇṇitaṃ* ti idaṃ piṇḍapātikangaṃ nāma *Buddhehi ca Buddhasāvakehi ca* vaṇṇitaṃ pasatthan ti piṇḍapātiko hoti. *Appicchataya yeva nissāyāti* ādisu appiccho bhavissāmi idam eva piṇḍapātikangaṃ appicchatāya saṃvattissati: iti santuṭṭho bhavissāmi idam eva piṇḍapātikangaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati: iti kilese saṃlikhissāmi idaṃ piṇḍapātikangaṃ kilesa-sallekhanatthāya saṃvattissatīti piṇḍapātiko hoti. *Idam-atthikaṃ* ti imāya kalyāṇāya paṭipattiyā atthikabhāvaṃ, iminā vā piṇḍapātāmatteṇa atthikabhāvaṃ, yaṃ yaṃ laddhaṃ tena tena vayāpanabhāvaṃ nissāyāti attho.

Aggo ti jettako. Sesāni tass' eva vevacanāni. *Gacā khīraṃ* ti gāvito khīraṃ nāma hoti, na vinā gāvīyā. *Khīramhā dadhīti* ādisu pi es' eva nayo. *Evam evaṃ* ti yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evam evaṃ imesu pañcasu piṇḍapātikesu svāyaṃ appicchatādīni nissāya piṇḍapātiko hoti, ayaṃ *aggo ca seṭṭho ca mokkho ca uttamo ca pavaro ca*. Imesu pana pañcasu piṇḍapātikesu dve va janā

¹ This leads us to infer that, in Buddhaghosa's text of the PP., the four foregoing terms were included in the account of the first and second class of men, as they now are only in the third.—ED.

² S¹. omits *ajjhottharati* . . . ānisaṃsaṃ.

³ B. *vinivedhetvā*.

piṇḍapātikā, tayo na piṇḍapātikā. Nāmamattena pana piṇḍapātikā ti veditabbā.

5-14. Khalupacchābhattikādisu pi es' eva nayo.

PANCAKAṆ NIṬṬHITAṆ.

Chakke: (1) *tatrāti* tesu chasu puggalesu. *Sammāsambuddho tena daṭṭhabbo* ti so puggalo tena anācariyakena attanā uppāditena sabbaññutaññāṇena sabbaññubuddho daṭṭhabbo.

Paccekasambuddho tenāti ādisu pi tena paccekasambo-dhiñāṇena so puggalo paccekasambuddho. Tena sāvakapāramiñāṇena te puggalā Sāriputta-Moggalānā. Tena dukkhassa antakaraṇena te puggalā avasesā arahanto. Tena itthattaṇ anāgamanena so puggalo anāgāmī. Tena *itthattaṇ* āgamanena te puggalā sotāpanna-sakadāgāmino daṭṭhabbā ti.

CHAKKAṆ NIṬṬHITAṆ.

Sattake: (1) *Sakiṇ nimuggo* ti ekavāraṇ nimuggo. *Ekantakālakehīti* ekanten' eva kālakehi natthikavāda-ahetukavāda - akiriyavādasankhātehi niyatamicchādīṭṭhi-dhammehi. *Evaṇ puggalo* ti iminā kāraṇena puggalo ekavāraṇ nimuggo, tathā nimuggo va hoti. Etassa hi punabhavato vuṭṭhānaṇ nāma n'atthīti vadanti. Makkhali Gosālādayo viya heṭṭhānarakaggīnaṇ yeva āhāro hoti. *Sāhusaddhā-kusalesu dhammesūti* kusaladhammesu saddhā nāma sādhu laddhikā¹ ti *ummujjati*. So tāvataken' eva kusalena ummujjati nāma. *Sadhuhirvīti* ādisu pi es' eva nayo.

Hāyati c' evāti cankavāre² va āsitta-udakaṇ viya ekan-tena parihāyat' eva. *Evaṇ puggalo* ti evaṇ sāhusaddhā ti imesaṇ saddhādīnaṇ vasena ekavāraṇ ummujjitvā tesāṇ parihāniyā puna nimujjati yeva Devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvā pi puna buddhānaṇ paṭicchakatāya³ tehi guṇehi parihīno

¹ S¹. laṭṭhikā.

² S¹. cangavāre; S². cangavāde.

³ B. paṭikaṇṭakatāya.

ruhiruppādakammaṃ sanghabhedakammaṃ ca katvā kāyassa bhedaṃ dutiyacittavārena niraye nibbatti. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā Padumaniraye nibbatto. *N' eva hāyati no vadḍhatīti* appahonakakāle pi na hāyati, pahonakakāle pi na vadḍhati. Ubhayam pi pan' etaṃ agārikena pi anagārikena pi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā upanibandhāpeti. So pacchā pahonakakāle pi pakkhikabhattādimattam eva pavatteti. Anagāriko pi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ vā dhutangaṃ vā ganhati, medhābalaviriyasampattiyā pahonakakāle pi tato uttari¹ na¹ karoti. *Evaṃ puggalo ti evaṃ imāya saddhādīnaṃ* ṭhitiyā puggalo *ummujjitvā* ṭhito nāma hoti.

Ummujjitvā vipassati viloketīti sotāpanno² puggalo² uttāhitvā gamanamaggaṃ gantabbaṃ disaṃ vā oloketi nāma. *Ummujjitvā patarati*ti sakadāgāmi-puggalo kilesatanutāya uttāhitvā gantabbadisābhimukho patarati nāma. *Paṭigādhappatto*³ hotīti anāgāmi-puggalo uttāhāya viloketvā pataritvā gantvā ekasmiṃ ṭhāne patitṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati, na pun' āgacchatīti. *Tiṇṇo pārāngato thale*⁴ *tiṭṭhatīti* sabbakilesogaṃ taritvā paratīraṃ gantvā nibbānathale ṭhito nāma hoti.

Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā. Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggappaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiyaṃ pāpuṇṇisu. Tesu paṭhamaṃ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇatṭhāne yeva nimujjitvā puna uttāhatuṃ nāsakkhi, anto yeva macchakacchapabhakkhaṃ jāto. Dutīyo otiṇṇatṭhāne nimujjitvā sakiyaṃ uttāhitvā pana nimuggo uttāhatuṃ nāsakkhi, anto yeva macchakacchapabhakkhaṃ jāto. Tatiyo nimujjitvā uttāhāhi. So majjhe nadiyā ṭhatvā n' eva orato āgantūya, na parato gantūya asakkhi. Catuttho uttāhāya ṭhito uttarānatitthaṃ olokesi. Pañcama otarānatitthaṃ⁵ oloketvā patarati. Chaṭṭho taritvā pārīmatīraṃ gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārīmatīraṃ gantvā gandhacūṇṇādīhi nahātvā⁶ vara-

¹ S¹. uttariya.

² S¹. omits.

³ S¹. paṭṭhitapatto.

⁴ So S¹., S²., B. Cf. p. 245.

⁵ S¹. uttarāna-; S². tarāna-.

⁶ B. nhatvā.

vatthāni nivāsetvā surabhivilepanaṃ vilimpitvā niluppalā-
dīni piḷandhitvā nānālankārapaṭimaṇḍito mahānagaraṃ
pavisitvā pāsādavaram āruya¹ uttamabhojanam bhuñji.

Tattha satta jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā. Nadi
viya vaṭṭaṃ. Paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa
otinaṭṭhāne yeva nimujjanaṃ viya micchādītṭhikassa
vaṭṭe nimujjanaṃ. Ummujjitvā nimuggapuriso viya sad-
dhādīnaṃ uppattimattakena ummujjitvā tesāṃ parihāṇiyā
nimuggapuggalo. Majjhe nadiyā tṭhito viya saddhādīthi-
tiyā tṭhitapuggalo. Uttaranakatitthaṃ olokeno viya gan-
tabbamaggaṃ gantabbadisaṃ vā olokeno sotāpanno. Pata-
ritapuriso viya kilesapatanutāya pataranto sakadāgāmī.
Taritvā kaṭimatte udake tṭhitapuriso viya anāvattidhamma-
tāya tṭhito anāgāmī. Nahātvā pārīmatīraṃ uttaritvā thale
tṭhitapuriso viya cattāro oghe atikamitvā nibbānathale
tṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo. Thale tṭhitapurisassa nagaraṃ
pavisitvā pāsādavaram āruya uttamabhojanabhūñjanaṃ
viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasaṃpattiṃ
appetvā vītinaṃmaṇaṃ veditabbaṃ.

2. Ubhatobhāgavimuttādayo hetṭhā pakāsītā yevāti.

SATTAKAṆ² NIṬṬHITAṆ.

Atṭhaka-navakaniddesā pi hetṭhā vuttanayen' eva vedi-
tabbā.

Dasakaniddese: (1) *idhāti* kāmāvacarabhūmiyaṃ. Kāmā-
vacarabhūmiyaṃ hi sattakkhattuparamādīnaṃ kāmāvacara-
bhūmiyaṃ eva niṭṭhā hotī. Kāmāvacarattabhaven' eva
arahattappatti ca anupādisesanibbānappatti ca hotīti
attho.

Idha viḥāyāti idha kāmāvacare attabhāve viḥāya Suddhā-
vāsattabhāve tṭhitānaṃ niṭṭhā hotīti attho. *Antarā-parinib-
bāyi-ādayo* hi idha anāgāmiphalaṃ patvā ito cutā Suddhā-
vasesu uppajjitvā tena attabhāvena arahattañ c' eva anu-

¹ B. āruya.

² S¹. sattamaṃ.

pādisesanibbānadhātuñ ca papūṇanti. Tena vuttaṃ imesaṃ pañcannaṃ *idha vihāya niṭṭhā* ti.

DASAKAṆ NIṬṬHITAṆ.

Ettāvata ca :

Yaṅ ve puggalapaññattiṃ loke appaṭipuggalo
 nāṭisankhepato satthā desesi tidasālaye
 tassā Aṭṭhakathañ c' eva dīpabhāsāya sankhataṃ
 Āgamaṭṭhakathāyo ca ogāhetvā asesato
 suvibhatto asankiṇṇo yo yo attho yaṃ yaṃ
 tato tato taṃ gaḥetvā pahāya ativittāraṃ
 Visuddhi-Magge yaṃ vuttaṃ tam anādāya sankhatā
 nāṭisankhepavittāra nayaṃ' Aṭṭhakathā ayaṃ
 tam etaṃ sattamattehi bhāṇavārehi tantiyā
 ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa sankharontena yaṃ mayā
 sampattaṃ kusalaṃ tena saddhammaṃ sukhumaṃ sivaṃ
 oloketu visuddhena paṇayo dhammacakkhumā ti.

PUGGALAPAÑÑATTI-AṬṬHAKATHĀ NIṬṬHITĀ.